

T.C.
İSTANBUL SABAHATTİN ZAİM ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
EĞİTİM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
REHBERLİK VE PSİKOLOJİK DANIŞMANLIK BİLİM DALI

5. VE 6. SINIF ÖĞRENCİLERİNİN SAHİP OLDUĞU
DEĞERLER, ALGILADIKLARI AİLE İLİŞKİLERİ VE
EMPATİ DÜZEYİ ARASINDAKİ YORDAYICI
İLİŞKİLER

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Nesibe YÜCA

İstanbul

Mart, 2018

T.C.
İSTANBUL SABAHATTİN ZAİM ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
EĞİTİM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
REHBERLİK VE PSİKOLOJİK DANIŞMANLIK BİLİM DALI

5. VE 6. SINIF ÖĞRENCİLERİNİN SAHİP OLDUĞU
DEĞERLER, ALGILADIKLARI AİLE İLİŞKİLERİ VE EMPATİ
DÜZEYİ ARASINDAKİ YORDAYICI İLİŞKİLER

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Nesibe YÜCA

Tez Danışmanı
Prof. Dr. Bülent DİLMAÇ

İstanbul
Mart, 2018

Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğüne,

Bu çalışma jürimiz tarafından Eğitim Bilimleri Anabilim Dalında YÜKSEK LİSANS TEZİ olarak kabul edilmiştir.

Başkan Prof. Dr. Bülent DİLMAÇ (Danışman)

Üye Yrd. Doç. Dr. Kamil Arif KIRKIÇ

Üye Yrd. Doç. Dr. Besra TAŞ

Onay

Yukarıdaki imzaların, adı geçen öğretim üyelerine ait olduğunu onaylarım.

Prof. Dr. Ömer ÇAHA

Enstitü Müdür V.

BİLİMSEL ETİK BİLDİRİMİ

Yüksek lisans tezi olarak hazırladığım "5. ve 6. Sınıf Öğrencilerinin Sahip Olduğu Değerler, Algıladıkları Aile İlişkileri ve Empati Düzeyi Arasındaki Yordayıcı İlişkiler"adlı çalışmanın öneri safhasından sonuçlanmasına kadarki bütün süreçlerde bilimsel etiğe ve akademik kurallara özenle riayet edildiğini, tez içindeki bütün bilgilerin etik davranış ve akademik kurallar çerçevesinde elde edilerek sunulduğunu, ayrıca tez yazım kurallarına uygun olarak hazırlanan bu çalışmada başkalarının eserlerinden yararlanılması durumunda bilimsel kurallara uygun olarak atıf yapıldığını bildiririm.

Nesibe YÜCA

ÖNSÖZ

5. ve 6. Sınıf öğrencilerinin sahip olduğu değerler, algıladıkları aile ilişkileri ve empati düzeyi arasındaki yordayıcı ilişkileri ortaya koymak bu araştırmanın temel amacıdır.

Öncelikle bu araştırmanın her aşamasında karşılaştığım güçlüklerde bana yol gösteren, görüş, öneri ve deneyimlerini benden esirgemeyen bunların yanı sıra tecrübelerinden yararlandığım, birçok konuda kendisini örnek aldığım, öğrencisi olmaktan onur duyduğum eşsiz danışmanım Prof. Dr. Bülent DİLMAÇ 'a en derin şükranlarımı sunarım.

Eğitime her zaman önem veren ve yüksek lisans eğitimim boyunca da maddi manevi desteğini esirgemeyen, kıymetli babama, bu zorlu süreçte ve hayatımın her anında bana karşı hep sabırlı olan biricik anneme, sevgilerini ve saygılarını her zaman hissettiren canım kardeşlerime sonsuz teşekkürler. Hayatıma girdiği ilk günden beri her zaman yanımda olan, tez yazma sürecindeki en büyük destekçim Abdullah'a, kız kardeşim olmamasına rağmen bu boşluğu fazlasıyla dolduran, bu süreçte beni anlayan, dinleyen canım kuzenim Rümeyza' ya, tezimi bitirmemde bana destek olan kuzenlerim Merve, Kübra ve Rabia'ya sonsuz teşekkürler.

Nesibe YÜCA

İstanbul, 2018

ÖZET

5. VE 6. SINIF ÖĞRENCİLERİNİN SAHİP OLDUĞU DEĞERLER, ALGILADIKLARI AİLE İLİŞKİLERİ VE EMPATİ DÜZEYİ ARASINDAKİ YORDAYICI İLİŞKİLER

(Ortaöğretim Öğrencileri Üzerine Bir Araştırma)

Nesibe YÜCA

Yüksek Lisans, Psikolojik Danışmanlık ve Rehberlik

Tez Danışmanı: Prof. Dr. Bülent Dilmaç

Mart, 2018; 114

Araştırmanın amacı, beşinci ve altıncı sınıfa devam eden öğrencilerin sahip oldukları değerler, algılanan aile içi ilişkiler ve empati düzeyleri arasındaki yordayıcı ilişkileri ortaya koymaktır.

Araştırma, genel tarama modelinin bir alt türü olan ilişkisel tarama modeline göre gerçekleştirilmiştir. Araştırmanın örnekleme, 2016-2017 eğitim öğretim yılında İstanbul ilinde bulunan devlet ve özel okullarda eğitim gören öğrencilerden tesadüfi örnekleme yöntemi ile seçilmiştir. Araştırmanın çalışma grubunun 255'i kız 220'si erkek öğrencilerden oluşmaktadır. Araştırmada, Dilmaç (1999) tarafından geliştirilen "Ahlaki Olgunluk Ölçeği" (AOO), Demirtaş-Zorbaz ve Korkut-Qwen (2013) tarafından geliştirilen "Aile İlişkileri Ölçeği" (AİÖ) ve Kaya ve Siyez (2010) tarafından geliştirilen "KA-Sİ Çocuk ve Ergenlerde Empati Ölçeği" (ÇEEÖ) kullanılmıştır. Araştırma "Yapısal Eşitlik Modeli"ne göre AMOS 19 Programı kullanılarak analiz edilmiştir.

Araştırmadan elde edilen bulgulara göre, insani değerlerin aile içi ilişkiler ve empati düzeyleri arasında doğrudan etkileri ve empati düzeylerinin aile içi ilişkileri arasında doğrudan etkisi görülmüştür.

Anahtar Kelimeler: Değerler, Aile İçi İlişkiler, Empati.

SUMMARY

THE RESEARCH IS TO REVEAL THE PREDICTIVE RELATIONSHIPS BETWEEN THE VALUES POSSESSED WHICH THE STUDENTS AMONG THE FIFTH AND SIXTH GRADES, PERCEIVED FAMILY RELATIONS AND EMPATHY LEVELS.

(A Research on Secondary School Students)

Nesibe YÜCA

Master of Psychological Counseling and Guidance

Supervisor: Prof. Dr. Bülent DİLMAÇ

March, 2018; 114

The aim of the research is to reveal the predictive relationships between the values possessed which the students among the fifth and sixth grades, perceived family relations and empathy levels.

The research is done in Accord with relational scanning which is a sub genre of general survey model. The sample of the research was selected by random sampling method from the students in public and private schools in the province of Istanbul in 2016-2017 education year. The research study group consisted of 255 male students and 220 female students. The "Moral Maturity Scale" (MMS) developed by Dilmaç (1999), "Family Relations Scale" (FRS) developed by Demirtaş-Zorbaz and Korkut-Qwen (2013) and the "KA-SI Empathy Scale for Children and Adolescents" (ESCA) developed by Kaya and Siyez (2010) used in the research. The research is used by using the AMOS 19 program according to "Structural Equation Model".

According to result of the research, it is seen that the values have direct impacts on family relationships and levels of empathy and that levels of empathy has direct impacts on family relationships.

Key Words: Values, Family Relationship, Empathy.

İÇİNDEKİLER

TEZ ONAY SAYFASI.....	i
BİLİMSEL ETİK BEYAN SAYFASI.....	ii
ÖNSÖZ.....	iii
ÖZET.....	iv
ABSTRACT.....	v
İÇİNDEKİLER.....	vi
KISALTMALAR	x
TABLO LİSTESİ.....	xi

BİRİNCİ BÖLÜM-Giriş..... 1

1.1. Giriş.....	1
1.2. Araştırmanın Amaç ve Alt Amaçları	5
1.3. Araştırmanın Önemi.....	5
1.4. Varsayımlar.....	6
1.5. Sınırlılıklar.....	6
1.6. Tanımlar.....	7

İKİNCİ BÖLÜM-Kuramsal Çerçeve ile İlgili Araştırmalar 8

2.1. DEĞERLER	8
2.1.1. Değer Kavramı Nedir.....	8
2.1.2. Değerlerin Özellikleri	11
2.1.3. Değerlerin Oluşumu.....	13
2.1.4. Değerlerin Sınıflandırılması.....	14
2.1.5. Değerlerin İşlevleri	17
2.1.6. Değerlerin Diğer Bilim Dallarıyla İlişkisi	19
2.1.6.1. Psikoloji ve Değerler.....	19
2.1.6.2. Sosyoloji ve Değerler.....	19
2.1.6.3. Felsefe ve Değerler.....	20

2.1.6.4. Din ve Değerler.....	21
2.1.7. Değerlerin Farklı Değişkenlerle İlişkisi.....	24
2.1.7.1. Değer, Tutum ve Davranış.....	24
2.2. AİLE İLİŞKİLERİ.....	25
2.2.1. Ailenin Tanımı.....	25
2.2.2. Yapısal Olarak Aile Türleri.....	27
2.2.2.1. Geleneksel Geniş Aile.....	28
2.2.2.2. Çekirdek Aile.....	28
2.2.3. Sistem Olarak Aile.....	29
2.2.4. Ailenin İşlevleri.....	29
2.2.5. Sağlıklı ve Sağlıksız Ailenin Nitelikleri.....	30
2.2.6. Anne Baba Tutumları.....	32
2.2.6.1. Eşitlikçi ve Demokratik Anne-Baba Tutumu.....	33
2.2.6.2. Aşırı Koruyucu ve Müdahaleci Anne-Baba Tutumu.....	35
2.2.6.3. Aşırı Otoriter ve Baskıcı Anne-Baba Tutumu.....	36
2.3. EMPATİ.....	37
2.3.1. Empatinin Tanımı.....	37
2.3.2. Empatinin Özellikleri.....	39
2.3.3. Empatinin Bileşenleri.....	40
2.3.3.1. Empatinin Bilişsel Bileşeni.....	40
2.3.3.2. Empatinin Duygusal Bileşeni.....	40
2.3.4. Empati Modelleri.....	41
2.3.4.1. Hoffman'ın Modeli.....	41

2.3.4.2. Feshbach'ın Üç Bileşen Modeli.....	42
2.3.4.3. Davis'in Modeli.....	43
2.3.5. Empati ile Karıştırılan Kavramlar.....	43
2.3.5.1. Sempati (Sympathy).....	43
2.3.5.2. Kişisel Sıkıntı (Personal Distress).....	44
2.3.5.3. Duygusal Bulaşma (Emotional Contagion).....	44
2.3.5.4. Perspektif Alma (Perspective Taking).....	44
2.3.5.5. Olumlu Sosyal Davranış (Prosocial Behavior).....	45
2.3.6. Dökmen'in (1993) Aşamalı Empati Sınıflaması.....	45
2.3.7. Empatinin Ebeveyn, Yetişkin, Çocuk-Benlik Durumlarıyla İlişkisi	46
2.3.8. Empati ile İlgili Yaklaşımlar.....	47
2.3.8.1. Çıkarsama.....	47
2.3.8.2. Rol Oynama.....	47
2.3.8.3. Heyecan Yayılması Olarak Empati.....	47
2.4. İLGİLİ ARAŞTIRMALAR.....	48
2.4.1. Değerler İle İlgili Araştırmalar.....	48
2.4.2. Algılanan Aile İlişkileri İle İlgili Araştırmalar.....	54
2.4.3. Empati İle İlgili Araştırmalar.....	56
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM-Yöntem.....	60
3.1. Araştırma Modeli.....	60
3.2. Çalışma Evreni ve Grubu.....	60
3.3. Veri Toplamada Kullanılan Ölçme Araçları.....	60
3.3.1. Kişisel Bilgi Formu.....	61

3.3.2. Ahlaki Olgunluk Ölçeği.....	61
3.3.3. Aile İlişkileri Ölçeği.....	61
3.3.4. KA-Sİ Çocuk ve Ergenler İçin Empati Ölçeği.....	62
3.4. Verilerin Toplanması.....	62
3.5. Verilerin Analizi.....	62
DÖRDÜNCÜ BÖLÜM-Bulgular.....	64
BEŞİNCİ BÖLÜM-Tartışma ve Yorum.....	68
5.1. Sonuçlar.....	73
5.2. Öneriler.....	73
KAYNAKÇA.....	75
EKLER.....	95
ÖZGEÇMİŞ.....	101

Kısaltmalar Listesi

TDK: Türk Dil Kurumu

MEB: Milli Eğitim Bakanlığı

ASPB: Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı

AOÖ: Ahlaki Olgunluk Ölçeği

ÇAİÖ: Çocuklar İçin Aile İlişkiler Ölçeği

ÇEÖÖ: Çocuklar ve Ergenlerde Empati Ölçeği

EQ-NED: Duygusal Zeka Ölçeği

Tablolar Listesi

Tablo 1: Yapısal Eşitlik Modelinin Uyumuna İlişkin İstatistiksel Değerler

Tablo2: Beşinci Ve Altıncı Sınıf Öğrencilerinin Sahip Oldukları Değerler İle Algıladıkları Aile İçi İlişkileri ve Empati Düzeyleri Asındaki Yordayıcı İlişkilere Yönelik Model

I. BÖLÜM

GİRİŞ

1.1. Giriş

Değer, birbirinden farklı bilim dalları tarafından üstünde araştırmalar yapılmış problematik bir kavramdır. Felsefe, psikoloji, antropoloji, sosyoloji, sosyal psikoloji ve teoloji alanlarında değerın vasfı ve ana çerçevesi ile ilgili doğrudan veya dolaylı olarak değerlendirmeler ve açıklamalar yapılmıştır. ‘Değer’in ne anlama geldiğini ifade etmek gerekir ise, toplumsal grup birliklerinin pozitif, güçlü bir duygu bağıllığı ile özel amaç ve eylemler için bir standardın oluşmasıyla meydana gelen soyut, genelleştirilmiş davranış prensipleri olarak ifade edilebilir (Theodorson, 1969).

İnsanın davranışı değerleriyle şekillenir. Birey sahip olduğu değerlere uygun tutum ve davranışlar geliştirir. Sosyal yapıyı oluşturan aile, eğitim, siyaset, ekonomi, hukuk ve din gibi ana müesseselerin hepsi kendine ait değerleri içerirler. Herhangi bir toplumu ve bireyi yakından tanımak için o toplumun insani değerlerini bilmek gerekir (Kaymakcan, 2012). Değerler, kişilerin tutum ve davranışlarını etkilemede, tutum ve davranışları belirleme, şekillendirme ve de yol göstermesinde önemli rol oynarlar (Başaran, 2004).

İlk defe sosyal bilimcilere Znaniecki tarafından ortaya atılan değer kavramı Latince “kıymetli olmak” veya “güçlü olmak” anlamına gelen “valare” kökünden meydana gelmiştir (Bilgin, 1995). Güngör (2010) değeri, bir şeyin arzu edilebilir veya edilemez olduğu hakkındaki inanç şeklinde tanımlar iken; Doğanay (2006), değeri hayatımızı etkileyen, hayatımızda ehemmiyet gösterdiğimiz fikirler olarak ifade eder.

Değerler, insanların tutum ve davranışlarına tesir etmede, tutum ve davranışların belirlenmesinde ve şekillendirmesinde önemli bir yere sahiptir. Değerlerin insanların dünyaya bakış açılarını etkilemede, insani algıları geliştirmede ve değiştirmede etkisi büyüktür (Ulusoy ve Dilmaç, 2012).

Yapıcı ve Zengin (2003) ise tutum ve davranışlardan yola çıkarak yapılan davranış incelemelerinin, değerleri inceleyerek yapılanlara göre daha az işlevsel

olduğunu dile getirmiştir. Bu sebeple bireylerin sahip oldukları değerlerden yola çıkarak, kişilerin tutumlarına yönelik daha kolay görüş bildirebileceğimizi ifade etmiştir. Bu aşamada bireylerin davranışlarının ve tutumlarının yeterince anlaşılabilmesi için, değerler incelemelerinin önemli bir yere sahip olduğu anlamı çıkmaktadır. Bu bakış açısı araştırmalarda değerlerin birçok değişkeni yordayabileceği görüşünü bizlere sunmaktadır (Şen, 2015). Değerleri, aile ilişkileriyle ve empatiyle de ilişkilendirebilmek mümkündür. Bireylerin ailesi ve yaşadığı çevresi kişilerin empati eğilimleri ve insani değerleri üzerinde önemli bir yere sahiptir. İnsani değerlerin kazanılmasında önemli bir yere sahip olan, aile-çocuk ilişkisi, çevre-çocuk ilişkisi ve empati eğilimi erken çocukluk döneminden itibaren aile tarafından güçlü bir şekilde desteklenmelidir (Dereli ve Aypay 2012). Empati becerisi anne babanın tutumuyla başlar ve eğitim öğretimin devam ettiği süre zarfında etkileşim içinde bulunan çevresel faktörler empatinin gelişmesinde önemli bir yere sahiptir. Anne baba çocuk ilişkileri çocuğun sosyal gelişimi ve buna bağlı olarak empati becerisini destekler (Sayın, 2010).

Aile, toplumsal yapıyı meydana getiren temel toplumsal kurumların başında yer alır. Bu yüzdem aile toplumun temelidir. Toplumsal bir müessese olarak aile geleneksel toplumlarda olduğu gibi çağdaş toplumların da mühim bir toplumsal kurumudur. Çünkü günümüzde dünya nüfusunun büyük bir kısmı aile birimlerinde yaşamaktadır. Fizik için atom, biyoloji için hücre ne anlama geliyorsa, toplumlar içinde ailenin anlamı budur (Doğan, 2009).

Aile kavramı her ne kadar tarih içinde ve bir toplumdan diğerine farklı anlamlar taşısa da (Aries, 1962) içinde neredeyse evrensel sayılabilecek bazı bireysel ve grup olarak gelişimsel olayların yaşandığı toplumsal bir birimi ifade eder (Gülerce, 2007).

Aile çocuk için, beslenmesini, korunmasını, fiziksel gereksinimlerini bunların yanında sevgi ve güven gibi duygusal ihtiyaçlarını karşılayan bir sistemdir. Ayrıca çocukları yetiştirme şekilleriyle ve tutumlarıyla da çocuğun kişiliğinin oluşmasını büyük oranda etkilerlerken toplumsal değerler sistemini çocuğa ileterek sosyalleşmesine de katkı sağlar (Yavuzer 1986).

Çocukların mutlu ve sağlam fertler haline gelebilmesi için çocuklara ve gençlere kazandırılacak değerler eğitimi sürecinde aile eğitimin önemi de oldukça

büyüktür. Geçmişten bugüne kadar olan aile profillerine baktığımızda, geleneksel olarak adlandırdığımız ataerkil aile yapısında da değerler kazanımında önemli bir özelliğe sahiptir (Ulusoy ve Dilmaç, 2012).

Toplumun en küçük birimi olan ailenin, bireyin hayatında önemli bir konuma sahiptir. Bireylerin fizyolojik ve psikolojik sağlıkları için ihtiyacı olan sevgi, merhamet, yakın ilişki bulabilecekleri en doğal konum ailedir. Kişinin hayatından lezzet alabilmesi, görevlerini tesirli bir şekilde yerine getirmesi ve toplum için faydalı bir fert olarak gelişmesi ilk olarak aile ortamında meydana gelir. Çocuğun ailesi ile olan ilişkisi ve iletişimi; diğer kişilere, objelere ve tüm hayata karşı gösterdiği davranışların, sahip olduğu tutum ve davranışların tabanını oluşturur (Bulut, 1993).

Aile, kişiliğin şekillenmesinde en önemli çevresel etkidir. Çocuklarını seven ve sayan anne babalar, onlara kendini değerli hissetme ve kendine güvenme duyguları verebilirler. Sevgi ve övgü ile çocuklarının, sevilen kişiler oldukları duygu ve inancını edinmelerine (Morgan, 1997) ve empati becerilerinin gelişimine yardımcı olurlar (Yüksel, 2009).

Günümüzde empati, psikiyatride ve psikolojide, çok sık bahsedilen önemli bir kavramdır. Psikiyatride ve psikolojinin birçok alanlarında; klinik ve sosyal psikolojide, gelişim, okul ve iletişim psikolojisi alanlarında, empati ile alakalı türlü araştırmalar yapılmış, bu konuda büyük bir bilgi birikimine ulaşılmıştır (Dökmen, 1993).

Türkçe karşılığı “eşduyum” ya da “duygudaşlık” olarak ifade edilen ve Türk Dil Kurumu’nun bireyin kendisini başka bir bilincin yerine koyarak söz konusu bilincin hislerini, arzularını ve fikirlerini anlayabilme becerisi olarak tanımladığı empatinin (Türk Dil Kurumu [TDK], 2012), sosyal davranışları anlama ve insanların hareketlerini açıklamada önemli bir yere sahip olduğu noktasında bazı uzmanlar fikir olarak aynı görüş içerisinde (Hunter, 2003; Haigh, 2009).

Literatürde empati ile alakalı çeşitli tanımlamalar mevcuttur. Empati hem çok sade, hem de içerik olarak oldukça karmaşık bir kavramdır (Murat, 2010). Wiseman (1996), empatiyi başka bir insanın gözünden görme ya da başka bir kişinin referans çerçevesine girme olarak tanımlamaktadır (aktaran Derman, 2013, ss. 115-144).

Budak (2003) empatiyi, başkalarının duygu ve düşünceleri ile bunların olası manalarının nesnel bir biçimde farkına varma ve temsili olarak yaşama olarak tarif etmektedir. 1909 yılında ise Edward B. Titchener, eski Yunancadaki 'empatheia' teriminden faydalanarak "empathy" olarak İngilizceye çevirmiş ve bir olaya objenin içine girerek bakmak anlamında kullanmıştır (Dökmen, 2009).

Empati, karşıdaki bireyin duygusal vaziyetinin anlaşılması ve benimsenmesi (Cohen, Strayer, 1996; Eisenberg, 2006) diğer bir kişinin hislerini paylaşmayı sağlayacak duygusal kapasite ve o kişinin bakış açısını ve hislerini anlamayı sağlayacak bilişsel bir durumdur (Cotton, 2001). Empati kişilerarası iletişim ve etkileşimin asli süreci olarak görülmektedir. (Borke, 1982). Çocukların da başarılı kişilerarası ilişkileri başlatabilmesi ve sürdürülebilmesi için empati gibi bazı becerileri kazanması gerekmektedir (Özdil, 2008).

Çocuklar sosyal yaşamın içinde bulunurken kabul etmeyi, uyum göstermeyi, nasıl davranması gerektiğini öğrenir. Bu aşamalardan sonra kabul görmeye de başlar. Çocuklar sosyal olarak kabul gördüğünde sosyal iletişim içinde bulunabilir. Bunun en önemli şartlarından biri de "empati" dir (Dögüşgen, 2012).

Başkalarının hislerini ve düşüncelerini daha iyi açıklayabilen ve o kişilerle empati becerisi kuran çocuklar arkadaşları ve çevresindeki diğer bireylerle olan ilişkilerinde de sosyal olarak daha kabiliyetli görülmektedirler. Güçlü empati becerisine sahip olan çocuklar saldırgan davranışlara daha az eğilimli, yardımlaşma ve paylaşma gibi sosyal davranışlara daha eğilimli olmaktadır (Denham ve Burger, 2004; Denham ve Holt, 1993).

Empati yeteneği gelişmiş olan çocuklar, etrafında olup biten durumları daha anlamlı yorumlayabilir, başkalarının sorunlarını daha rahat anlayabilir ve ikili ilişkilerdeki problemlerini daha kolay çözebilirler (Dögüşgen, 2012). Empati becerileri aileden, çevreden ve okuldan alınan insani değerlerle, değerler de genellikle, sosyal olarak anne baba, öğretmenler, arkadaşlar ve çevredeki diğer bireylerle kurulan iletişimle kazanılmaktadır (Dereli ve Aypay 2012). Yapılan her davranışın temelinde değer ya da değerler vardır (Demircioğlu ve Tokdemir, 2008). Bu anlamda, çocukların sahip olduğu insani değerleri aile ilişkileri ve empati düzeyleri ile ilişkilendirebilmek mümkündür.

1.2. Araştırmanın Amaç ve Alt Amaçları

Bu araştırmanın temel amacı, ortaokul beşinci ve altıncı sınıfa devam eden öğrencilerin sahip oldukları değerler, aile ilişkileri ve empati düzeyleri arasındaki yordayıcı ilişkileri ortaya koymak. Bu temel amaca bağlı olarak alt amaçlar aşağıdaki şekilde belirlenmiştir.

1. Ortaokul beşinci ve altıncı sınıfa devam eden öğrencilerin sahip oldukları değerlerle, algıladıkları aile ilişkileri arasında anlamlı düzeyde ilişki var mıdır?
2. Ortaokul beşinci ve altıncı sınıfa devam eden öğrencilerin sahip olduğu değerlerle empati düzeyi arasında anlamlı düzeyde ilişki var mıdır?
3. Ortaokul beşinci ve altıncı sınıfa devam eden öğrencilerin algıladıkları aile ilişkileri ile empati düzeyi arasında anlamlı düzeyde ilişki var mıdır?

1.3. Araştırmanın Önemi

Yurtiçi ve yurtdışında literatürdeki pek çok araştırmada değerlerle ilgili çalışmalar görmek mümkün. Aile ilişkileri ve empati ile ilgili çalışmalar da ülkemizde gittikçe artmaktadır. Özellikle değerler ve empati ile ilgili araştırmalar yurtdışında da fazlasıyla araştırılan ve üzerinde çalışılan konulardan olmuştur.

Geçmişten günümüze kadar değer kavramı dini, felsefi, ideolojik, bilimsel, sanatsal veya aktüel açıdan insan hayatında her zaman yer bulmuştur (Güngör, 1998). Karakter eğitimi konusunda birçok çalışması bulunan Lickona (1992), değer eğitiminin demokratik bir toplumun başarısı için temel olduğu görüşündedir. Birçok çalışma, değer eğitimi ihtiyacını vurgulamış ve hatta öğretilmesi gereken belirli değerleri belirtmiştir (Lydia, 1999). Dilmaç da (1999) yaptığı çalışmasında değerler eğitimin ihtiyacını vurgulamıştır. Öte yandan toplumun çekirdeğini oluşturan ailenin, insanı şekillendiren değerlerin mayalandığı bir yer, kültürel mirasın sürekliliğini sağlayan güçlü bir kurum olduğu belirtilmiştir (Kaya, 1991). Çocuklar iyinin, kötünün, doğrunun ve yanlışın ne olduğunu bilerek dünyaya gelmezler. Çocuğun değer yargılarını çevresi, hayat şartları, ailede ve okulda almış olduğu eğitim biçimlendirir (Karatay, 2011). Çocuğun ilk sosyalleşme alanı olan aile, çocuğa ilk eğitimin verildiği ortamdır ve çocuk ilk öğrenmelerini aile ortamında gerçekleştirir. Empati becerilerin de ilk öğrenildiği ortam ailedir. Bu nedenle aile çocuğun gelişimi

ve sosyal hayata sağlıklı bir şekilde uyum sağlayabilmesi açısından büyük önem taşımaktadır (Yılmaz, 2009). Çocuğa verilen eğitimin kaliteli olması seçimlerini bireysel ve doğru bir şekilde yapmasını da sağlar (Karatay, 2011).

Ülkemizde değerlere ilişkin birçok çalışma yapılmakla birlikte literatürde beşinci ve altıncı sınıf öğrencilerin sahip olduğu değerler, aile ilişkileri ve empati düzeylerini arasındaki yordayıcı ilişkileri açıklamaya yönelik çalışmanın bulunmadığı görülmüştür. Yapılan bu araştırmanın bu bağlamda literatüre katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

Yapılan araştırmanın; beşinci ve altıncı sınıf öğrencilerin algıladıkları aile ilişkileri ve empati düzeyleri arasındaki ilişkileri sahip oldukları değerler açısından değerlendirerek kendilerini daha iyi tanımalarına, ortaokul düzeyinde eğitim veren öğretmenler ile rehber öğretmenlerin eğitim verdikleri öğrencileri daha iyi tanımalarına ve alanda çalışanların kuramsal bilgi edinmelerine katkı sağlayacağı umulmaktadır. Ayrıca elde edilen kuramsal bilgilerin alanda çalışan uygulayıcılara yol göstereceği, problemler karşısında geliştirilen çözüm önerilerine katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

1.4. Varsayımlar

Araştırmaya katılan ortaokul öğrencilerinin uygulanan ölçme araçlarına içtenlikle ve doğru olarak cevap verdikleri varsayılmaktadır.

1.5. Sınırlılıklar

1. Araştırma bulguları 2016-2017 yılı bahar döneminde İstanbul İlindeki Avrupa yakasında bulunan özel ve devlet ortaokullarına devam eden 10-13 yaş grubu 475 öğrenciden alınan bilgiler ile sınırlıdır.
2. Araştırmada incelenen 10-13 yaş grubu öğrencilerin sahip olduğu değerler, aile ilişkileri ve empati düzeyi, ölçeklerin ölçtüğü maddelerle sınırlıdır.

1.6. Tanımlar

Değer; Değerler bir şeyin önemini belirlemeye yarayan soyut ölçü, bir şeyin ifade ettiği karşılık, kıymet, yüksek ve yararlı niteliktir (Ulusoy ve Dilmaç, 2012).

Aile; içinde insan türünün devamını sağlayan, topluma hazırlanma sürecinin kısmi bir oranda ilk ve en etkili şekilde geliştiği, anne, baba ve çocuklar arasında, sıcak, güven verici ilişkilerin kurulduğu toplumsal bir müessesedir (Ozankaya, 1996).

Empati; bireyin bir iletişim sırasında, kendisini karşısındaki kişinin yerine koyarak hadiselere o kişinin bakış açısı ile bakarak duygu ve düşüncelerini doğru bir şekilde anlamaya çalışması ve hassas bir yaklaşım biçimini benimsemesidir (Pala, 2008).

II.BÖLÜM

KURAMSAL ÇERÇEVE VE İLGİLİ ARAŞTIRMALAR

2.1. DEĞERLER

2.1.1. Değer Kavramı Nedir

Değer kavramının ne olduğu ve başka değişkenlerle olan ilişkisi birçok alanda ve birçok araştırmacı tarafından araştırılmış olsa da genel geçer bir tanım ortaya koymak mümkün değildir. Ülkemizde değerlerle ilgili araştırmaların altmışlı ve yetmişli yıllarda yoğunluk kazandığı ve bu çalışmaların daha çok duyuşsal eğitimde yansımalarının olduğu görülmektedir (Bacanlı, 2002; Mehmetoğlu, 2006). Öte yandan değer kavramının birbirinden farklı disiplinlere girmesi ve birçok araştırmacının değer kavramını değişik kavramlarla birlikte açıklama girişimi bu kavramın tanımını güçleştirmektedir (Dilmaç, 2007). Değer sosyal bilimlerin ana problemlerinden biri olmuştur. Son yüz yıldır sosyal bilimler çeşitli bilim dallarında değerleri ele almışlardır. Sosyologlar, sosyal antropologlar ve sosyal psikologlar konuyu ele alan başlıca bilim adamları olmuşlardır (Bacanlı, 1999). Değerler, uzun yıllar boyunca sosyolojiden felsefeye, antropolojiden psikolojiye kadar birden çok sahanın çalışma alanı olmuştur (Özensel, 2003).

Değer, TDK sözlüğünde; bir şeyin önemini belirlemeye yarayan soyut ölçü olarak tanımlanmaktadır (TDK, 2005). Tezcan (1974), değerlerin bütün kültür ve topluma anlam ve önem veren kriterler olduğunu söylemiştir. Çelikkaya (1996) ise değeri; bir toplum, bir inanç, bir ideoloji içinde veya bireyler arasında onaylanmış ve toplumsal, insani, ideolojik veya her türlü davranış, düşünüş, kurallar ve kıymetler olarak tanımlamıştır.

Değer, farklı bir yaklaşımla “kutsallığı olan, kutsallık atfedilen” bir kavram olarak da tanımlanabilir. Başka bir ifadeyle değeri; “değerli olan, insanın değerini koruyan ve ona değer kazandıran şey” olarak tanımlamak da mümkündür (Uysal, 2003). Değer, bir nesnenin önemli olduğunu belirlemeye yarar sağlayan soyut ölçü, bir şeyin karşılığı, kıymet, yüksek ve faydalı niteliktir (Ulusoy ve Dilmaç 2012). Değerler, kişilerin hayatını yol gösterici prensipler olarak kabul edilen ve onları yaşamda güdüleyen hedeflerin toplumsal birer mümessilidir (Rohan, 2000). Diğer bir ifade ile değerler, insanların iyiyi ve doğruyu ifade edebilmek için koymuş olduğu

standartlardır (Özkalp ve Kirel, 2003). Değer, kişisel ve toplumsal olarak belirgin bir davranış biçimine veya yaşam amacına ilişkin kalıcı bir inançtır (Başaran, 2004).

Çağlar (2005) değerleri, insanların davranış ve düşüncelerinde bir standart olarak kendini gösteren kültürel öğeler bütünü olarak tanımlar. Bu tanıma destekleyen diğer tanım ise Özgüven'e (1994) aittir; değerlerin hem bireysel eylem, düşünce, davranış ve tutumları etkilediğini, hem de ait olduğu toplumun kültürel normlarıyla etkileşim içinde olduğunu öne sürer. Çengel'e (2012) göre değerler, davranışlarımıza rehberlik eden prensiplerdir ve bunun asıl kaynağının inançlar olduğunu belirtmiştir (Çengel, 2012).

Değerler ilke olarak bireylerin nasıl davranması gerektiğine rehberlik eden kişisel değerler olarak ifade edilirken; kavramsal olarak, "olması gerekeni" ifade eder (Bolay, 2004). Kişisel değerler görelî olarak belirli bir devamlılık taşıyan ve bireyin umumi karakterini şekillendiren öğeler olarak tarif edilmektedir (Coombs-Richardson ve Tolson, 2005).

Erdem (2003) değerlere farklı bir perspektiften bakarak, değeri belli bir durumu diğerine tercih etme eğilimi olarak ifade etmektedir. Özgüven (1994) ise değerlerin toplumun kültürel kalıpları ile etkileşim içinde bulunduğunu ve kültürel yapıyı aksettirdiğini kabul etmektedir. Değerler; belli bir durum ve koşullara bağlı kalmadan, arzu edilen, faydalı bulunan ve beğenilen nesnelere gösteren ölçütler olarak da tanımlanabilir (Şirin, 1983). Değerler en genel tanımıyla, dünyaya bakış, insanları anlama, bugün ve yarın üzerine düşünme biçiminde somut olarak ifade edilebilir (Erinç, 1995). Diğer bir ifade ile değerler, bireylerin doğru bilmelerine, düşünmelerine, mevcut bir durumu doğru değerlendirmelerine ve ayrıca doğru bir fiil içinde olduklarını görebilmelerine yardım etmektedir (Kuçaradi, 1995). Hökelekli'ye (2011) göre değer, "bir objeye önem kazandıran ölçüttür. Bir varlığın değerini oluşturan şey onun kendine ait yetkinliğidir. Bir şeyin değerli olup olmaması, onun özünde mevcuttur. İnsanın kendisine ait yetkinliği ise, onu evrendeki diğer varlıklardan ayırt eden ve kendi varlık yapısından kaynaklanan niteliklerinde saklıdır."

Değer, toplumsal bir grubun veya toplumun kendi mevcudiyetini, birlik ve sürekliliğini sağlamak ve devam ettirmek için üyelerinin ekseriyeti tarafından doğru ve lüzumlu oldukları onaylanan; ortak duygu, düşünce, maksat ve çıkarını yansıtan

genelleştirilmiş belli başlı ahlaki ilke veya inançlardır (Kızılcılık veErjem, 1996). Bireyin “kendine özgünlüğünü öne çıkararak, yaşamını kendine göre anlamlı kılan, istikbalini şekillendiren zihni öğrenmelerin ön ve arka tarafını meydana getiren ve çoğu zaman başka kişiler tarafından safi bir biçimde algılanamayan durumlar” da değerleri ifade eder (Tokdemir, 2007). Değer; genel bir ifade ile kişinin diğer kişilerle olan iletişimlerinde belirli durumları tercih etme meyili olarak tanımlanır (Hoftsede, 1991). Büyükdüveci’ye (2002)göre; değer bir obje ile ona ilgi duyan özne arasındaki ilişkidir. Schwartz (2001) ise değerleri, bireyin yaşamına rehberlik eden ilkeler ve bireye hizmet veren çeşitli derecede önemli amaçlar olarak ele alır. Ulusoy ve Arslan' a (2014) göre; toplumun ulaşmak istediği hedefleri, arzu ettiği güzel tutum ve davranışları "değer" olarak açıklamıştır. İnceoğlu'na (2010) göre değer sosyal bir kavramdır. Her toplumda, onun sahip ve bağlı olduğu kültürü meydana getiren inançlar, düşünceler ve normlar düzeneği vardır. Bunların her biri bir değerdir (Ülken, 1967). İnsanı diğer canlılardan farklı kılan düşünebilme yeteneğiyle ürettiği inançlar bütünüdür (Dilmaç, 2007).

Değerler, toplumun çoğunluğu tarafından kabul görülen ortak kavramlardır, mutluluğun standart kümesidir. Standartları evrensel doğrular şeklinde tanımlayabiliriz (Tarhan, 2015). Değerler, toplum ve kültüre anlam ve önem veren kriterlerdir. Değer yargısı veya sosyal değerlendirme zorunlu olarak neyin iyi ya da kötü, neyin yüksek ya da düşük olduğunu karşılaştırmak demektir (Çelebi, 2011). Akbaş (2004) değeri, bireyin etrafındaki kişilerle etkileşimi neticesinde özümlediği ve davranışlarını yönlendiren ölçünler olarak tanımlamıştır.

Değer ile ilgili başka bir tanımda (Hökelekli, 2011) ise; değerler, insanların içinde buldukları vaziyetleri, eylemleri, objeleri başka insanları değerlendirmede ve muhakeme etmede kabullendikleri örüntülerdir. Kısaca iyi kötü farklılığına temellik eden seçenekler arasında yargılama ve tercih yapmayı sağlarlar. Değerler daha çok olanı değil olması arzulanan ideal gayeleri temsil ederler. Değerler, kişilerin davranışlarına yön veren güçlü inanç ve tutumlardır (Hökelekli, 2013). Değer, bir toplumsal küme veya toplumun kendi mevcudiyet, birlik, işleyiş ve devam niteliğini sağlamak ve sürdürmek için üyelerin birçoğu tarafından kabul edilen ortak düşünce, amaç, temel ahlaki ilke veya inançlardır (Milli Eğitim Bakanlığı [MEB], 2005).

Yukarıda ifade ettiğimiz değerler tanımlarından yola çıkarsak bu çalışmada Dilmaç (2007) nin değer tanımı kabul edilmiştir. Değer, bireyi birey yapan özelliklere sahip olan ve bireyi diğer canlı varlıklardan ayırt eden temel hususiyetleri içerisinde yer edinen inançların tamamı olarak tanımlayabiliriz (Dilmaç, 2007).

2.1.2. Değerlerin Özellikleri

1973 tarihli Türk Milli Eğitimi temel Kanununda, “Türk Milli Eğitiminin genel Amaçları” başlığı altında, öğrencilere kazandırılması hedeflenen bazı insani değerlerden söz edilir. Türk milletinin bütün bireylerini; “beden, anlayış, ahlak, his ve ruh bakımlarından dengeli ve sağlam bir biçimde gelişmiş bir şahsiyete ve karaktere, özgür ve bilimsel düşünme, insan haklarına saygı duyan, yaygın bir dünya ufkuna sahip, kişilik ve girişime değer veren, topluma karşı mesuliyet bilinci olan, olumlu, kreatif ve verimli bireyler olarak büyütüp yetiştirmek” ifadelerine yer verilir (Hökelekli, 2013).

İnsana mahsus, bireyi birey yapan ve onu diğer canlı varlıklardan ayırt eden bir özelliğe sahip değerler bununla birlikte insanın hedeflerine mutabık bir şekilde kendini gerçekleştirebilecek konuma gelmelerine de yardımcı olmaktadır (Kuçuradi, 1995).

Değerler, toplumu meydana getiren fertlere, ne tür şeylerin önem arz ettiğini, nelerin tercih edilmesi gerektiğini ve özetle hayatını nasıl idame etmesi gerektiğini belirten hususlardır (Akbaş, 2004). Rokeach (1973) insandaki değerlerin bir sistem oluşturduğunu ve her bir değerın ise bu sistemin parçası olduğunu aynı zamanda bu değerlerin bazı özellikleri olduğunu ifade etmiştir. Buna göre değerler; süreklidir, görecelidir ve değerler inançlar gibi bilişsel-duyuşsal ve davranışsal boyutlara sahiptir (Rokeach, 1973). Değerlerin birçok sosyal bilimci tarafından araştırılıp incelenmesinin sebebi insan davranış ve tutumlarının açıklanmasında temel bir öneme sahip olmasındandır. Ayrıca, hızla değişen dünyada yeni toplumsal düzenin sağlıklı işleyebilmesi için değerlerin de bu tür düzenlemelerle uyumlu olması gerekmektedir (Kuşdil ve Kağıtçıbaşı, 2000). Bunun yanı sıra değerler, kültürü destekleyerek toplumun yapılanmasına yardım eder (Kaymakcan, 2012).

Psikoloji, sosyoloji, felsefe, antropoloji gibi sosyal bilimlerde, değerlerin niteliği ve çerçevesi ile ilgili dolaylı ya da doğrudan birçok çalışmalar yürütülmüştür.

Din adamları, filozoflar ve farklı disiplin alanlarında çalışan araştırmacı ve yazarlar, değer konusunda farklı fikirler öne sürmüşler, değerlerin toplum ve birey yaşamındaki önemini vurgulamışlar, doğru olduğunu düşündükleri değerleri tanıtmaya ve bunları topluma yaymaya çalışmışlardır (Boydak, 2009). Değerler, doğru ve yanlışın, iyi ve kötünün ne olduğunu belirleyen kriterler ve bir kültür içinde ehemmiyet verilen ve tercih edileni göstermektedir. Değerler de inançlar gibi çocukluk çağlarından itibaren öğrenilen kültürel unsurlardır (Şişman, 2011).

Schwartz (2001) değerleri kavramsal olarak tanımlamıştır. Literatürde sürekli olarak bahsedilen değerlerin en önemli beş özelliğini şu şekilde sıralamıştır. 1) değerler kavramlar veya inançlardır, 2) bazı davranışları arzulamaktır, 3) bazı özel durumları aşmaktır 4) insanların davranışlarına ve seçimlerine rehberlik etmesidir, 5) önceki değerlerin meydana getirdiği bir düzenin diğer değerlerde meydana getirdiği öneme bağlı olarak düzenlenmesidir.

Nesbitt ve Henderson (2003) ise değerlerin; insana saygıyı ve haysiyeti öğrettiğini ve insan haklarıyla doğrudan ilişkili olduğunu, ayrıca değerlerin bir fonksiyonunda, genç yetişkinleri bir vatandaş haline getirmek olduğunu ifade etmektedirler. Değerler insanları bir davranışı yapmaya motive eder, davranışlara yol gösterir ve yaşanan olaylarda hakkında yapılan bireysel değerlendirmelerde ölçütleri ortaya koyar (Uysal, 2003). Değerler, bireylerin davranışlarına yol gösteren, bireye neyin önemli olduğunu söyleyen, bireyin kişilik gelişimine etki eden özellikler bütünüdür. Bir yönüyle de değerler bireylerin yaşamları süresince ulaşmayı arzu ettikleri hedefler olarak karşımıza çıkar (Rokeach, 1968).

Değer, bireyin kendine ait kabiliyetlerinin, olgun ve iyi insan olabilme kapasitesinin meydana çıkmasına yardım eden, yaşamı geliştirip yücelten ve kendi şahsiyetimizin merkezinde bulunan manevi, tinsel bir olgudur (Hökelekli, 2013). Değerler, insanların tutum ve davranışlarına tesir etmede, tutum ve davranışların belirlenmesinde ve şekillendirilmesinde ciddi bir rol oynar (Dilmaç, 1999).

Harrison (2004) ise değerlerin özelliklerini şu şekilde sıralamıştır:

1. Değerler büyük ölçüde kişiseldir, her bir kişinin kara ve tercihlerini yansıtırlar.

2. Değerler aynı zamanda bir insan grubu tarafından ortaklaşa düzenlendiğinden dolayı sosyaldirler.

3. Değerler seçiciliğin ürünü olup, bireyden bireye, toplumdun topluma, örgütten örgüte farklılık gösterir (Aktaran Özgener, 2004, ss. 1-316).

Sosyal bilim uzmanları insan davranışlarını yordamada değerlerin çok önemli bir konuma sahip olduğuna vurgu yapar (Dilmaç ve Ekşi, 2007). Çalışkur ve Arslan' a (2013) göre değerler; sorunları çözen, karar olan bir sistemdir. Tercih yapmayı, sosyal konu ve olaylarda rol oynamayı, insanın diğer insanlarla iletişim kurarak ihtiyaçlarını da açıklayabilmesini ve sosyal bir varlık olmasını sağlar (Çalışkur ve Aslan, 2013).

Arpacı (2013) ise değerlerin özelliklerini şöyle sıralamıştır; 1. Toplum veya fertler tarafından kabul edilen birleştirici inançlardır. 2. Toplumun sosyal gereksinimlerini karşıladığına ve kişilerin iyiliğini gözettiğine inanılan kıstaslardır. 3. Yalnızca bilinci değil, duygu ve coşkuları da alakadar eden yargılardır. 4. İnsanın bilincinde yer edinen ve hareketlere yön veren güdülerdir. 5. Değer, normu içerir. Değerlerin normlardan daha genel ve soyut bir özellik taşıması değerleri normlardan ayıran sebeplerden biridir (Arpacı, 2013).

2.1.3. Değerlerin Oluşumu

Değerler insanlığın evrensel sorularında biri olup insanların iyi-kötü, doğru-yanlış, güzel-çirkin gibi tercihler yapmada kullandıkları ölçütler olup önem verileni ifade etmektedir. Değerlerin insan yaşamında önemli bir etkisi vardır. İnsan, anlam ve değer oluşturan, hayatını tercih ettiği değerlere göre düzenleyen bir varlık olarak görülmektedir. Her türlü insan davranışlarının temelinde bazı değerlerin yer aldığı görülmektedir (Avcı, 2014).

Değerler, mutluluğumuzun oluşmasına sebep olan ve kültürel altyapımızı oluşturan en önemli etkenlerdendir. Yaşam ve hadiseler karşısında yaptığımız soyut çıkarımlar, değerlerin verilerini oluşturur. Bireyler, değerleri ailesinden başlayarak yakın ve uzak çevresinden öğrenir. Yaşadığımız muhit, sahip olduğumuz değerlerin biçimlenmesine ve güçlenmesine yardımcı olur (Tarhan, 2015). Değerler, bireye mahsus, bireyi birey yapan ve onu diğer canlı varlıklardan ayırt eden bir nitelik taşıır.

Bunların dışında değerler, kişinin gayelerine uygun bir şekilde kendini gerçekleştirebilecek konuma gelmelerine yardım eder (Kuçuradi, 1995).

Rokeach (1973), değeri belirli bir davranış ve varoluş gayesinin şahsi ve toplumsal olarak karşıtlarına tercih edilmesine dair bir inanç, değer sistemini ise varoluş hedefi veya tercih edilen davranış üslupları ile ilgili inançların büsbütün bir düzenlemesi olarak tanımlamıştır. Rokeach (1973), değer kavramının genel olarak kabul edilen iki ayrı kullanımı olduğuna değinmiştir. Bunların ilki, insanların mühim olarak düşündüğü yani bireyde olan değerleri ifade eder; ikincisi ise bir objenin karşılığındaki değeri yani kıymetini belirtir (Rokeach, 1973).

Değerlerin meydana gelmesinde sosyal kabul önemlidir. Sosyal olarak kabul görenler zaman içerisinde davranış ölçütleri biçimine gelerek değerleri oluşturmaktadır. Değerlerin hayata geçirilmesinde model alma ve taklit önemli bir yere sahiptir. Örneğin, babanın dedeye gösterdiği saygı gösterme davranışı çocuk tarafından model alınır veya taklit edilir. Dolayısı ile sosyal öğrenme kuramının temel hipotezleri dikkate alınarak, değer yargılarının bireyin yetişip büyüdüğü çevreden beslenerek biçimlendiği söylenebilir (Yıldız, 2012). Değerler öğrenilmesi gerekli olan kavramlardan biridir. İnsanlar, mutluluğunda dinamik bir şekilde rol oynayan değerleri, sosyal öğrenme metodu ile sonradan kazanır. Toplumsal anlamda öğrendiği erdemler vasıtasıyla mutluluğa ulaşır (Tarhan, 2015).

2.1.4. Değerlerin Sınıflandırılması

Değerlerin en anlamlı sınıflandırması değerlerin kuramsal işlevlerine göre sınıflandırılmasıdır. Genellikle değerleri dini, siyasal, ekonomik ve benzeri açılardan ayırırız (Çelebi, 2011). Değerlerle ilgili birçok farklı sınıflama yapılmıştır. Rokeach (1973) tarafından yapılan sınıflamada, değerleri; amaçsal değerler ve araçsal değerler olmak üzere ikiye ayırmaktadır (Yapıcı ve Zengin, 2003): Amaçsal Değerler: İstenilen sonuç odaklı değerleri içerir. Özgürlük, başarı, aile güvenliği, eşitlik, mutlu bir yaşam ve güzelliklerin dünyası gibi. Araçsal Değerler: Temel değerlere ulaşabilmek için kullanılacak davranış üsluplarını ifade eder. Sorumluluk, cesaret, nezaket, gerçeklik, tutku, kendini kontrol edebilme gibi. Schwartz (2001) ise değerleri; kültürel ve bireysel olmak üzere, iki şekilde incelemiştir. Allport, Vernon ve Lidzey (1960), çalışmalarında değerleri; bilimsel, ekonomik, sosyal, siyasi, dini ve estetik değerler olmak üzere altı temel kategoride incelemiştir (Topçuoglu,

1999). Güngör (2010) de değerleri, altıya ayırmıştır: sosyal, siyasi, teorik, iktisadi, dini ve estetik değerler.

Değer alanları bilimsel değerler, ahlk değerler, estetik değerler, dinî değerler, siyasi değerler, teknik değerler, hukuk ve iktisad değerler, hümanist değerler olmak üzere çeşitlere ayrılabilir. Aslında bunlar kesin çizgilerle ayrılamazlar, birbirleri içine geçmiş vaziyetler. Değerler günlük hayata yönelik olduğu için uzak ve yakın geleceğe ait gayeler ve hedefler burada belirleyici olur. İçin içine gaye girdiği için ona paralel olarak eylem de değerin ayrılmaz unsuru olur (Yılmaz, 2009).

Değerler, çeşitli biçimlerde sınıflandırılabilir. Felsefenin bir konusu olarak etik/ moral/ahlaki ve estetik olmak üzere iki tür değerden söz edilir. Bunun yanında, bireysel, mesleksen, örgütsel değerler; ulusal ve evrensel değerler biçiminde sınıflamalar da yapılmaktadır. Diğer taraftan değerler, ekonomik, sosyal, siyasal, politik, dini değerler biçimlerinde de sınıflandırılmaktadırlar (Şişman, 2011).

Kernes ve Dautheribes (2000) tarafından yapılan araştırmanın sonucunda değerleri dört kategoriye ve bu kategorilerinin alt birimlerine ayırmışlardır:

1. Kendinden daha güçlü bir Őeye bağlanma
2. Alçak gnllkle kendine saygı gösterme, iradesini kullanma ve kişisel sorumluluklarını kabullenme
3. Başkalarına saygılı ve Şefkat
4. Diğer canlıları ve çevreyi koruma.

Canatan (2004) değerleri, geleneksel ve modern değerler olarak sınıflamıştır. Ercan (2001) alışmasında ise, değerleri ulusal ve evrensel değerler olarak ele almıştır. avdarıcı (2002) değerlerin duygu, düşünce, inanç ve çevreden kaynaklı olabildiğini ve kişide zamanla oluştuğunu ve bu sebep ile değerleri öz, seçimlik, özel ve geçici değerler olarak dört sınıfta incelemiştir.

Bu konudaki sınıflandırmalardan bir diğeri Nelson'a aittir. Nelson'a (2004) göre değerler, bireysel, sosyal ve grup değerleri olmak üzere e ayrılır. Bireysel değerler seçim yapmamızda, hobilerimizde ve satın aldığımız ürünlerde olduğu gibi,

bireysel tercihlerimizle ilişkilidir. Grup değerleri, belli bir grubun üyelerinin tarafından paylaşıldığı değerlerdir. Bu grup aile, kulüp, dini veya politik bir grup olabilir. Sosyal değerler ise saygı, adalet, farklılık, eşitlik gibi değerlerdir ve ferdin bulunduğu toplumsal bünye içerisinde varlığını devam ettirmesine yarar (aktaran Akbaş 2004).

Spranger (2003) değerleri altı temel gruba ayırmıştır ve bu değer grupları; ekonomik, sosyal, siyasi, estetik, kuramsal ve dinî değer gruplarıdır. Bu değer sınıflamaları daha sonraki zamanlarda Allport ve arkadaşları tarafından ölçek haline getirilmiş ve bu değer gruplarının açıklamaları şu şekilde açıklanmıştır (Akbaş, 2004): Bilimsel değer: Gerçeğe, bilgiye, muhakemeye ve eleştirel fikirlere önem verir. Bilimsel değerlere sahip olan kişiler deneysel, eleştirici, akılcı ve entelektüeldir. Ekonomik değer: Ekonomik değerlerin hayatta önemsenmesi gerektiğini belirtir. Estetik değer: Simetri, uyum ve forma önem verir. Kişi, hayatı meydana gelen olayların bir çeşitliliği olarak görür. Sanatın toplum için gereklilik olduğunu düşünür. Sosyal değer: Başkalarını sevme, başkalarına yardım etme ve bencil olmama esastır. En yüksek değerın insan sevgisi olduğunu ve bu insan sevgisini insanlara sunmaya yarar. Kibar ve sempattır. Bencil değildir. Politik değer: Kişisel güç, şöhret ve etki her şeyin üstündedir. Esasen kuvvetle alakalıdır. Dini değer: Kâinatı bir bütün olarak ele alır ve kendisini onun bütünlüğüne bağlar. Dini uğruna dünyevi zevkleri feda eder. Değerler konusundaki bir diğer sınıflandırma ise, Güngör (2010)'e aittir. Güngör değerleri, Spranger'in değerler sınıflandırmasına, ahlaki değerleri ilave ederek yedi başlıkta toplar: Estetik, teorik, iktisadi, dini, siyasi ve ahlaki, sosyal değerler.

Dilmaç, Arıcak ve Cesur (2014) değerleri dokuz gruba ayırmışlardır.

1. Toplumsal değerler (yardımseverlik, tevazu, nezaket, saygı, hoşgörü v.s).
2. Kariyer değerleri (kalite, kariyer, eğitim v.s).
3. Entelektüel değerler (beden sağlığı, akıl sağlığı, bilgi, başarı v.s).
4. Manevi değerler (ibadet, din, iman, iç huzur v.s).
5. Materyalistlik değerler (para, mal/mülk, statü v.s).
6. İnsan onuru (namus, şeref/onur, adalet v.s).

7. Romantik değerler (aşk, haz/zevk, eş/sevgili v.s).

8. Özgürlük (bağımsızlık, emek, kültür v.s).

9. Fütüvvet (cömertlik, cesaret v.s).

2.1.5. Değerlerin İşlevleri

Değerlerin toplumsal yaşam içinde önem arz eden özellikleri ve bu özelliklere bağlı olarak yerine getirdiği çeşitli işlevleri vardır (Özensel, 2003). İnsanî değerler, toplumu kendi içinde uyumlu bir varlık hâline getirir; kargaşaya, çatışmaya karşı toplumu koruyan ve kontrol eden bir mekanizma vazifesi görür (Kalkandelen, 2015). Toplumsal hayat katılımının içinde değerler bireye güvenlik, anlamlılık, amaçlılık ve geleceğe yönelimlilik hissiyatı kazandırır (Kilby, 1993).

Yavuz'a (2007) göre değerlerin işlevleri varlığın kendini zaman ve mekânda gerçekleştirilmesi, kültürün kimliğinin tezahür etmesi ve kültürel öznenin devamlılığı olmak üzere üç tanedir. Doğanay'a (2006) göre ise değerlerin temelde üç ana işlevi vardır; algılanan tehdide karşı savunma, gelişimi destekleme ve topluma uyum. Sosyal değerler belli başlı sosyal neticelere yol açar. Bu toplumsal netice ve sonuçlar, sosyal değerlerin genel işlevleri olarak adlandırılabilir. Bu işlevleri Fichter (2011) de şu şekilde ifade etmektedir:

1. Değerler, bireylerin ve birlikteliklerin sosyal değerinin muhakemesinde birer araç olarak kullanılır. Tabakalaşma düzenini olanaklaştırır. Kişinin etrafındakilerin gözünde "hangi konumda olduğunu" öğrenmesine yardımcı olur.

2. Değerler, bireylerin dikkatini önemlilere faydalı olarak kabul edilen maddî kültür objeleri üzerinde odaklaştırır. Çok değerli bir nesne, her zaman bir kişi veya grup için "en iyi" olmayabilir. Fakat o nesnenin sosyal olarak değerli görülmesinin, o nesne için çaba gösterilmesine neden olduğu da bir gerçektir.

3. Değerler, bütün toplumlardaki ideal düşünme ve davranma yollarına işaret eder ve yol gösterir. Sosyal olarak kabul görülebilen davranışın şeklini çizer. Bu sayede bireyler de davranış, tutum ve düşüncelerini "en iyi" hangi yolda gösterebileceklerini anlayabilirler.

4.Değerler, fertlerin toplumsal rollerini seçip, gerçekleştirmesine yol gösterir. İlgi yaratır, cesaret verir. Bu sayede kişilerde birçok rollerin gerekliliklerinin ve beklentilerinin belli başlı değerli hedefler istikametinde ilerlemekte olduğunu anlamış olurlar.

5.Değerler, toplumsal kontrol ve baskının araçlarıdır. Bireyleri törelere uymaya davet eder, doğruları yapmaya cesaretlendirir. Değerler bununla birlikte toplum tarafından kabul görülmeyen davranışları engeller, yasak olan şeylerin neler olduğunu belirtir ve toplumsal ihlâllerden kaynaklanan utanma ve suçluluk duygularının rahatça anlaşılabilmesini sağlar.

Dayanışma araçları da değerlerin işlevlerinden biridir. Sosyal bilimlerin aksiyonlarından biri de grupların yüksek düzeyde bazı değerlerin paylaşılması amacıyla oluştuğudur. Kişiler aynı değere sahip olan kişilere karşı bir çekim gösterirler. Ortak değerler toplumsal dayanışmayı ortaya çıkaran ve sürekliliğini sağlayan başlıca önemli etmenlerden biridir (Çelebi, 2011).

Değerlerin temel toplumsal işlevi, grup üyelerinin davranışlarını motive etmek ve kontrol etmektir (Parsons, 1951). Değerler, belirli bir nesne ya da duruma ilişkin tutumların gelişmesinde, korunmasında veya eyleme geçirilmesinde birer ölçüt ya da standart işlevi görür (Aydın, 2005).

Değerler bir organizasyondaki insanları bir arada tutan birleştirici bir güçtür ve bu birleştirici güç onları ortak hedefler doğrultusunda çalışmaya yönlendirir, bireyler arası bağlılığı artırır ve sosyal yaşamlarını düzenler (Balgalmış ve Baloğlu, 2004). Değerlerin en önemli işlevi, sosyal yaşamı şekillendirmesidir. Aslında hukuk, din, dil, sanat gibi tüm kültürel veya tarihsel varlık olguları bir değer yapısının gerçekleşmesidirler. Yani her tarihsel varlık alanı kendine has yapı veya kurallar içinde bir değeri ortaya çıkarmaktadır. Mesela hukuk, adalet, söz verme, mülkiyet vb. gibi değerlerin, bir yaptırım gücüne bağlı normlar olarak sosyal ilişkiler dünyasında somutlaşıp şekillenmesidir (Aydın, 2011).

Bunların yansıra değerler hayata saygı ve değerlilik katarlar (Dilmaç, 2002). Değerler, yaşanılan dünyanın anlaşılıp yorumlanmasına ve davranışların şekillenmesin rehberlik eder. Bu sayede bireyler, yaşama ve karşılaştıkları olaylara karşı bir görüş geliştirmiş olur (Akıncı, 2005). Kişinin kendi hayatında nelerin doğru,

nelerin yanlış olduğu konusundaki benimsediği inançları, arzu edilen ve edilmeyen yargılarımız olarak ele alınabilir. Başka bir deyişle değer, yaşamı daha saygın kılmak için oluşturulan hükümlerdir (Dilmaç ve Deniz, 2009).

2.1.6. Değerlerin Diğer Bilim Dallarıyla İlişkisi

2.1.6.1. Psikoloji ve Değerler

Psikoloji biliminde değerın önemi onun nesnel bir temele dayanıp dayanmamasında değil, insan davranışlarının rehberi olarak üstlendiği rollerdir (Güngör, 2010).

Değer, bir inanç olması bakımından, dünyamızın belli bir yeri ile ilgili anlayış, duygu ve bilgilerimizin bir tamlaması anlamına gelmektedir. Fakat değer, inancın özellikli bir biçimi olması itibari ile psikoloji biliminden daha üst düzeyde bir zihin düzenlemesidir. Başka bir ifade ile değer bir tek inanca değil, bir araya gelip birleşen bir grup inanca karşılık gelir (Güngör, 2010). Psikolojide değerler, insanın zihin dünyasında belirleyici unsurlardan biridir. Değerler kültürden kültüre çeşitlilik gösteren, insan-çevre ilişkisini düzenleyen “iyi”, “kötü”, “doğru”, “yanlış”, kavramlarıyla ilişkili farklı türleri ve işlevleri olan, tercih edilen yaşam biçimleri ve davranış tarzlarıyla kendisini belli eden zihinsel bir örgütlenmedir (Çalışkur, 2009). Kişilerin değer yargıları hakkında edinilen bilgiler aynı zamanda, onların tutum ve davranışları hakkında bilgi verir. Psikolojik olarak, temel ihtiyaçlardan barınma sevme, sevilme gibi gereksinimler bizim için değerlidir. Ancak bazı gereksinimler doyuma ulaşıncaya değerini kaybedebilir. Bu durumda tutum ve davranışlarımız ihtiyaçlarımıza göre şekillenmektedir (Şerif, 1985).

Psikolojide değer, genel olarak erken yaşlarda, gelişim sürecinde edinilen kişisel davranış tercihleri olarak da ele alınır (McDonald 1993; Yılmaz, 2008).

2.1.6.2. Sosyoloji ve Değerler

Değer sosyal bilimlerin anap problemlerinden biri olmuştur. Son yüz yıldır sosyal bilimler birçok bilim dallarında bu mevzuyu ele almışlardır. Sosyologlar, sosyal antropologlar ve sosyal psikologlar konuyu ele alan başlıca bilim adamları olmuştur. Son yıllarda kültürler arası psikologlar da bu kervanda yerlerini almışlardır (Bacanlı, 2002).

Bir toplum yapısının çözümlenebilmesi için, o toplumsal yapıda bulunan kurumların, süreçlerin ve rollerin bilinmesi gerekir. Değerler aracılığı ile bu kurum süreç ve rollerin sosyal aktörler tarafından anlamlandırılmaları da muhtemel olabilmektedir. Bu sebep ile, bir toplum yapısının çözümlenmesine fayda sağlayacak en önemli öge, o toplumun sahip olduğu değer yargılarının belirlenmesi olacaktır. Bu anlamda da değer araştırmaları sosyoloji açısından önemli bir yere sahiptir (Özensel, 2003).

Her toplumun kendi değerler sistemi vardır. Sosyolojide bir anlayışa göre değerler etkileşim kaynaklı olarak ihtiyaçtan doğan bir değerler bütünlüğü vardır. Sosyal değerler bazen insanların birbirlerini kontrol etme ve yargılamaları için kullanılabilir (Kirman, 2004). Bir toplumun, kültürün tesiri altında kalan davranışları, o kültürün değerlerini aksettirmektedir. Bütün toplumların kendisine özgü kültürü olduğundan, her kültür de kendine ait değerlere sahiptir. Değerler toplumdaki topluma değişiklik gösterebildiği gibi, bazı değerler başka toplumlar tarafından ortak olarak da benimsenebilir. Bunların dışında, her ferdin kendine özgü farklı değer yargıları olabilir (Aydın, 1994).

Hançerlioğlu'na (1996) buna benzer bir şekilde değer kavramını, nesnelere ve bilinç olgularının toplum, sınıf ve insan açısından taşıdıkları önemi ifade eden nitelikler olduğunu söylemiştir.

2.1.6.3. Felsefe ve Değerler

Felsefi bir kavram olarak değer, ilk olarak etik alt başlığı içerisinde yer alır ve estetik ile de ilişkilendirilir. Değerin ayrı bir kavram olarak ortaya çıkışı Kant'a kadar dayandırılır (Kuçuradi, 1995).

Felsefenin tarihsel geçmişinde değerler konusunu ilk defa dile getiren kişi filozof Sokrates olmuştur. Sokrates'in yaşadığı dönem zarfında Eski Atina'da filozoflar ve sofistler olmak üzere iki çeşit aydın bulunmaktaydı. İlk başlarda Sokrates de sofistler arasında yer alıyordu, ama zaman içerisinde sofistlerden ayrı bir yaşam tarzı benimsemiştir. Sofistler ahlaksal değerlere karşıt görüş bildirmişlerdir. Sofist olan Protagoras, "insan her şeyin ölçüsüdür" sözünü söyleyerek değerlerin kişiden kişiye değişkenlik göstereceğini ifade etmişti. Buna karşı olarak Sokrates tüm beşeriyet için geçerli olabilecek ortak evrensel değerlerin olması gerektiğini savundu.

Örneğin; gerçek nedir gerçek olmayan nedir? İyi nedir, kötü nedir? gibi (Aytaç, 1980).

Geleneksel felsefi anlayışa göre iyi, doğru ve güzel, yani tüm değerler varlıkta mevcut olan ve ona bitişik bulunan özelliklerdir (Hökelekli, 2013). Değer kavramı felsefede, değerlendirme problemi ve değerler problemi olarak meydana çıkar. Çünkü “güzel nedir?”, “iyi nedir?”, “yararlı olan nedir?”, “doğru nedir?”, “hangi değer doğrudur?”, “hangi değer öğretilebilir” gerekir gibi sorular sormak, değerlendirme aktivitesini belli açılardan problem haline getirmektir (Kuçuradi, 1995).

Değerin sübjektifliği-objektifliği meselesi üzerinde Sokrates, Platon, Aristoteles'ten XIX ve XX. yy. filozofları Windelband, Rickert, Scheler ve Hartman'akadar pek çok filozof değerlerin mutlaklığını savunmuşlardır (Avcı, 2007). Felsefe, evreni ve insanı sorular sorarak tanımak ister. Ulaşılan her bilgi dogmatik düşünceden öte akla, mantığa uygun, tartışılarak ve eleştirilerek insan tarafından üretilen düşüncelerdir. Çocukluk dönemi ile birlikte ilerleyen felsefi bakış açısı, toplumda, ailede, okulda veya çocuğun etkileşime girdiği her alanda öğrendiği bilgileri sorgulamaya doğru iter. Birey öğrendiği veya kabul ettiği bilgiyi neden kabul ettiğini, ya da neden reddettiğini bu felsefi bakış açısıyla anlamlandırmaya çalışır. Değerlerin eğitimi konusundaki en önemli hususlardan biri de bu konudur. Ahlak ve değerlerin gelişimi güzel öğrenilmesi yerine felsefe eğitimi ile verilmesi, öğrenilenlerin içselleştirilmesinde, kişinin kendi eylemlerini değerlendirmesinde de önemli bir yere sahiptir (Metli, 2014).

Bireylerin sahip oldukları değerleri, insanın diğer varlıklar ile olan alakası bakımından özel durumunun sonucu olarak sahip olduğu bazı haklardır ve onun değerini oluşturur (Tepe, 2003). Değerler bir yönü ile de gerçeğin ötesine ulaşabilme olanağı sağlarlar. Onlar sayesinde düşünce yapımız daha güçlü bir şekilde fizik gerçekliği ötesine ulaşır (Tozlu, 1992).

2.1.6.4. Din ve Değerler

Değerlerle ilişkili diğer bir kurallar bütünü dindir. Din-değer ilişkisi çoğunlukla ahlak-din ilişkisi düzleminde tartışılmıştır. “Ahlakın temeli” problemi çerçevesinde ahlakın akla veya dine dayanması meselesi fazlaca tartışılmış bir

hususudur. İnsan başta iyilik-kötülük gibi temel ahlaki değerleri akıl ile kavramaktadır. Çünkü bu temel değerler vahiyden önce akıl ile tespit edilmiştir. İnsan akıl ile faydalı olanı zararlıdan, kirliyi temizden, iyiyi kötüden ayırt eder. O halde akıl, değerler için bir ölçüttür. Maturidi (1979) bu tarz değerlere mutlak değerler demektedir (Maturidi, 1979).

Genel anlamda din; Yaratıcıya, tabiatüstü güçlere, çeşitli mukaddes, kutsi varlıklara inanmayı ve eylemde bulunmayı düzenleyen toplumsal bir kurum; üstün bir güç ve ilke inancı, bu inancın sonucu olan ve bir yaşam kuralı oluşturabilecek zihni ve ahlaki bir tutum; akıl sahiplerini kendi istekleriyle bizzat iyiliğe yönelten ilâhî bir nizamdır. Başka bir ifadeyle din; insanların dünya ve ahiret mutluluğunu amaçlayan, iyi ve kötüyü birbirinden ayırt ederek, iyiye ulaşmanın yollarını gösterip, insanı yaşam yönünden olgunluğa eriştirerek, her bakımdan onu mutlu kılmayı hedefleyen kurallar toplamıdır (Aydın, 2011). Din, kişisel ve toplumsal yaşama yol gösteren önemli nasihat ve taleplere sahip olması tarafıyla dinamik bir değer sağlayıcıdır. Bireyler dini özümserken dinden gelen değerleri de özümserler; dinin değer verdiklerine değer verir, azımsadıklarını ise azımsamış olurlar (Kaymakcan, 2012).

İnsan, kendisine bir gaye ve hedef tayin eden, bunları gerçekleştirmek için planlar yapan, böylece geçmiş ve geleceği kuşatarak varlığa egemen olabilecek yeteneğine sahip olan tek varlıktır. İnsanın kendisine gaye ve hedef seçmesinde, bunları gerçekleştirecek planlar yapmasında rol oynayan en önemli faktör değer duygusudur. Değerler, insanın iradesini etkileyerek, davranış ve eylemlerini yönlendiren, inandığı ve beğenip benimsediği düşüncelerdir. İnsana ait fikri, ruhi ve kültürel aktiviteler, temelde din ve aile kavramları etrafında yoğunlaşmış, neticede bunlar en ulvi değerler olarak güven, huzur ve mutluluğun kaynağı olmuştur (Kaya, 1991).

Bir toplumda değer yoksunluğu dediğimiz zaman, normsuzluk, kişisel düzensizlik, normların çatışması, ahlaksızlık, köksüzlük, boşluk, umutsuzluk ve inanılacak ve uğruna adanılacak şeylerin eksikliği gibi farklı şekillerde ifade edilebilir. Günümüzdeki tehlike boyutuna gelmesinin nedeni ise, geleneksel değerler sistemlerinin insanlara sunmuş oldukları yaşam standartlarından uzaklaşma olarak ifade edebiliriz (Maslow, 1996). Din;hevesler, hisler, istekler, inançlar, dünya ve

toplum ile ilişki ve davranışları içinde kendisini ortaya çıkartan tüm psikolojik yaşamı üstüne alır ve kişiliğe etki eder (Gürses, 2006).

Dini değerler insana benlik güçlerini bir merkezde toplama kabiliyeti verir ve böylece insanı yeni bir kişilikle donatır. İnsanın maddi ve manevi yönden köklü bir değişim geçirmesi kendi doğal eğilimlerini aşarak ilahi rehberliğin gösterdiği yönde gelişip ilerlemesi ve olgun bir insan olması dindarlık yaşantısının olması gereken son durağıdır. Bu açıdan bakıldığında dini değerlerin en üst ilkesini yakalamak ve insanın kendi kişiliğinin kuvvetlerini onunla yenileştirmek için bilinçli ve kasıtlı bir teşebbüs olarak tanımlamak mümkündür (Hökelekli, 2006).

Din eğitiminin temel amaçlarından birinin ruh sağlığı yerinde kişilik bütünlüğüne sahip bireyler yetiştirmek olduğu tartışmasızdır. Başka bir ifadeyle, din eğitimi, karakter eğitimi içerir ve kişilik bütünlüğünü sağlamayı amaçlar (Ekşi, 2006).

Değerler ve inançlar, yaşanılan hayatı anlayıp değerlendirmede davranışların biçimlenmesine yol gösterir. Dinin sahip olduğu değer sistemleri, davranış geliştirme sürecinde belirleyici konumdadır. Böylece insanlar, yaşama ve hadiselere karşı bir görüş geliştirmiş olurlar. Dinler arasında, yaratılış, hayatın gayesi ve manası, bireylerin uyması zorunlu ahlaki değerler sistemi, ölüm ve ölüm ötesi gibi mevzularda bazı değişiklikler olmasına rağmen, ana mevzularda birbirlerine benzerdir. Ama nasıl olursa olsun her din, yaşamın anlamına dair konularda, kendi inananlarına nasıl yaşamaları gerektiği hususunda rehber konumdadır (Akıncı, 2005).

Değerler, bireylerin yaşam görüşü ve yaşam felsefelerini tamamlayıcı öğeleridir. Kişinin yaşam felsefesi, onun yaşadığı ve sahip olduğu bir değerler düzeneğidir. Bu sistem, insanların gayelerine, ideallerine, düşünce yapısına ve hal ve hareketlerine öncülük ederler. Kimi bireyler yaşam felsefelerinde tinsel kavramları, bazı insanlar da insani, edebi, oportünist, materyalist veya pragmatist yaklaşımları benimserler (Ünal, 1981).

2.1.7. Değerlerin Farklı Değişkenlerle İlişkisi

2.1.7.1. Değer, Tutum ve Davranış

Değer ve tutum arasında yakın bir ilişki vardır. Bireyin davranışları karşısındakine karşı tutumlarına göre şekil almaktadır. Bireylerin sahip olduğu değer yargıları sayesinde tutumlar güzel davranışlara dönüşebilmektedir (Gürhan, 2017).

Yapıcı ve Zengin ise (2003) değerleri, paylaşılmış ve genelleşmiş tutumlar olarak görmektedir (Sarı, 2005). Değerler, bir toplumun üyeleri tarafından kabul edilen “ilkeler ve standartlardır”. Tutumlar ise, bu değerlerin sonucu olarak ortaya çıkan “düşünceleri, duyguları ve davranışları içine almaktadır” (aktaran Hüseyiniklioğlu, 2010, ss. 1-246).

Tutum ve değer arasındaki ilişki sosyal psikologlar tarafından farklı yorumlanmıştır. Kimi tutumlarla değerleri benzer kavramlar olarak kabul etmiş, kimide değerlerin tutumları etkilediğini ve daha temel bir kavram olduğunu öne sürmüşlerdir. Bazı sosyal psikologlar tutumların gerisinde bir değer sisteminin bulunduğunu ve bu sistemin de tutumları etkilediğini ileri sürmüştür (İnceoğlu, 2010). Tutum ve değer kavramları, bazen eş anlamlı olarak kullanılmaktadır. Bununla birlikte, değerlerin, tutumlara ilişkin bazı özel durumları belirtmek üzere kullanıldığı da görülmektedir (Çavdar, 2009). Değerler aynı zamanda inanç ve tutumlara göre daha kapsamlı ve organizedir. Bu açıdan insanın tutum ve davranışları değerlerine bağlıdır (Memiş ve Gedik, 2010).Rokeach, değerler ve tutumların farklarını yedi madde üzerinde ele almıştır ve açıklamıştır (Rokeach, 1973):

1. Değer bir tek inancı açıklarken, tutum belirli bir obje ve duruma odaklanmış birbirinden farklı inançların hepsini açıklar.

2. Değer; nesne ve durumların ilerisinde bir nitelikteyken, tutumlar belirli nesne veya olaylar üzerinde odaklanmışlardır.

3. Değerler bir standardı yorumlarken, tutum standarttan çok daha farklı bir kavramdır.

4. Kişi istenilen davranış biçimleri ve varlığının son durumu ile ilgili öğrenilmiş inançlarının sayısı kadar değere sahipken, belirli obje ve durumlara direkt

ya da dolaylı olarak karşılaştığı tutuma sahiptir. Bu durumun neticesi olarak birey, sayısı onlarla ifade edilebilen değerlere sahip olabilirken, binlerle ifade edilebilecek kadar fazla tutum sahibi olabilir.

5. Bireyin kişiliğinde değerler, tutumlara nazaran daha merkezi bir yerde bulunmaktadır. Bu yüzden değerler, tutumların belirleyicileri konumundadır.

6. Değerler motivasyon ile daha fazla yakın bir ilişki içindedir ve tutumlardan daha dinamiktir. Tutumların motivasyon ile bağlantılı olduğu kabul edilse bile, tutumlar bir değer kazanılması için araçtan öteye gidemez.

7. Değerler, topluma uyum, benliğin korunması ve kişinin kendini gerçekleştirme gibi fonksiyonları yerine getirirken, tutum bu fonksiyonlarla ilgilenmez. Tutum yalnızca çıkarımlarla ilgilenir.

2.2. AİLE İLİŞKİLERİ

2.2.1. Ailenin Tanımı

Aile toplumun çekirdeği ve temel birimidir, aynı zamanda en eski ve evrensel bir kurumdur. Her birey bir aile içerisinde doğar, büyür ve ömrünü tamamlar. Aile evlilik denemeleri sözleşme ile gerçekleşir. Her toplum varlığını sürdürebilmek için aile kurumuna ihtiyaç duyar (Ünal, 2013). Tezcan'a (2000) göre aile, insan türünün sürekliliğini sağlayan, karşılıklı ilişkilerin belirli kurallarla belirlendiği, toplumsallaşma sürecinin ilk kez ortaya çıktığı, toplumda maddi ve manevi zenginlikleri nesilden nesile devamını sağlayan biyolojik, psikolojik, ekonomik, toplumsal, hukuksal yönleri olan sosyal bir yapıdır. Larousse (1979), aileyi aynı çatı altında hayatını devam ettiren anne baba ve çocuklar olarak literatüre geçirmiştir. Aile, soyun devamını örgütsel bir sisteme bağlayan, yapısal farklılıklara rağmen evrensellik arzeden bir kurumdur (Şişman, 2011).

Türk Dil Kurumu Sözlüğü'ne (TDK, 2005) göre aile; aynı soydan gelen veya aralarında akrabalık ilişkileri bulunan kimselerin tümüdür. Diğer bir tanımla aile; ekonomik, eğitim, dini ve ahlaki eğitim, iş ve cinsel fonksiyonları gibi mesuliyetlere sahip toplumsal bir kurumdur (Epstein, Levin ve Bishop, 1983). Gladding'e (2006) göre ise aile birbirlerine psikolojik, biyolojik, tarihsel, duygusal veya ekonomik

bağları olan ve kendilerini oranın bir üyesi olarak gören kişilerden oluşmaktadır. Aile, ana-baba, bekâr veya evli çocuklarla, yakın akrabalarından oluşan, aynı yerde veya ortamda yaşayan en küçük değilse bile toplumun en temel insan grubu ve kurumudur (Güvenç,1994).

Wrench, aileyi nesil ilişkilerine göre ana, baba ve çocuklardan oluşan bir grup olarak tanımlarken Nimkoff, ailenin birlik olma özelliğini vurgulayarak aileyi karı, koca ve çocuklardan kurulu az veya çok devamlılık gösteren bir birlik olarak tanımlar. Sumnerise daha farklı bir biçimde, ailenin iki kuşağın bir arada bulunduğu kan bağı ile bağlı bir örgüt olduğunu belirtir. Böylece ailenin örgütleyici niteliğini vurgulayarak karışık cinsten iki bireyin hukuki ve töresel bağlara dayanarak kurdukları biyolojik, psikolojik ve sosyolojik fonksiyonları olan bir kurum olduğunu belirtmektedir (Özkalp, 1988; Özgüven, 2010).

Aile, birbirleriyle yüz yüze ilişkileri olan, bir çatı altında yaşayan, rolleri ve ilişkileri toplumsal değerler ve normlarla belirlenen, toplumsal sistemin işlevsel dinamik bir alt sistemidir (Bal, 2010). Satir'e (2001) göre aile, toplumun içsel kurumudur. Sosyologlardan bazıları aileyi toplumun çekirdeği olarak kabul görürler. Bunlara göre; aile, toplumsal, ekonomik, kültürel hususiyetleriyle ufak bir topluluktur (Doğan, 2009). Bal'ın (2010) da söylediği gibi aile toplumsal sistemin etkin bir alt sistemi olarak diğer kurumlarla da iç içedir. Aile; hukuk, ekonomi, eğitim, din, boş zaman, iletişim vb. kurumlarla doğrudan ilişkilidir.

İşlevsel tanımlara göre aile, en az bir yetişkin ve sosyalleştirme, yetiştirme, gelişim, ekonomik ve duygusal destek gibi belirli görevleri gerçekleştiren bir ya da daha fazla bireyden oluşur. Bu tanıma göre çocuğun sorumluluğunu kabul eden sosyal birim üzerinde yapısal bir sınırlama yoktur (Öz, 2008).

Aile çocuk için, beslenmesini, korunmasını, diğer fiziksel gereksinimlerini, sevgi ve güven gibi duygusal gereksinimlerini karşılayan bir mekanizmadır (Şahin, 2005 ve Yavuzer 1983). Aile, yetişkin ve çocukların etkileşimde buldukları, dolayısıyla birbirlerini etkiledikleri bir birimdir (Onur, 2014).

Aile sosyal bir kurumdur. Sosyal kurum; örgütlenmiş bir bütün oluşturan düşünceler, inançlar, gelenekler,görenekler ve maddi öğelerden kurulu, sürekliliği olan bir bütündür. Aile diğer sosyal kurumlara temel teşkil eder (Merter,1990).

Çocuğun kişiliği, sosyal yapısı ve eğitimi aile içinde şekillenir. Aile bireye hem organik hem de zihinsel, davranışsal özellikler ve alışkanlıklar kazandırır. Toplum değerleri, "sosyalleşme süreci" ile aile içinde bireye öğretilir ve böylece bireyin sosyal ve kişisel uyumu şekillenir, kültürel, mesleki ve ekonomik hazırlığı sağlanır (Özgüven, 2010).

Bireyin kişilik ve benlik oluşturma sürecinde ailenin yeri oldukça önemli bir yere sahiptir. Çocuklar başta anne-babaları olmak üzere aile fertlerini gözlemlerler, onları model alırlar ve taklit etmeye çalışırlar. Bu vesile ile ailenin sahip olduğu kültürel, sosyal ve ahlaki ölçütler, tıpkı ekonomik bir miras gibi nesilden nesile aktararak çocukların hal ve hareketlerine aktarılır. Bu zaman zarfında, aile fertleri kadar ailenin iletişimde olduğu komşu, akraba ve diğer aileler de tesirli olur (Baloğlu ve Bulut, 2015).

2.2.2. Yapısal Olarak Aile Türleri

Yapısal tanımlar aileyi basitçe biçimlerine göre nitelerler. Diğer bir deyişle bireyler arasında kan bağı ya da yasal bir bağ varsa ve birlikte yaşıyorlarsa aile oldukları kabul edilir. Çoğu yaygın yapısal tanımlama üvey aileler, manevi aileler ve homoseksüel aileleri de içeren tüm aile türlerini kapsamaya yeterli değildir (Öz, 2008). Yavuzer (2011), ailenin çocuk üzerindeki etkisini vurgulamış ve çocuğun kişiliğinin oluşumu, karakterinin şekillenmesi ve benlik saygısının gelişiminin, büyük oranda anne babanın kişilik yapısına başka deyişle aile yapısına bağlı olduğunu belirtmiştir.

Aile, içinde bulunduğu toplumsal yapı, kültür ve yaşanan zamana göre biçim değiştirmektedir. Özellikle yaşanan ekonomik, sosyal ve toplumsal değişimler farklı aile tiplerinin ortaya çıkmasına neden olmaktadır. Aile tipleri; aile büyüklüğüne, evlilik biçimine göre, soyun belirlenmesinde göz önüne alınan kaynağa göre ve eşlerin yerleştirdikleri çevreye göre değişik özellikler gösterebilmektedir (Avşaroğlu, 2010).

Toplumlarda genel olarak iki çeşit aile türü görülmektedir. Bunlar; çekirdek aile ve geleneksel geniş ailedir. Çekirdek aile anne, baba ve çocuklardan oluşur iken; geleneksel geniş aile anne, baba ve çocukların yanı sıra diğer aile fertlerini de içine almaktadır (Kongar, 1970). Türkiye’de en yaygın görülen aile tipi çekirdek aile

tipidir. Geniş aile tipi ülkemizde varlığını devam ettirmektedir fakat genel orana bakıldığında düşüktür (ASPB, 2011). Ülkemizde çekirdek aile yapısı ile geniş aile yapısı iç içedir, birbirlerinden ayrı olarak düşünülemez (Fişek, 1984).

2.2.2.1. Geleneksel Geniş Aile

Geniş aile, aynı ortamı paylaşan kişilerin kan bağı ya da evlilik yoluyla akraba olan iki veya daha fazla yetişkin bireyden oluşan aile şekli olarak kabul edilmektedir. Ortak amaçları ve görevleri gerçekleştirmek için bir araya gelen amca, hala, kuzen, büyük anne ve dede gibi birçok akrabadan oluşur (Bakan, 2017). Kırsal kesimlerde yaygın olarak görülen ve özellikle sanayi öncesi toplumlara özgü ortaya çıkan aile örneğidir. Aynı çatı altında birden çok evli çiftin yaşadığı bu aile yapısında, babanın egemenliği ve babanın soy çizgisinde genişleme görülür. Bu nedenle aile ile birlikte yaşayanlar genellikle babanın akrabalarıdır (Kongar, 1999). Geleneksel geniş aile, erkeğin baba evinde oturduğu, babanın prestijinin aile prestiji ile özdeşleştiği; babanın çocuklar ve gelinler üzerinde otoritesinin olduğu, erkeklerin karar almada ön planda olduğu ve ailenin ekonomik faaliyetlere temel üretim birimi olarak katıldığı bir toplumsal ilişkiler düzenini kapsar (Bilgin, 1993).

Canatan'ın (1997) tanımıyla geniş aile, birden fazla üyeden oluşan ve geniş akrabalık bağlarıyla yaşamını sürdüren aile yapısıdır. Bu ailede anne-baba, çocuklar, kuzenler, büyük anne ve babalar, kardeşler yer alabilmektedir. Geniş aile, en yaygın biçimiyle geleneksel toplumlarda görülmektedir. Bu nedenle geleneksel aile ile özdeşleşebilen bir boyutu bulunmaktadır

2.2.2.2. Çekirdek Aile

Çekirdek aile ise günümüz toplumlarında en yaygın aile tipidir. Büyük şehir hayatı, sosyal hayat, endüstrinin gerekleri bu aile tipini yaratmıştır. Bu aile bünyesinde sadece iki kuşak yaşar. Bu aile türü anne, baba ve evlenmemiş çocuklardan meydana gelir. Çocuklar evlenince kendi ailelerini kurmak üzere evden ayrılmaktadır (Bal, 2010).

Çekirdek aile, esasen ana baba ve çocuklardan oluşan dar ailedir (Tezcan, 2000). Çekirdek aile, birbirine evlilik sözleşmesi ve kan bağıyla bağlı; ana, baba ve çocuklardan oluşan iki kuşağı içeren ve sayıca aile bireyleri dar olan toplumsal bir birimdir (Özgüven, 2010).

Çekirdek ailede akraba ve aileye dahil olmayan insanların büyük etkisi olmaması nedeniyle iletişim az sayıda insan arasında (anne, baba ve çocuk) gerçekleşir. Çekirdek ailede, aile içi ilişkilerde duygusal boyut daha önemlidir. Duygusal ihtiyaçlar aile içinde karşılanır. Çekirdek ailede kan bağından gelen duygusal birlik diğerini anlamayı ve kendini onun yerine koymayı beraberinde getirmektedir. Böylece daha etkili bir iletişim yaratılmaktadır. İletişimde cinsiyet hiyerarşisi yoktur. Bu ailede iletişim daha demokratik ve özgür bir nitelik taşımaktadır (Bal, 2010).

Çekirdek aile uzmanlaşmış ailedir. Çocuk yapma ve psikolojik doyum çekirdek ailenin iki önemli işlevidir. Geleneksel aileye ait diğer fonksiyonlar ya tamamen ortadan kalkmış ya da tesiri azalmıştır. Karı-kocayı bir araya getiren karşılıklı bireysel tercih ve kabuller ailelerin git gide kendi içinde demokratikleşmesini de beraberinde getirmektedir (Doğan, 2012).

2.2.3. Sistem Olarak Aile

İki insan birlikte olmaya başladıkları andan itibaren, yaşanan değişimle birlikte yeni etkileşim biçimleri oluşur. Bu bağlamda iki kişilik ilişki bir psikolojik düzenek oluşturur. Bu sistem, aynı zamanda, bireylerin sosyal hayat ve kendi iç dünyalarıyla, kök aileleriyle olan ilişkilerini yeni baştan düzenler. Sisteme dahil olan her yeni üye yeni düzenlemeleri beraberinde getirir (Gülerce, 2007).

Aile sistem ilkeleri şu şekildedir (Ludlow ve Howard, 1990):

1. Sistem bir bütün olarak organize edilmiştir.
2. Sistem içindeki etkileşim kalıpları doğrusal değil döngüseldir.
3. Uyumlu sistemin doğasında değerlendirme ve değişim bulunur.
4. Kompleks sistemler sınırları ayrılmış, belli kuralları ve etkileşim kalıpları olan diğer alt sistemlerden oluşur (aktaran Nazlı, 2012).

2.2.4. Ailenin İşlevleri

Genel olarak bakıldığında, aile işlevlerinde aile içi iletişime, karşılıklı saygı ve iş birliğine büyük önem verilmektedir. Aile içi ilişkiler yapısı, ailenin fonksiyonlarını sağlıklı bir şekilde yerine getirip getirememesinde önemli bir

belirleyicidir (Bulut,1993). Ana, baba ve çocuklardan oluşan, en küçük toplumsal bir kurum olarak ailenin yasalarla saptanan görevleri yanında, geleneklerle belirlenen birçok başka işlevi vardır. Aile içinde yaşadığı toplumun bir birimi olarak, onun hususiyetlerini taşıması nedeniyle toplumun değer yargılarını, gelenek ve göreneklerini, inançlarını, beğenilerini, önyargılarını, kısacası kültürünü yansıtır. Bu bakımdan, toplumla sürekli alışveriş içinde bir kuruluş olarak çalışır (Yörükoğlu,1983; Kağıtçıbaşı, 1990).

Avşaroğlu (2010), ailenin işlevlerini şu şekilde açıklamıştır; ekonomik gereksinimleri karşılamak, çocukların eğitimlerini planlayarak statü sağlamak, din ve değer öğretimi vermek, boş zaman aktivitelerini düzenlemek, aile fertlerinin birbirlerini koruması ve karşılıklı sevgi saygı ortamı sağlamak. Ailenin işlevlerini yerine getirmesinde birçok etmeden söz edilebilir. Özellikle ailenin demografik, sosyal ve ekonomik nitelikleri ile yaşam kalitesi, ailenin işlevlerini sağlıklı bir biçimde yerine getirmesinde önemi konulardandır (Avşaroğlu, 2010).

Ailenin evrensel ve belli başlı dört temel işlevi bulunur. Bunlar;

1. Toplumun tasdik ettiği bir cinsel hayat,
2. Ekonomik iş ve güç birliği,
3. Çocuklar için fizyolojik ve biyolojik gereksinimlerinin karşılanması,
4. Çocukları topluma hazırlama bir diğer ifade ile sosyalleşme ve toplumsal kültürü aktarmadır (Saran, 1979).

McMaster aile işlevlerini altı boyutta değerlendirerek, modelin ayrıntılarını incelemiştir (Fidaner,1995). Bunlar; sorun çözme, iletişim, roller, duygusal reaksiyonlar, duygusal katılım, davranış denetimidir.

2.2.5. Sağlıklı ve Sağlıksız Ailenin Nitelikleri

Bütün aileler farklı yaşam şartlarına sahip de olsalar stres ve üzüntüye sebep olacak durumlarla ve problemlerle karşılaşır (Kerimoğlu, 1996). Kimi ailelerde dış dünyanın etkisinden kaynaklanan streslerin aile yaşamına olumsuz bir şekilde yansması, aile fertlerinin birbirleri ile olan ilişkilerinden kaynaklanan arbedeler hem aile yaşamını, hem de ailedeki bireylerin sağlığını tehdit eder iken, bazı ailelerde bu

durumun zıttı bir yaşam şekli olup, dış dünyayla problemsiz bir ilişki devam ettirmektedirler (Baltas, 1993). Mevcut durum ailelerin sağlıklı olup olmamalarının birbirlerinden farklı olduğunu göstermektedir.

Çeşitli araştırmalarda sağlıklı ailenin özellikleri şu şekildedir; sağlıklı bir ailede kişiler duygularını paylaşırlar, duygularını anlarlar, bireysel farklılıkları kabul ederler, ilgi ve sevgi duygusunu iletirler, iş birliği yaparlar, temel gereksinimler karşılanır, çatışmaya girmeden sorunlar çözülür, sorumluluk alma duyguları vardır, etkili bir iletişim söz konusudur, sorunlarla başa çıkma becerilerini kazanmışlardır (Demirel, 2008).

Sağlıklı aile değişik şekillerde tanımlanmıştır (Fidaner, 1995). Ailenin sağlıklı veya sağlıklı olmayan olması birbirinden farklı faktörler tarafından etkilenebilmektedir. Bu faktörler; ailenin sosyo-ekonomik durumları, aileye gösterilen hizmet, destek ve imkanlar, aile fertlerinin kalıtsal özellikleri, aile içi ilişkilerin niteliği ve hareketli yapısı gibi özelliklerdir (Özgüven, 2000). Sağlıklı aile, kavramı değişik toplumlara ve zamanlara göre değişen bir kavramdır. Amerika'da sağlıklı aile, çalışan baba, ev hanımı anne ve çocuklardan oluşan bir çekirdek aile şeklinde uzun yıllar algılanmış, ancak zamanla bu algılamada değişiklikler oluşmaya başlamıştır. Türk toplumunda ise sağlıklı aile babaerkil, geleneksel aile tipi olarak algılanmaktadır (Kerimoğlu, 1996).

Sağlıksız ailelerde, bireyler arası ilişkiler korku ve nefret temeline dayanır. Bireyler arasında yüksek düzeyde sevgi ve bağlılık yoktur. Gerçek duygular hafifletilir veya yok sayılır; yani ilişkiler yüzeysel olma özelliği taşır. Zayıf duygusal bağların olduğu bu aile türünde herkes kendi dünyasında yaşar, çocuklar evden ayrılmayı düşünür, anne-baba ve çocuklar arasında yabancılaşma söz konusudur. Herkesin evin farklı bir odasında, tek başına televizyon izlediği, ortak ilgilerin ve sohbetlerin azaldığı aileler bu aile türünün belirgin örnekleridir (Bayraktutan, 2005).

Anne baba ve çocuk ekseninde, bireylerin birbirlerine duygu ve düşüncelerini aksettirmeleri, başarılı ve etkili bir diyalog kurabilmeleri neticesinde, problemlerine çözüm bulmaları mümkündür. İletişimin kurulamaması ve duyguların bastırılması, problemlerin çözümlenememesi anlamına gelir ve böyle bir aile ortamı, sağlıksız bir aile ortamı özelliği taşımaktadır (Yavuzer, 1986).

2.2.6. Anne Baba Tutumları

Anne-Baba Tutumu, ana ve babalarının gösterdikleri çeşitli tavırların çocuklar tarafından algılanış tarzlarının toplamı. Anne ve babaların çocuk yetiştirirken kullandıkları davranış tarzlarının tamamıdır (Akbaba, 1988). Aile ilişkisi içinde, ana-babanın ortak tutumları, ergenin sağlıklı gelişimi için temel etkenlerden biridir (Pektas,1998). Cüceloğlu'na(1997) göre, tutum yoğun şekilde kanalize olmuş uzun süreli fikir, his ve davranışlardaki yönelimdir.

Anne-baba tutumunun bireylerin kişiliğinin gelişmesinde ne derece hayati ve önemli olduğu ile ilgili birden çok düşünce ileri sürülebilir. Aile kaynaklı problemlerin başlıca temelinde anne-baba tutumları vardır. Bu bağlamda anne-baba davranışlarının kişiliğin gelişimi üzerindeki tesiri tutum boyutundaki davranışlarla doğrudan ilişkilidir. Tutum kişilerin belli bir insana, zümreye, objeye veya olaya yönelik olumlu ya da olumsuz bir şekilde düşünmesine, hissetmesine ya da davranmasına sebep olan kalıcı bir eğilimdir (Budak, 2003).

Anne ve babanın, çocuklarına karşı gösterdikleri tutumların sağlıklı bir şekilde olması, yüksek oranda eşlerin kendi aralarında barışık, dengeli, huzurlu ve birbirlerine karşı sevgi ve saygılı olmaları ile alakalıdır (Yavuzer, 1986). Aile içi etkileşim anne-baba tutumu, çocuğun benlik gelişimini etkilemektedir (Avşaroğlu, 2010).

Ekşi (2006), ebeveynlerin öncelikli sorumluluğunun çocuğun bakımını yapmak ve onu güven içinde yaşatmak olduğunu düşünürken, diğer sorumlulukları şu şekilde belirtmişlerdir. Çocuğun davranışını kontrol etme, yön verme, onu yüreklendirme, çocuğun sağlıklı bir yetişkin olabilmesi için duygusal ihtiyaçlarını giderme, toplumsal ihtiyaçlara yönelik olarak toplumsal davranışına biçimlendirme, bilgi sağlama ve beceri edinebilmeyi öğretme, çocukların entelektüel ihtiyaçlarını gidermedir. Bütün bu sorumluluklar yapılırken bu ihtiyaçların oranının çocuktan çocuğa değişiklik gösterebileceğini göz ardı etmemek gerektiği de belirtilmiştir.

Çocuğun gelecekteki kişiliğini önemli ölçüde etkilemekte (Çirhinlioğlu, 2001) olan anne-babanın ve aile içinde yaşayan başka fertlerin çocuk ile olan iletişimi, çocuğun aile üzerindeki konumunu belirlemede rol oynar. Anne-babaların, çocuklarına karşı gösterdikleri tutumları bilerek, ya da bilmeden farklı

olabilmektedir. Çocuklardan bazıları daha çok sevilme, bazılarının ise daha çok tolerans gösterilmektedir. Gösterilen bu tutumlar, çocuğun kişiliğinin değişik biçimler kazanmasına neden olurken (Yavuzer, 1986) onların kendilerini algılamalarının yanı sıra ana-babalarıyla olan ilişkilerini de biçimlendirmektedir (Kulaksızoğlu, 2002). Aile bireyin topluma uyum sağlamasında en önemli kurumdur. Anne- babanın kendi aralarında kurdukları iletişim ve geliştirdikleri tutum, çocuğun sosyalleşmesini sağlar (Avşaroğlu, 2010).

Çocuk, kültürel değerlerini, temel alışkanlıklarını, aile ortamının etkisiyle sahip olur. Çocuğun pozitif bir şekilde öz kavramına sahip olmasında, yeterlik duygusu kazanmasında anne babası ile iletişimi sırasında sahip olduğu geribildirimler büyük oranda önemli bir rol oynar çünkü, ana babalar çocukları için en önemli modelleridirler. Bilhassa kişiliğin oluştuğu erken çocukluk zamanlarında anne babaların tutumları çocuklarda ana karakteristik özelliklerin oluşabilmesinde baş rolü üstlenmektedir (Kuzgun, 2002). Ailenin sosyo-ekonomik durumu, anne-babanın eğitim düzeyi, anne-babanın kendini geliştirme isteğinin olması, aile çevresinin aileye verdiği destek gibi etkenler ailedeki tutum ve davranışları belirler. Aile içinde olumlu bir etkileşimin olması aile bireylerinin birbirleriyle olan ilişkilerinin düzeyi ile gerçekleşir (Muluk,2004). Anne-baba tutumlarını etkileyen bazı faktörler vardır. Bu faktörlerin etkisiyle tutumlarda farklılıklar gelişir. Bu farklılıklar büyük ölçüde bireyin içinde yaşadığı toplumun sosyo-ekonomik ve kültürel düzeyinden, etik kural ve değerlerinden, bireyin inanç ve düşüncelerinde, kişilik özellikleri ve yetiştirme biçiminden kaynaklanır (Avşaroğlu, 2010).

Ana baba tutumları toplumdan topluma, kültürden kültüre farklılıklar gösterdiği gibi, aynı toplumdaki aileler arasında da farklılıklar gösterebilir (Şendil, 2003). Farklı ana baba tutumlarını üç ana başlıkta toplayabiliriz:

2.2.6.1. Eşitlikçi ve Demokratik Anne-Baba Tutumu

Çocukları açısından eşitlikçi bir tutum sergileyen ebeveynler, çocuklarını birey olarak kabullenip onlara değer atfetmekte ve bağımsız birer kişilik özelliği oluşturmalarına yardımcı olmaktadır. Çocuk açısından barınma, yeme içme, güvenlik gibi ana ihtiyaçlarını giderir ve ona “sevgi”sini hissettirir. Çocuk, demokratik davranan anne babanın ilgi, sevgi ve desteğini daima yanında hissedeceğini bilir (Dokuyan, 2015).

Demokratik tutum sergileyen anne babalar genellikle çocuğun yaşına uygun olarak sorumluluk duygusunun gelişmesine ve özgüveninin gelişmesine önem verirler. Çocuklarının kendi ayaklarının üzerinde durması aynı zamanda çevreyle uyum içinde yaşaması önemlidir. Genellikle bu tutumu ile çocuk yetiştiren anne babaların çocuklarına yaşları ilerledikçe daha çok sorumluluk almalarını önemserler (Dursun, 2010).

Çocukların ideal benlik gelişimi için en uygun tutum demokratik tutumdur. Bu tutuma sahip olan anne babalar veya ebeveynler, çocuklarına ilgi ve koruyuculuk dengesini kusursuz bir şekilde sağlayabilirler. Çocuklarına demokratik bir tutum gösteren anne-babalar çocuğun ilgi ve gereksinimlerine duyarlı davranırlar. Özerk davranmasına izin verirler (Eldeleklioğlu, 1996). Çocukların ihtiyacı olan kontrolü ve hareket etme özgürlüğünü sağlayabilirler. Demokratik anne-baba tutumu gösteren anne-babalar mühim konularda alınan kararların sebeplerini çocukları ile tartışır, çocuklarının görüş ve önerilerine değer verir; sözel alışverişe imkan sağlar, birçok konuda çocuğuna etkili bir yol gösterici olmaya çalışırlar (Kuzgun, 1972). Çocukların ve gençlerin sosyal ve kişilik özelliklerini ana baba tutum ve davranışlarıyla ele alan araştırmalar, ana babaların çocuklarına davranışlarıyla destekleyici tutum göstermeleri çocuklarının gelişimi üzerindeki olumlu etkilerini vurgulamışlardır (Yavuzer, 2011).

Bu nedenle yetiştirilen çocukların kendilerine olan güven duyguları gelişir, düşüncelerini her ortamda rahatça ifade edebilirler, yeni ortamlara girerken sosyal anlamda güçlük çekmezler ve sorumluluk almaktan da rahatsızlık duymazlar. Sorumluluk aldıkça kendilerine olan güvenleri artar. Hem kendilerine hem de diğer insanlara karşı saygılı olurlar, sürekli kendini geliştirmeye çalışan, yaratıcı, üretken ve çalışmaya azimli kişiler olarak yetişirler. Bu tutum içinde yetişen çocuklar genellikle; kendine güvenen, atılgan, öz saygıları yüksek, sosyal açıdan yeterli, diğer insanların ihtiyaçlarına duyarlı, özgüven sahibi çocuklardır (Demiriz ve Öğretir, 2007; Bacanlı, 2002). Demokratik anne baba tutumunun çocukların gelişimi açısından en uygun ortam olduğu çeşitli araştırmaların sonunda görülmüştür (Kuzgun, 1972).

2.2.6.2. Aşırı Koruyucu ve Müdahaleci Anne – Baba Tutumu

Koruyuculuk sık rastlanan bir ana baba tutumudur. Ana babanın aşırı korumacı tavırları, çocuklarına gereğinden fazla kontrol ve özen göstermesi anlamına gelir (Yavuzer, 1986). Korumacı bir tutum ortamında yetişen çocuklara, aile içerisinde sürekli korunmaya ihtiyaçları varmış gibi ilgi gösterilir. Aşırı koruyucu ebeveynler müdahale edicidirler. Çocuk ergenlik aşamasına geçmiş olsa bile, ona kendi istediği kararları verebilmesi için gerekli ortam oluşturulmaz. Bu davranış biçimiyle yetişen çocukların yeteri kadar katılımcı olamadıkları, özgür davranış gerçekleştiremedikleri, ilerleyen dönemlerde bile kendilerini koruyacak birilerine ihtiyaç duydukları vurgulanmaktadır. Aşırı koruyucu bir davranış biçimi ortamında büyüyen çocukların olgunlaşma süreçlerinde güçlükler yaşanmaktadır (alıntılayan Kulaksızoğlu, 2002, s.84).

Aşırı koruyucu ve müdahaleci anne-babalar aşırı derecede koruyucu olup çocuklarından ayrılmakta zorluk çekerler. Koruyucu anne-baba tutumuna sahip olan anne-babalar, çocuğun bağımsız olabileceklerinden endişelendikleri için bütün davranışlarının denetlemelerinin kendilerinde olmasını isterler (Eldeleklioğlu, 1996).

Anne babanın aşırı koruyucu tutum geliştirmeleri, çocuklarına gerektiğinden fazla denetleme ve ihtimam göstermesi demektir. Bu durumdan ötürü sonuç olarak, çocuk, başka kişilere aşırı bağımlı, kendine güveni olmayan, duygusal zararları fazla olan bir kişi haline gelebilir (Yavuzer, 2003). Adler'e (1993) göre çocuklarına aşırı itina gösteren, koruma sağlayan ve çocuklarını şımartan anne-babalar çocuklarının özgürlüklerini ellerinden alırlar. Bu sebepten çocuğun aşağılık duyguları artırabileceği gibi çocukta bazı kişilik sorunları oluşabilir. Çocuğun gelişim süresi zarfında ihmal edilen, anne-babasından çok az ilgi gören çocuklar, soğuk ve şüpheli olurlar, yetişkin oldukları zaman sıcak insani ilişkiler kurmakta zorluk çekerler, samimiyetten rahatsız olurlar ve birinin kendilerine dokunmasından ve yakın olmasından rahatsız olurlar (Burger, 2004).

Koruyup himaye etme doğal bir ebeveynlik olgusudur, fakat bu davranışları çocuğun kendisini gerçekleştirme faaliyetlerine engel teşkil edecek şekilde yapmak "aşırı himayeci" biçimde tutum sergilemek demektir (Canat, 1985).

2.2.6.3. Aşırı Otoriter ve Baskıcı Anne-Baba Tutumu

Yavuzer'e (1986) göre "aşırı baskıcı", otoriter tutum, çocuğun kendisine karşı var olan güvenini ortadan kaldıran, kendi şahsiyetini önemsemeyen bir tutumdur. Bu tutumda, anne-babanın çocuğa karşı katı bir disiplin uygular. Anne- baba için otoriteye itaat etmek esastır. Otoriter olan anne-baba, çocuğun davranışlarını yargılayarak, şekil verip kontrol etmeye çalışır. Aileler düşünce ve değerleri zorla benimsetirken, çocuklarının kendilerinden uzaklaşacağını farkında olmazlar (Baltaş, 1994).

Bu tutuma sahip anne babaların temel özelliği çocuğa karşı gösterdikleri baskıdır. Çocuğun davranışlarına standart koyarlar ve çocuğun davranışlarını değerlendirmeye, kontrol etmeye ve şekillendirmeye çalışırlar. Otoriter anne baba çocuğuna kesin olarak hâkim olmak ister, itaat bu tip anne baba için vazgeçilmezdir. Hiçbir açıklama yapılmadan koyulan kurallar vardır. Anne babanın sözlerinin kabul edilmesi gerektiğine inanılır (Şendil,2003).

Bu tutumda, anne babanın baskısını üzerinde hisseden çocuk; akıllı, istedik şekilde davranan, sessiz, dikkatli kibar ve dürüst ve olmasına nazaran çekingen, gücenik, aşırı hassas, silik, başka kişilerin tesirinde çok kolay kalabilen bir yapıya sahip olabilir (Yavuzer, 1986).

Aşırı otoriter ve baskıcı anne-baba katı disiplin kuralları uygular. Otoriter anne-baba tutumu gösteren anne-babalar çocuğun mutlak olarak kendilerine itimat göstermelerini isterler Çocuğun davranış ya da inançları kendi doğru bildiği değerlerle uyuşmadığında cezaya başvurur (Eldeleklioğlu, 1996).

Ebeveynler çocuğun gelişim düzeyini, kişilik özelliklerini ve isteklerini dikkate almadan, çocuktan kendilerinin uygun gördüğü gibi davranmalarını isterler. Otoriter anne baba ile büyüyen çocuklar öfke ve kızgınlık gibi duygu ve düşüncelerini açıkça belirtmezler. Otoriter tutumun çocuklarda bağımsız kişilik gelişimini engellediği, özellikle erkek çocuklarda saldırganlık düzeyini arttırdığı ve benlik saygısı düzeyini düşürdüğü görülmektedir (Maccoby ve Martin, 1983). Otoriter ebeveynler sevgilerini pekiştireç olarak kullanırlar. Gelenek ve üst otoritelerce belirlenmiş kaide ve normlara uygun davranan çocuklara sevgi gösterilir.

Ana baba kendisini toplumsal otoritenin mümessili olarak görür ve kesin olarak çocuğunun kendisine baş eğmesini bekler (Cüceloğlu,1997).

Otoriteli ailelerde ceza ön plandadır. Ceza suçla eşdeğer verilmemektedir. Dayak, ayıplama, suçlama, korkutma gibi aileden aileye değişen ama aynı amacı taşıyan ceza yöntemleri uygulanmaktadır. Çocuğa karşı sürekli bir eleştiri durumu söz konusudur. Çocuk hak ettiklerini uslu durması karşılığında alabilir (Argun, 1995). Otoriter ailede büyüyen çocuklar kendine güvensiz, yapabileceği işlerde bile ben yapamam düşüncesi ile girişken olmayan, düşüncelerini diğer insanlarla rahatlıkla paylaşamayan, çekingen bireyler olmaktadır (Aslan, 1992). Otoriter tutumun kabul edildiği ve yaşandığı evlerdeki çocuklarda, kavgacılık, iş birliğine yanaşmama, engel olunamayan ve tekrarlayıcı saygısız davranışların daha fazla olduğu görülmüştür (İkizoğlu,1983).

2.3. EMPATİ

2.3.1. Empatinin Tanımı

Empati, bir kişinin kendisini karşısındaki kişinin yerine koyarak o kişinin hislerini ve düşüncelerini doğru bir şekilde anlayabilmesi, hissedebilmesi ve bu durumu ona aktarabilme süreci olarak ifade edilmektedir (Dökmen, 1993). Başka bir ifade ile karşısındakinin hissettiğini hissetmenin ötesinde o kişinin bakış açısını da görebilmesidir (Tarhan, 2015).

Empati, kişinin bir iletişim sırasında, kendisini iletişim kurduğu kişinin yerine koyarak olay ve durumlara karşısındaki bireyin bakış açısıyla bakıp hislerini ve düşüncelerini tespit etmeye çalışması ve hassas bir yaklaşımı benimsemesidir. Başka bir ifadeyle, empati başkasının iç dünyasına girip düşünebilme, onu hissedebilme, duygu ve düşüncelerine cevap verebilmesidir (Pala,2008). Başkalarının niyetlerini anlamamıza, davranışlarını öngörmemize ve duygularıyla tetiklenen bir duygu yaşamamıza izin verir. Kısacası, empati, sosyal dünyada etkili bir şekilde etkileşime girmemize olanak tanır. Aynı zamanda, sosyal dünyada başkalarına yardım etmemize ve bizi başkalarına zarar vermeme konusunda olanak sağlar (Cohen ve Wheelright, 2004).

Empati, insan davranışlarında merkezi bir rol oynamaktadır (Smith, 2006). Empati, kişinin sosyal grubundaki diğer kişilerin ihtiyaçlarını karşılamak için güçlü motivasyon sağlar; kişinin sosyal çevresini uzun vadeli toplumsal taahhüdü destekleyen bağlılık ve sevgi bağlarını değerli hale getirmeye yardımcı olur. Daha da önemlisi, empati hem cevap veren hem de alıcı için kendini takviye eder ve sosyal ilişkilerin, bu tür ilişkilerin sağladığı herhangi bir maddi çıkarın ötesinde, doğal olarak eğlenceli ve anlamlı olarak deneyimlemesini sağlar (Rankin, Kramer, Miller, 2005).

Empati, psikolojide ve psikiyatride, çok fazla bahsedilen ve üzerinde durulan önemli bir kavramdır. Empatinin tanımına, zaman içinde pek çok değişiklik sonucunda ulaşılmıştır. Empatinin çeşitli tanımları şu şekilde yapılmıştır:

Ivey (1997) , empati tanımına farklı bir bakış açısı getirmiştir. Ona göre, her insan belli bir kültür içinde yaşamakta ve kültürden arınmış insan olmamaktadır. Bu nedenle karşıdaki kişi ile empati kurmak yeterli olmamaktadır. Karşıdaki kişinin içinde yaşadığı kültürü anlamak, bir anlamda bu kültürle de empati kurmaya çalışmak gerekmektedir (aktaran Dökmen, 2009, ss. 1-370).

Hoffman (1987), empatiyi ahlaki güdülenmenin kaynağı olarak görmüştür. Empati ahlaki değerlerin, yardımlaşmanın ve prososyal davranışların gelişmesine destek olurken, saldırganlık gibi antisosyal davranışların azalması yönünde katkı sağlar.

Rogers (1983) empatiyi bir durum değil bir süreç olarak ele almış ve bu süreci bir kişinin bir durumla ilgili olarak, karşıdaki bireyin hislerini ve düşüncelerini anlayabilmesi, o kişi gibi hissedebilmesi ve karşıdakine doğru bir şekilde iletebilmesi olarak açıklamıştır (Rogers, 1983). Yüksel 'e (2009) göre ise empati, kişilerin bakış açılarının fark edildiğini ve anlaşıldığını göstermeye yarayan önemli bir sosyal beceridir.

Dökmen (2009) ve Rogers (1970, 1986) empati tanımının üç temel öğeden oluştuğunu belirtmektedir:

1. Birey, kendisini karşısındaki insanın yerine koyarak, olay ve durumlara o kişinin bakış açısından bakmalıdır.

2. Birey, karşısındakinin düşüncelerini ve duygularını doğru olarak anlamalıdır.

3. Birey, karşısındaki kişiye empatik tepki vermelidir.

Empati yönünden gelişmiş bir kişinin kişilerarası iletişimde başarılı, empati becerisi zayıf olan bir kişinin ise kişilerarası iletişimde başarısız olması ihtimali vardır (Pişkin,1991).

2.3.2. Empatinin Özellikleri

Empati becerisinin, iletişimde yaşanan çatışma ve sıkıntıları engelleyerek daha olumlu ilişkilerin temelini atılmasını sağladığı; empatinin toplumsallaşma, kendini açma, sosyal duyarlılık, yardımlaşma, topluma entegrasyon ve prososyal hareketleri artırdığı; saldırganlık ve diğer anti sosyal davranışlar üzerinde azaltıcı bir etkisi olduğu ve çocukların akademik başarılarını arttırdığı belirlenmiştir (Ünal, 2007). Empati becerisi gelişmiş olan bireyler, daha sağlıklı iletişim kurabilmekte, hayatı daha iyi anlamlandırabilmekte, sorunların çözümünde daha sağlıklı kararlar verebilmekte ve dolayısıyla daha az saldırgan tutum sergilemektedirler (Türnüklü, 2004).

Bireylerarası ilişkilerde empati düzeyi yüksek veya düşük yetişkinlerin kişilik özelliklerini kıyaslayan bulgu sonuçları, empati düzeyi yüksek kişilerin olumlu kişilik özelliklerine sahip olduklarını göstermektedir. Empati becerisi yüksek kişilerin hoşgörülü, sevecen, kendisini olduğu gibi kabul eden bireyler oldukları tespit edilmiştir. Bunların yanı sıra empati becerisi yüksek kişilerin özsaygı düzeylerinin yüksek olduğu ve olumlu ruhsal gelişime sahip oldukları da görülmüştür (Kalliopuska, 1992).

Çocuklar ile yapılan araştırmalarda da (Eisenberg ve Fabes, 1990; Feschbach, 1982) empati beceri düzeyi yüksek olan çocukların kişisel ve sosyal uyumlarının, empati becerisi düşük olan çocuklara nazaran daha olumlu olduğu bulunmuştur.

2.3.3. Empatinin Bileşenleri

Empati, duygusal anlayışı üreten hem bilişsel hem de duygusal bileşenler tarafından düzenlenen psikolojik bir yapıdır (Tsoory, Peretz ve Perry, 2009). Hofmann (1979) da empatinin üç bileşeni olduğundan söz etse de çoğu görüş empatinin bileşenlerinin duygusal ve bilişsel olduğu konusunda hemfikir olmuştur.

2.3.3.1. Empatinin Bilişsel Bileşeni

Bilişsel empati; başkalarının düşünce, niyet, ihtiyaç, duygu gibi ihtiyaçlarını anlamaktan oluşan bir bilişsel süreçtir (Şar, 2016). Bilişsel açıdan empati diğerinin düşünce, his ve niyetini anlamayı ve farkına varmayı içermektedir, karşıdaki kişinin duygularını yaşamak yerine bu duyguların bilişsel olarak anlaşılmasıdır (Davis, 1996).

Adından da anlaşılacağı üzere bilişsel empati, diğer tarafın düşüncelerini, davranışlarını ve duygularını anlamak ve takdir etmek için bilişsel çaba gerektirir (Besel ve Yuille, 2010). Bilişsel empati, bir başka kişinin bakış açısıyla yaklaşma ve onun zihinsel durumunu anlama kapasitesidir (Davis,1983). Bilişsel empatiyi duygusal empatiden ayıran nokta, bilişsel empatinin bilişsel sürece odaklanması ve diğerinin duygularına verilen duygusal tepkileri göz ardı etmesidir (Er, 2014).

Staub (1999), bilişsel empatiyi karşıdaki kişinin içsel durumunun, düşüncelerinin ve niyetlerinin bilişsel olarak algılanması olarak tanımlamıştır (aktaran Işık, 2016, ss. 1-126).

2.3.3.2. Empatinin Duygusal Bileşeni

Empatinin duygusal bileşeni, kişinin karşısındakinin duygusal ve davranışlarını anlamaya çalışmasıdır. Kişi kendisini başkasının yerine koyarak onunlamaya onun dünyasına girerek duygu ve düşüncelerini anlamlandırmaya çalışır (Şar, 2016).

Duygusal empati iki şekilde gerçekleşir: empatik endişe ve kişisel sıkıntı (Davis, 1980). Kişisel sıkıntı, diğer kişinin sıkıntılı durumunun bir sonucu olarak negatif duyguları deneyimlemek olarak tanımlanırken, empatik endişe genellikle diğer kişi için deneyimlenen endişe hissi olarak tanımlanır (Er, 2014).

Duygusal empati, bazı durumların bir sonucu olarak diğer tarafın ne hissettiğini hissetmeyi gerektirir. Çoğunlukla başka bir kişiye merhamet etmekten türetilen, özellikle otomatik bir yanıttır (Besel ve Yuille, 2010). Duygusal empati, başkalarının duygularına duyarlı olma, duygularını o kişiyle paylaşmayı içermektedir. Empatinin duygusal yönü baz alındığında empati, diğer kişinin yaşantısını tanımlama ve etiketleme becerisidir (aktaran Işık, 2016, ss. 1-126).

2.3.4. Empati Modelleri

Martin Hoffman (2000), Norma Feshbach (1979) ve Mark H. Davis (1996), empatiyle ilgili detaylı teoriler ortaya koyan araştırmacılarıdır. Çeşitli yönlerden birbirlerini tamamlasalar da aralarında belli farklılıklar vardır. Bu modelleri şu şekilde sıralayabiliriz;

2.3.4.1. Hoffman'ın Modeli

Hoffman (2000) empatiyi olumlu sosyal davranışların birinci basamağı olarak görür. Ayrıca empati, ahlaki davranışların ve hakkaniyetin temelinde önemli bir rol oynar. Hoffman (2000) empatinin, kendi durumundan daha çok bir başkasının durumuna uygun duygusal tepki verme olduğunu söylemiştir. Hoffman (2000)'a göre empatik uyarılmanın beş modu vardır. İlk üç mod irade dışı, ilkel ve otomatiktir. Diğer iki mod ise daha gelişmiş bilişsel beceriler gerektirmektedir. (aktaran Yüksel, 2009, ss. 153-165). Bunlar;

1. Taklit (motor mimicry): Hoffman (2000) taklidi, empatinin özü olarak tanımlar. Kişi, başka bir kişinin duygu ifadesini gözlemleyerek kendi kendine onun ifadesini taklit eder ve sonrasında beyin bu durumu kavrar ve ona başkasının duygularını hissettirir.

2. Klasik Koşullanma (Classical conditioning): Klasik koşullanma, Hoffman'ın ikinci empati uyandırma modudur. Davranışçı görüşe göre empati, koşulsuz uyarıcı ve koşullu uyarıcının eleştirilmesinden kaynaklanan öğrenilmiş bir tepkidir. Bu modda çocuk başkasının duygusuyla empatiyi öğrenir çünkü; pozitif veya negatif uyarılma sonucu bu duyguyu kendi yaşantısıyla eşleştirir.

3. Doğrudan Çağırışım (Direct association): Üçüncü empati uyandırma modu; gözlemcinin diğerini izlerken hatırladığı, geçmişteki benzer deneyimleri veya

duygusal tepkilerinin varlığına bağlıdır. Kişinin sahip olduğu iç sıkı bir deneyimin daha sonrasında başka birisinde gözlemlenmesi; geçmişte yaşanmış olan tecrübeyi hatıra getiren sesi ve yüz ifadesi bireyde empatik bir sıkıntı oluşturabilir.

4.Dolaylı Çağırışım (Mediated association): Duygusal ipuçlarının, yazılı ya da sözlü dilin yorumlanmasından çıkarılmasıdır. Başka bir kişinin içinde bulunduğu duygu hali dil aracılığıyla aktarılır. Dil; başka birisinin duygu durumu ile alakalı belirtileri ulaştırdığında, o bireyin başından ne tür bir olayın geçtiğini ya da ne hissettiğini anlattığında empatik uyandırma oluşabilir.

5.Rol Alma (Role-taking): Rol alma, empatik bir uyarılma düzeneğidir. Empati, kognitif süreçler ile zenginleştirilir. Mevcut düzeyde, kendisini başka birinin yerine koyma ve onun nasıl hissettiğini hayal edebilme ana meseledir. İki türlü rol alma vardır: 'kendine odaklanan rol-alma' ve 'başkasına odaklanan rol-alma.' Kendine odaklanan rol-almada; kişi başkasının hislerini veya sıkıntılı durumunu analiz ettiğinde, benzer konumda kendisini nasıl hissedebileceğini hayal ettiğinde ve bu durumu özümlediğinde kişi bir başka kişinin yaşadığı duyguyu, sıkıntıyı da belli bir oranda yaşayabilir. Başkasına odaklanan rol-almada ise; kişi bir başka bir kişinin duygusuna, sıkıntısına doğrudan odaklanır ve kişi başka birisinin nasıl hissettiğini anlayabilir.

2.3.4.2. Feshbach'ın Üç Bileşen Modeli

Feshbach (1979), empatinin bileşenlerini ve empati kavramının gelişimini içeren bir model geliştirmiştir. Bu modelin üç bileşeni;

1. *Diğerlerinin duygusal durumlarını ayırt etme yeteneği:* çocuğun, diğerinin duygusal durumunu ayır edebilecek bilişsel beceriye sahip olmasıdır. Feshbach'e göre bu bileşen empati deneyimi için bilişsel becerilerin gerekliliğini göstermektedir.

2. *Diğerinin rolünü ve perspektifini alma yeteneği:* çocuğun diğeriyle empati kurması için, durumu diğerinin bakış açısından bilişsel olarak anlayabilmesidir.

3. *Duygusal tepki verebilme:* çocuğun duygusal tepki verebilmesi için şahit olduğu duyguyu yaşaması gerekmektedir.

4.

2.3.4.3. Davis'in Modeli

Davis'e (1996) göre empatinin dört boyutu vardır.

1. *Empatik ilgi (empathic concern)*: Başkalarına merhamet edebilme ve onlara karşı duyarlı olabilme durumudur. Zor durumda olan başkalarına karşı sıcaklık duyguları, ilgi ve şefkat göstermeyi ifade eder. Empatik ilgi, kendinden ziyade başkalarına yönelmiş bir duruma duygusal bir tepki vermeyi ifade eder.

2. *Hayal gücü (fantasy)*: Filmler, kitaplar, oyunlardaki hayali karakterlerin duygularını ve davranışlarını kendine mal etme veya onlarla özdeşleşme eğilimlerini ifade eder. Hayal gücü yüksek olanlar duygusal tepkilere karşı daha duyarlıdır. Duygusal tepkilerden daha çabuk etkilenirler.

3. *Kişisel sıkıntı (perspective distress)*: Başkalarının olumsuz yaşantılarına karşı gösterilen kişisel rahatsızlık ve endişe duygularını belirtir.

4. *Perspektif alma (perspective taking)*: Bir başkasının bakış açısını benimseme eğilimini ve bazı şeyleri başkalarının bakış açısından görebilmeyi ifade eder. Başka birisinin bakış açısına sahip olma yeteneği, başkalarının davranışlarını ve reaksiyonlarını anlamada kişiye yardımcı olur. Kişilerarası ilişkilerin daha düzgün olmasını kolaylaştırır (Yüksel, 2009).

2.3.5. Empati ile Karıştırılan Kavramlar

2.3.5.1 Sempati (Sympathy)

Psikoterapi ve psikolojik danışma alanında empati ile sempati sıklıkla birbiriyle karıştırılmaktadır. Empati ile sempati arasında farklılıklar bulunmaktadır. Empati, başkalarının duygu ve düşüncelerini anlayıp onların bakış açısından bakmaktır. Sempati ise, başka kişilerin hissettiği duygularının ve düşüncelerin aynısına sahip olmaktır. Sempati duyduğumuz zaman, kendimizi karşıımızdaki kişinin yerine koymamız ve onu anlamamız zorunlu değildir, fakat empati kurduğumuzda karşıımızdaki kişinin duygu ve düşüncelerini anlamak esastır. Bir kişiyi "anlamak" ve "hak vermek" farklı şeylerdir. Empatide anlamak, sempatide ise karşıımızdaki kişiye hak vermek söz konusudur (Dökmen, 1993).

Empatide karşıdaki kişinin olumlu ya da olumsuz duygularını yargılamadan anlamak söz konusu iken sempati de anlamış olmasa bile hak vermek söz konusudur (Körükçü, 2004).

Wishpe'nin (1991) açıklamalarına göre empati ve sempati arasındaki farklılıklar deneysel psikologlar ve filozoflar tarafından güç algılanmıştır. Empatide kişi diğer insanı anlamak için bir araçtır ve empati kuran asla kimlik kaybına uğramaz. Diğer yandan sempati kurmada ise diğer kişi ile birliktelik önemlidir kendilik bilinci artmak yerine azalır. Empatide kişi diğeri imiş gibi davranır. Sempatide ise diğeri gibi olmak esastır. Empatinin amacı anlamaktır. Sempatinin amacı ise diğeri gibi olabilmektir. Özet olarak empati bilmenin yoludur, sempati ise bağlantı kurmanın yoludur (aktaran Özbek, 2005, ss. 567-587).

2.3.5.2. Kişisel Sıkıntı (Personal Distress)

Kişisel sıkıntı, başkalarının duygularını kavramak için kendine odaklanmış, caydırıcı duygusal bir tepki olup, kendi duygularını hafifletme arzusuyla ilişkilidir (Batson ve Oleson, 1991). Kişisel sıkıntı, kaygı, endişe veya odağın diğer kişi yerine benlik üzerinde olduğu egoist bir endişe olarak ortaya çıkabilir; bu durumda, kişi artık empati kurmaz (Jeanne, 1993).

2.3.5.3. Duygusal Bulaşma (Emotional Contagion)

Hatfield, Cacioppo ve Rapson (1993) duygusal bulaşmayı, ifadeleri, duruşları ve hareketleri diğer kişilerinkilerle otomatik olarak taklit etme ve senkronize etme eğilimi ve sonucunda duygusal olarak bir araya gelme olarak tanımlamışlardır. Duygusal bulaşma, bir kişiden diğerine duyguların akışı olarak tanımlanır; alıcı, gönderenin duygularını yakalar (Schoenewolf, 1990). Duygusal bulaşma, diğerinin duygularıyla eşleşen duygusal, motor taklitçilik tepkisini ifade eder. Duygusal bulaşıcılık üzerine yapılan araştırmalar, olumlu ya da olumsuz duygulara maruz kalan bir kişinin, gözlemcinin duygusal durumunda karşılık gelen bir değişime neden olduğunu göstermiştir (Pugh, 2011).

2.3.5.4. Perspektif Alma (Perspective Taking)

Hoffman (2000), iki tür perspektif almayı tanımlamaktadır: kendine odaklı ve diğer odaklı. Kendine odaklı perspektifte, gözlemci, kendini diğerlerinin yerine koyarak, diğerlerinin nasıl hissettiğini anlamlandırmaya çalışır. Diğer odaklı perspektif alma sürecinde, gözlemci, yüz ifadeleri ve vücut pozisyonları, geçmiş

tecrübeleri, kişisel tercihleri ve tarih gibi diğeriyle ilgili mevcut kişisel bilgilere önem verir ve diğeri kişilerin nasıl hissettiğini daha doğrudan hayal eder (Leake, 2016).

2.3.5.5. Olumlu Sosyal Davranış (Prosocial Behavior)

Olumlu sosyal davranış, başkalarına bakmayı, cömertliği, iyiliği, yardımı, paylaşımı ve rahatlamayı içerir (Eisenberg ve Mussen, 1989). Olumlu sosyal davranış çocukların psikolojik gelişimi üzerinde önemli bir etkiye sahiptir, çünkü çocukluk çağında sosyal yeterliliğin özelliklerinden biridir ve akran ilişkileri, motivasyon ve akademik performans ile ilişkilendirilmiştir (Wentzel, 2014). Kostelnik, Gregory, Soderman ve Whiren (2014) aynı zamanda ebeveynlerin eğitim tutumları, modelleme, ödül, açıklama, işbirliği ve düzenin çocukların olumlu sosyal davranışlarının gelişimi üzerinde etkili olacağı söylemişlerdir. Olumlu sosyal davranış, empatinin bir sonucudur fakat empatiyle eş anlamlı değildir. Empati, olumlu sosyal davranışların en önemli sosyo-duygusal güdüleyici faktörü olarak değerlendirilmektedir (Holmgren, Eisenberg ve Fabes, 1998).

2.3.6. Dökmen 'in (1993) Aşamalı Empati Sınıflaması

Aşamalı Empati Sınıflamasına göre üç tane belli başlı empati basamağı vardır. Bunlar; onlar basamağı, ben basamağı ve sen basamağı'dır (Dökmen, 1993).

1. *Onlar Basamağı*; Bu basamakta reaksiyon veren birey, karşısındaki bireyin kendisine söylediği problem üzerinde düşünmez; probleme sahip kişinin hislerine ve düşüncelerine dikkat etmez; bu probleme bağlı olarak kendi düşünce veya duygularından da bahsetmez. Problemi dinleyen kişi, sorun sahibine geribildirim verir ve bu geribildirimi o mekanda bulunmayan üçüncü kişilerin fikirlerini dile getirmektedir.

2. *Ben Basamağı*; Burada empatik davranan kişi, benmerkezcidir. Kişinin hislerini ve düşünceleri üzerinde durmak yerine, problem sahibini yargılar, akıl vermeye çalışır ve bireyi problemi ile bırakıp kendisinden konuşmaya başlar.

3. *Sen Basamağı*; Burada empatik davranan kişi, problemini kendisine ileten bireyin rolüne bürünür, olaya o bireyin penceresinden bakar. Kendisine aktarılan problem karşısında, karşısındaki kişinin duyguları ve fikirlerini dile

getirmez; doğrudan karşısında olan kişinin duygu ve düşüncelerine odaklanır ve kişinin ne düşündüğünü ve hissettiğini anlamaya çalışır (Dökmen, 1993).

2.3.7. Empatinin Ebeveyn, Yetişkin, Çocuk-Benlik Durumlarıyla İlişkisi

Kişinin ortaya koyduğu empati davranışında, kişinin sahip olduğu üç benlik durumunun da etkisi bulunur. Anne-baba, yetişkin ve çocuk benlik durumlarına yeteri seviyede sahip olmayanlar veya üçüne birden sahip oldukları halde bunları yetişkin kontrolünde istikrarlı kullanamayanlar, karşılarında bulunan insanlarla empatik iletişim kurmayı ya istemezler ya da isteseler bile beceremezler (Dökmen, 1993).

Berne'ye (1964) göre; insanın kişiliği üç farklı ben durumunun örgütlenmesinden oluşmaktadır. Bunlar; ebeveyn, yetişkin ve çocuk ben durumlarıdır. İnsanlar bazı durum ve zamanlarda, ben durumlarından birisine uygun davranışta bulunurlar. Örneğin, insan bazı zamanlarda ebeveynleri gibi düşünerek ve davranarak, bazı zamanlarda da yetişkin rolünde kalarak ya da çocuk rolüne girerek karşısındaki insanlar ile iletişim içine geçerler (Sinanoğlu ve Köksal, 2000).

Yetişkin benlik-durumu ve empati: Karşısındaki kişinin rolüne sahip olabilmek için, öncelikler algısal ve bilişsel rol almalar için sahip olunması gerekli özelliklerden birincisi yetişkin rolüdür. Bu rol sayesinde fiziksel gerçek karşısında akılcı davranmamız ve ben-merkezcilikten uzaklaşmamız mümkündür (Dökmen, 1993).

Çocuk benlik durumu ve empati: Kişiliğimizde hayatın başlangıcından itibaren yaşanan duygu, düşünce ve davranışları içerir. Tipik bir çocuğun spontane davranışları ya da ebeveyn figürlerine verilen tepkilerde ortaya çıkar (Akkoyun, 1995).

Ebeveyn benlik durumu ve empati: Bu ego durumu özellikle dış kaynaklardan ebeveynlerden aldığımız tutum ve davranışları içermektedir. Ebeveynlerin rolü bireye fiziksel ve duygusal koruma sağlamak, bilgi ve beceri kazandırmak, toplumda kabul edildiği düşünülen tutum ve davranışların kazanılmasını sağlamaktır (Taş, 2008). Bir insanın çevresindeki kişilere empati ilgi duyabilmesi için ana-baba benlik durumuna sahip olması gerekmektedir. Koruyucu ana-baba benliğine sahip bireylerin

empati tepki vermeleri ve empati uyaranların etkisiyle sıkıntıda olanlara yardımcı olma olanakları artacaktır (Dökmen, 1993).

2.3.8. Empati ile İlgili Yaklaşımlar

Ünal (2007) a göre empatiyi üç ana yaklaşımla ele alabiliriz. Bunlar; çıkarsama, rol oynama ve heyecan yayılması olarak empatidir.

2.3.8.1. Çıkarsama

Bireyler dış görüntüleri ile iç yaşantıları arasında kurduğu bağı, başkalarına da atfetmekte ve genelleştirmektedir. Çıkarsama yaklaşımında, empati “bir kişinin kendi hislerini, davranışlarını ve motiflerini başkalarına yöneltmesi” şeklinde açıklanmaktadır. Bu sebepten ötürü, kimi yazarlar, başka kişilerin fiziki durumlarını tabir etmede, taklidin önemini vurgulamışlardır (Erken, 2009).

Çıkarsama kuramı empatiyi, yansıtma olarak ele almaktadır. “Bize ait duygu ve düşüncelerin genelleştirilmesi ya da atfedilmesi “olarak da açıklayabiliriz. Birçok yazar, başkalarını anlamada ve fiziksel ifadelerin yorumlanmasında, taklidin öneminden bahsetmiştir (Ünal, 2007).

2.3.8.2. Rol Oynama

Rol oynama bir taklit yeteneğidir. Çocuklar, etkileşimli durumlarda çeşitli roller yürürlüğe koyarak ve rol alışverişi yaparak olayları çeşitli bakış açılarından görmeyi öğrenebilirler. Böylece, rol oynama, rol alma ve dolayısıyla başkalarının duygularının tecrübesi için kapasiteyi artırabilir. Rol oynama yoluyla çocuklar belirli amaçlar için gereken davranışları da öğrenebilirler. Örneğin; çocuklar, bir kişinin yardıma ihtiyacı olduğu, bir başkasının da yardım sağladığı ve her çocuğun hem "kurbanın" rolünde, hem de yardımcının rolünde yaşayacağı durumlarda rol alarak empati kurabilirler (Staub, 2016).

2.3.8.3. Heyecan Yayılması Olarak Empati

Sullivan'a göre çocuk ile ona bakan kişi arasında heyecansal bir bağ vardır ve bunu empati olarak nitelendirmiştir. Sullivan'a göre empatinin en çok önem arz ettiği dönem, çocukların altı ay ve yirmi yedi ay arasındaki dönemidir. Bu yaklaşıma göre empati, çocuk ile ona bakan kişi arasında bir iletişim sağlamaktadır. Aynı zamanda

başkasının heyecanını yakalayıp kendimizde yaşadığımız zaman empati kurarız. Mesela, matemli birisinin feryadı içimizde üzüntü uyandırır, gülen bir çocuk bizi de güldürür. Bu etkileşim sonucunda empati kurmuş oluruz (Ünal, 2007).

2.4. İlgili Araştırmalar

2.4.1. Değerler ile İlgili Araştırmalar

Dilmaç (1999) ilköğretim dördüncü ve beşinci sınıf öğrencilerine insani değerler eğitimi vermiş ve Ahlaki Olgunluk Ölçeği ile programın etkisini sınamıştır. Araştırma İstanbul ilinde bir Çocuk Esirgeme Kurumunda yapılmıştır. Yapılan araştırmada on sekiz deney on sekiz de kontrol grubu olmak üzere toplamda otuzaltı kişi katılmıştır. Gruplardan deney grubuna İnsani Değerler Eğitimi verilmiş, kontrol grubuna da hiçbir eğitim verilmemiştir. Yapılan ön test ve son testlere ve çıkan bulgulara dayanarak İnsani Değerler Eğitimi Programı ilköğretime giden öğrencilerin ahlaki olgunluk düzeyinin gelişmesine pozitif yönde katkı sağlamıştır.

Dilmaç (2007), “Fen lisesi öğrencilerine verilen insani değerler eğitiminin insani değerler ölçeği ile sınanması” adlı araştırmasında fen lisesi öğrencilerinin insani değerler eğitim programının, öğrencilerin değerlere sahip olma seviyesinde değişiklikler olup olmadığını araştırmıştır. Araştırma on beş deney ve on beş kontrol grubu olmak üzere otuz fen lisesi öğrencileri üzerinde uygulanmıştır. Değerler eğitimi programı haftada iki oturum olmak üzere toplam on dört oturum yapılmıştır. Kontrol grubuna bir eğitim verilmemiştir. Sonuç olarak oturumlar uygulanan grubun ön test-son test ölçümleri son test lehine çıkmıştır. Kontrol grubunda ise değişim gözlenmemiştir. Kontrol grubunun son test sonuçlarına göre deney grubu lehine sorumluluk, barışçıl olma, dostluk, arkadaşlık, saygı, dürüstlük ve hoşgörü alt boyutlarında anlamlı farklılıklar vardır.

Dilmaç, Ertekin ve Yazıcı (2009), eğitim fakültesindeki üniversite öğrencileri arasından seçkisiz yöntemle seçilen iki yüz doksan üç öğrencinin öğrenme stilleri ile değer tercihleri arasındaki ilişkiyi araştırmak için çalışma yapmışlardır. Araştırma mülakat, açık uçlu ve likert tipli sorular olmak üzere üç türlü veri toplama yöntemi kullanarak yapılmıştır. Yapılan istatistikî çalışma sonucunda öğrenme biçimleri alt boyutu ile değerler ölçeği alt boyutu arasında anlamlı bir ilişkinin bulunduğu gözlemiştir. Cinsiyet değişkenine göre değerlerin alt boyutları arasında anlamlı bir

fark olduğu görülmektedir. Hazcılık alt boyutunda kız öğrenciler ile erkek öğrenciler arasında anlamlı bir farklılık olduğu görülmektedir. Araştırmadan elde edilen bir başka sonuç ise, cinsiyet değişkenine göre öz anlayışın farklılaşp farklılaşmadığına ait sonuçlardır. Elde edilen sonuçlar bu iki değişken arasında anlamlı bir farklılığın olmadığını göstermektedir. Başka bir sonuç da, değer tercihlerinin sınıf değişkenine göre farklılaşp farklılaşmadığını ortaya koymaktır. Araştırma sonuçları, değerler ölçeği alt boyutlarından öz denetim, evrensellik, yardımseverlik ve güvenlik alt boyutlarının puan ortalamaları arasında anlamlı düzeyde farklılaştığı saptanmıştır.

Tanrısever ve Dilmaç (2013), ortaöğretim öğrencilerinin insani değerleri ile motivasyonel inançları ve öz-düzenleme stratejileri arasındaki yordayıcı ilişkileri tespit etmek için geliştirdikleri modellerinde insani değerlerin motivasyonel inançları; motivasyonel inançların ise öz-düzenleme stratejilerini anlamlı bir şekilde yordadığını tespit etmişlerdir. Ayrıca araştırma sonuçları insani değerlerin öz-düzenleme stratejilerinin anlamlı yordayıcısı olmadığını fakat motivasyonel inançlar üzerinden öz-düzenleme stratejileri üzerinde dolaylı etkiye sahip olduğunu göstermiştir.

Dilmaç ve Ekşi (2012), öğretmenlerin sahip oldukları değerler ile özgeci davranışlarının mesleki benlik saygısı açısından incelemesini yapmışlardır. İlişkisel tarama modeli ile gerçekleştirdikleri çalışmaları sonucunda öğretmenlerin sahip oldukları değerler ve özgeci davranışları ile benlik saygıları arasında ilişkinin var olduğu tespit edilmiştir.

Dilmaç, Deniz ve Deniz (2009), Üniversite öğrencilerinin öz anlayışları ile değer tercihleri arasındaki ilişkiyi çalışmalarında incelemişlerdir. Ayrıca yapılan araştırma üniversite öğrencilerinin değer tercihleri ile öz anlayışlarının cinsiyet ve sınıf değişkenlerine göre anlamlı düzeyde farklılaşp farklılaşmadığını incelemektedir. Araştırmanın bulgularına baktığımızda öğrencilerin öz anlayış puanları ile değerler ölçeğinin başarı, hazcılık, öz denetim ve uyarılma, evrensellik, uyum, yardımseverlik ve güvenlik alt boyutları arasında pozitif yönlü bir ilişki olduğu görülmektedir.

Tosun ve Dilmaç (2015) 'te, yaptığı çalışmada evli bireylerin sahip oldukları değerler, yılmazlık ve çatışma çözme stilleri arasındaki yordayıcı ilişkiyi ortaya koymayı amaçlamıştır. Araştırmacı üç yüz yetmiş beş evli bireye ulaşmıştır.

Araştırmanın bulgularına bakıldığında, yılmazlığı etkileyen en büyük değişkenin değer olduğu görülmüştür. Evli bireylerin sahip oldukları değerlerin yılmazlık düzeylerine göre farklılaştığı görülmüştür. Çatışma stillerini etkileyen en büyük değişkenin ise değer olduğu görülmüştür. Evli bireylerin sahip oldukları çatışma stilleri, sahip oldukları değerlere göre farklılaşmaktadır. Evli bireylerin sahip oldukları çatışma stilleri de yılmazlık düzeylerine göre farklılaşacağı belirtilmektedir.

Dilmaç, Bozgeyikli ve Çıkılı (2008), yaptıkları araştırmanın amacı, eğitim fakültesinde öğrenim gören öğretmen adaylarının değer algılarının farklı değişkenler açısından incelenmesidir. Araştırmanın çalışma grubu altı yüz otuz yedi öğretmen adayından oluşmaktadır. Araştırma sonucunda güç değerleri, evrensellik ve öz yönelim açısından cinsiyetler arası farklılık bulunmuştur. Yaş değişkenine bakıldığında, on yedi-yirmi yaş ile yirmi bir-yirmi dört yaş arasındaki öğretmen adaylarının öz yönelim değeri boyutunda 0.05 düzeyinde anlamlı farklılık olduğu görülmektedir. Farklı sınıf düzeylerindeki öğretmen adaylarının değer algıları ortalamaları arasındaki farklılığı ortaya koymak amacıyla hesaplanan F değerlerinden sadece geleneksellik değer algısı alt boyutunda anlamlı düzeyde farklılık olduğu bulunmuştur.

Schwartz'ın (1992) insan değerleri teorisinin, kendi aralığının ötesinde olan kültürlerde de geçerli olduğunu söylemiştir. Burgess ve Harris (2001) araştırmasında bu teorideki on değer yapısını yeni ve soyut olmayan Portre Değerler Anketi ile ölçmüşlerdir. Araştırmanın örneklemini Güney Afrika'dan üç bin iki yüz on, İtalya'dan beş bin sekiz yüz altmış yedi ve on üç-on dört yaşlarındaki sekiz yüz kırk Ugandalı kızlardan oluşturmuştur. Sonuç olarak, öncelikli değerlerin on arka planı, kişilik, tutum ve davranış değişkenleriyle anlamlı bir ilişki bulunmuştur.

Schwartz ve Boehnke (2004) araştırmasında, insan değerleri teorisinin tüm toplumlarda on temel değer ayrımına uğradığını ve bu değerlerin, motivasyon hedefleri arasındaki doğal çatışma veya uyumluluk temelinde, yarı çevreleyen bir yapı olduğunu amaçlamıştır. Araştırmanın örneklemini yirmi yedi ülkeden yirmi üç örnekten oluşan iki gruptan oluşturmuştur. Elde edilen bulgulara göre, her iki grubun, on temel değeri, basit bir çevreleyen yapıdan ziyade değişime uğramış bir yarı-çevreleyiciyi ve değerlerin motivasyonel bir süreklilik oluşturduğunu iddia etmiştir.

Şerif (2008) ilköğretim beşinci sınıf öğrencilerine değerler eğitimini vererek programın etkisini Ahlaki Olgunluk ve Saldırganlık Ölçeği ile sınımıştır. Araştırma İstanbul ilinde bir İlköğretim okulunda gerçekleşmiştir. Araştırmaya ahlaki olgunluk seviyesi düşük on beş deney on beş de kontrol grubu olmak üzere otuz kişi katılmıştır. Deney grubuna İnsani Değerler Eğitimi verilmiş, kontrol grubuna ise herhangi bir eğitim verilmemiştir. Ön test ve son test sonucuna ve araştırma bulgularına göre İnsani Değerler Eğitimi ilköğretim beşinci ve altıncı sınıf öğrencilerinin ahlaki olgunluk düzeyinin geliştiği ve saldırganlık eğiliminin azaldığı tespit edilmiştir.

Baysal ve Saman (2010) ilköğretim dördüncü ve beşinci sınıf öğrencilerin Sosyal Bilgiler Öğretim Programına göre kazandırılması beklenen duyarlılık/sorumluluk, dayanışma/iş birliği, çalışkanlık, hoşgörü, insana ve çevreye saygı değerlerine öğrencilerin beşinci sınıfın sonunda sahip olmayı amaçlamıştır. Araştırmaya İstanbul ve Erzurum ilinden seçilen altmış ilköğretim beşinci sınıf öğrencisi katılmıştır. Araştırmanın sonucuna göre, öğrencilerin beşinci sınıfın sonunda ele alınan değerleri doğru tanımladıkları ve bu değerlere çoğunlukla sahip olduğu görülmüştür.

Kayır (2011) araştırmasında, ortaöğretimde eğitim gören öğrencilerin değer algılarını karşılaştırarak incelemiştir. Araştırma Eskişehir ilinde, dokuzuncu ve on ikinci sınıf öğrencilerinden oluşmaktadır. Araştırmada ortaöğretim öğrencilerinin algı düzeylerinin, bazı değişkinlere göre farklılık olup olmadığı, öğretim programları ile gösterilen değerlerin başarıya ulaşip ulaşılmadığı araştırılmıştır. Elde edilen bulgulara göre barışçıl olma, sorumluluk, dostluk değer algıları cinsiyete göre farklılık göstermiştir. Sadece hoşgörü değeri okul türüne göre değişkenlik göstermiştir. Dostluk ve hoşgörü değeri dışındaki tüm değer yargıları arasında anlamlı bir ilişki bulunmuştur.

Eser (2012) ilköğretim ikinci kademe öğrencilerinin insani değer düzeyleri ile çevresel tutumları arasındaki ilişkiyi incelemiştir. İnsani Değerler Ölçeği ve Çevresel Tutum Ölçeği ile veriler toplanmıştır. Araştırma İstanbul ilinde üç yüz üç öğrenciden oluşmaktadır. Elde edilen bulgulara göre insani değerler yükseldikçe çevresel duyarlılık da anlamlı bir şekilde yükselmektedir.

Peker (2013) problemlı internet kullanımı ve siber zorbalık yaşıyan ergenlere yönelik insani değerler yönelimli psiko-eğitim programı geliştirmeyi amaçlamıştır. Araştırma Sakarya ilinde, dokuzuncu ve onuncu sınıf öğrencilerinden tarafsız olarak seçilmiş yirmi dört öğrenci ile yapılmıştır. Kontrol ve deney olmak üzere iki gruba ayrı grup oluşturulmuştur. Deney grubuna, problemlı internet kullanımı ve siber zorbalık davranışlarını azaltmaya yönelik hazırlanmış insani değerler yönelimli psiko-eğitim programı uygulanırken, kontrol grubuna herhangi bir uygulama yapılmamıştır. Ön test, son test ve izleme testi ve elde edilen bulgulara göre, insani değerler yönelimli psiko-eğitim programının problemlı internet kullanımı ve siber zorbalık düzeylerini azaltmada etkili olduğu sonucuna varılmıştır.

Büyükyıldırım (2013) siber mağdur olmanın insani değerler ve sosyodemografik değişkenler yönünden incelemiştir. Araştırma İstanbul ili Pendik ilçesinde bulunan ortaöğretime giden dört yüz elli dört erkek, beş yüz seksen dört kız olmak üzere toplamda bin otuz sekiz öğrenciden oluşmuştur. İnsani Değerler Ölçeği ve Siber Mağdurluk Ölçeği ile veriler toplanmıştır. Araştırma sonuçlarına göre, siber kurbanlık ile sorumluluk, dostluk, barışçı olma, saygı, hoşgörü ve dürüşlük insani değerler arasında negatif yönde anlamlı bir ilişkinin olduğu sonucuna varılmıştır. Siber kurbanlık puanının anne eğitim, baba eğitim durumuna, siber zorbalığa maruz kalma değişkenlerine göre anlamlı düzeyde bir ilişki bulunmuştur. İnsani değerler puanlarında cinsiyete göre sorumluluk, dostluk, barışçı olma, saygı, dürüşlük açasından anlamlı düzeyde farklılaştığı görülmüştür. Fakat “hoşgörü” açasından anlamlı bir farklılaşma olmamıştır. İnsani değerler puanlarının anne eğitime göre sorumluluk ve dostluk insani değerleri anlamlı düzeyde farklılaşma gözükürken; barışçı olma, saygı, dürüşlük ve hoşgörü anne eğitim durumuna göre anlamlı bir farklılık göstermiştir.

Akgül (2013) araştırmasında ortaöğretim öğrencilerinin okul iklimine ilişkin algıları ile insani değerleri benimseme düzeyleri arasındaki ilişkiyi belirlemiştir. Okul İklimi Öğrenci Ölçeği ile İnsani Değerler Ölçeği ile veriler toplanmıştır. Araştırma; Elâzığ ilinde bulunan genel lise, Anadolu lisesi, fen lisesi ve meslek lisesi olmak üzere toplam bin doksan dörtöğrenciden oluşmaktadır. Araştırmanın bulgularına göre; okul iklimi algısının, öğrencilerin insani değerleri benimsemelerinin anlamlı düzeyde yordayıcısı olduğu çıkmıştır.

Güneş (2015) şiddet eğilimiyle değer eğilimi arasındaki ilişkiyi incelemiştir. Araştırma sonucuna göre, şiddet ile değerler arasında negatif yönde bir ilişki olduğu çıkmıştır.

Özbakır (2015) ortaokul öğrencilerinin insani değerleri ile okul tükenmişlikleri arasındaki ilişkiyi incelemiştir. Araştırmaya İstanbul ilinden beş yüz öğrenci katılmıştır. Araştırmanın sonucuna göre, insani değerlere sahip erkek öğrencilerin tükenmişliklerinin kız öğrencilerden daha düşük olduğu gözlenmiştir.

Şen ve Dilmaç (2015) ergenlerin sahip olduğu değerler, gelecek beklentileri ve madde bağımlılığından korunma öz-yeterlilikleri arasındaki yordayıcı ilişkiler incelenmiştir. Araştırma Konya ilinde bulunan bir tane meslek, dört Anadolu lisesi olmak üzere ve üç yüz on sekiz kız, iki yüz elli ikisi erkek öğrenciden oluşmuştur. Araştırmadan elde edilen bulgulara göre, değerlerin madde bağımlılığından korunma öz-yeterliliği ve gelecek beklentileri üzerinde doğrudan etkisi ve gelecek beklentisinin, madde bağımlılığından korunma öz-yeterliliği üzerinde doğrudan etkisi olduğu ve yordadığı görülmüştür.

Kavun ve Şişman (2016) gençlerin hayatında önemli bir yeri olan dindarlıkla, değerler arasındaki ilişkiyi incelemiştir. Araştırmaya Bursa ilinden lisede öğrenim gören altı yüz otuz sekiz öğrenciden oluşmuştur. Araştırmanın sonucuna göre, dindarlıkla değerlerin hoşgörü, sorumluluk, dostluk, barışçı olma, saygı ve dürüstlük boyutları arasında anlamlı düzeyde bir ilişki olduğu görülmüştür.

Dursun (2016) farklı liselere devam eden öğrencilerin değerleri ile yaşam doyumları arasındaki ilişkiyi incelemiştir. Araştırmaya dokuzuncu, onuncu, on birinci ve on ikinci sınıfa devam eden bin yüz on beş öğrenci katılmıştır. Elde edilen bulgulara göre, yaşam doyumu ve değerler arasında anlamlı bir ilişki bulunmuştur.

Metli ve Şirin (2017) ortaokul öğrencilerin siber zorbalık ve insani değerlerin demografik özelliklere göre değerlendirmiş ve değişkenlerin kendi aralarında ilişkileri incelemiştir. Araştırma İstanbul ilinde altıncı, yedinci ve sekizinci sınıfa devam eden öğrencilerden oluşmaktadır. Araştırma sonucuna ve bulgulara göre, öğrencilerin insani değerlerinin ve siber mağduriyet durumlarının arasındaki ilişkinin; negatif yönde %5 hata düzeyinde anlamlı olduğu görülmüştür.

2.4.2. Algılanan Aile İlişkileri İlgili Araştırmalar

(Mathijssen, Koot, Verhulst, De Bruyn & Oud, 1998) karşılıklı ana-çocuk ilişkisinin ilişkileri ve çeşitli psikopatoloji aile ilişkileri modellerini araştırmıştır. Araştırmayı ayırıcı akıl sağlığı hizmetlerine yönlendirilen yüz otuz yedi aile oluşturmuştur. Bulgulara göre, ebeveyn-çocuk ilişkisinin koruyucu bir etkisi olduğu ve bir veya iki pozitif ebeveyn-çocuk ilişkisine sahip olmak, daha az sorun davranışıyla ilişkili olduğu görülmüştür.

Erkan (2002) sosyal kaygı düzeyi yüksek ve düşük ergenlerin ana baba tutumlarını belirlemiştir. Sosyal kaygı düzeyi yüksek altı öğrenci ve sosyal kaygı düzeyi düşük altı öğrenciyle anne baba tutumlarını belirlemeye yönelik görüşmeler yapmıştır. Araştırmanın sonucuna göre sosyal kaygı düzeyi yüksek öğrencilerin ailelerin daha fazla otoriter ve koruyucu tutumları olduğu söylenmiştir.

Topçugil (2002) aile işlevlerinin çocuğun gelişimindeki etkisini araştırmıştır. Aile değerlendirme ölçeği kullanılmıştır ve araştırmanın sonucuna göre, ailelerin hepsinin sağlıklı işlevler gösterdiği, anne babaların benzer özellikler gösterdikleri görülmüştür. Annelerin ve babaların davranış kontrolü boyutuyla çocukların sosyal-duygusal gelişimlerinin ilişkili olduğu, fakat diğer alt boyutlarla bir ilişkinin olmadığı görülmüştür.

Connolly ve O'Moore (2003) zorbalığa maruz kalan kız ve erkek çocuklardan oluşan bir grupta Psikotizm, Nevrotiklik ve Dışavurum düzeyini ve çocukların aileleri ile olan ilişkilerini incelemiştir. Çalışmaya yüz on beş i zorba olan deney grubu ve yüz on üç ü kontrol grubu olan toplamda iki yüz yirmi sekiz öğrenci katılmıştır. Elde edilen temel bulgulara göre zorba olan çocuklar aynı zamanda kardeşleri, anneleri ve babaları ile kararsız bir ilişki olduğu sergilenmiştir. Kontrol grubundaki çocuklar ise ailelerinin üyeleri ile olumlu ilişkiler sergilemiştir.

İsmen (2004) duygusal zekâ ve aile işlevleri arasındaki bağlantıyı incelemiştir. Araştırmanın örneklemini iki yüz yetmiş dört anne babadan oluşmuştur. Aile Değerlendirme Ölçeği ve EQ-NED ölçeği kullanılmıştır. Araştırmanın sonuçlarına göre, Aile Değerlendirme Ölçeğinin duygusal tepki verebilme alt ölçeği ile EQ-NED'in toplam puan ve üç alt puan arasında anlamlı bir ilişki olduğu çıkmıştır.

Mete (2005), lise son sınıf öğrencilerin empati becerileri ve aile işlevleri arasındaki ilişkiyi türlü değişkenlerle incelemiştir. Araştırmaya İzmir ilinde öğrenim gören lise üçüncü sınıf öğrencileri katılmıştır. Yapılan araştırmanın sonucuna göre, anne-babası birlikte olanların anne-babası boşanmış olanlara göre; babası okur yazar olanların babası okur yazar olmayanlara göre; kardeşi olmayanların kardeşi olanlara göre empati beceri puanları anlamlı derecede yüksek bulunmuştur.

Duman (2008), ilköğretim sekizinci sınıf öğrencilerinin durumluk sürekli kaygı düzeyi ile sınav kaygısı düzeyi ve ana baba tutumları arasında anlamlı bir ilişki olup olmadığını araştırmıştır. İzmir’de öğrenim gören iki yüz elli bir ilköğretim sekizinci sınıf öğrencisi araştırmaya katılmıştır. Araştırmanın bulgularına göre, ilköğretim sekizinci sınıf öğrencilerinin durumluk sürekli kaygı düzeyleri ile sınav kaygısı ve anne baba tutumları arasında anlamlı bir ilişki olduğu çıkmıştır.

Savi (2008), on iki on beş yaş arası olan ergenlerin davranış problemleri ile aile işlevleri ve anne-babaların kişilik özellikleri arasındaki ilişkiyi araştırmıştır ve davranış sorunları ile sosyo-demografik değişkenler ve aile işlevleri arasındaki ilişki ergen ve anne-babaların algıları açısından değerlendirilmiştir. Araştırma sonucuna ve elde edilen bulgulara göre, ergenlerin davranış sorunlarına ilişkin algıları ile anne babaların algıları arasından pozitif yönde anlamlı bir ilişki saptanmıştır. Anne babaların ergenlerin davranış problemlerine ilişkin algıları ile kişilik özellikleri arasında da anlamlı bir ilişki olduğu saptanmıştır.

Yüksel (2009) ilköğretime giden öğrencilerin empati, aile işlevleri ve benlik kavramları arasındaki ilişkiyi incelemiştir. Araştırma Bursa ilinden ilköğretime devam eden 208 öğrenci üzerinde yapılmıştır. Elde edilen bulgulara göre, öğrencilerin empati, benlik kavramı ve aile işlevleri arasında olumlu düzeyde bir ilişki olduğu çıkmıştır.

Kalyencioğlu ve Kutlu (2010) ergenlerin aile işlevleri algılarına göre uyum düzeylerini belirlemek amacıyla tanımlayıcı ve karşılaştırmalı olarak incelenmiştir. Çalışmaya iki yüz yetmiş beş lise öğrencisi katılmıştır. Yapılan araştırmanın sonucuna göre ailenin ergenler tarafından sağlıklı olarak algılanmasının uyum düzeyini azalttığı görülmüştür.

Hatun (2012), anne babası boşanmış ilköğretim ikinci kademe öğrencilerin algıladıkları aile işlevlerini bazı değişkenlerle incelemiştir. Araştırmaya anne babası boşanmış yüz elli bir öğrenci katılmıştır. Araştırmanın bulgularına göre, anne babası boşanmış öğrencilerin iletişim ve duygusal tepki verebilme, gereken ilgiyi gösterme ve genel fonksiyonları daha sağlıklı algıladıkları görülmüştür. Ebeveyni boşanmış öğrencilerin algıladıkları aile işlevlerinin doğum sırası, kardeş sayısı, aile yapısına göre anlamlı düzeyde farklılaşmadığı görülmüştür.

Göncü (2013), ilköğretim dördüncü ve beşinci sınıfa giden öğrencilerin algıladıkları aile ilişkileri ile öz-yeterlilik düzeyleri arasında bazı değişkenlere göre anlamlı bir ilişkinin olup olmadığını incelemiştir. Araştırma Muğla ilinde öğretime devam eden iki yüz on yedi öğrenciden oluşmaktadır. Araştırmadan elde edilen bulgulara göre öğrencilerin algıladıkları aile ilişkileri ile öz-yeterlilik düzeyleri arasında anlamlı düzeyde ilişki bulunmuştur.

Dokuyan (2015), farklı iki lise türünde on ikinci sınıf öğrencilerinde benlik saygısı ve algılanan anne baba tutumları arasındaki ilişkiler bazı değişkenler açısından incelenmiştir. Araştırmaya iki yüz doksan yedi öğrenci katılmıştır. Elde edilen bulgulara göre, algılanan anne baba tutum genel puanı ile alt ölçeklerden olan meslek ve eğitim puanı arasında anlamlı bir ilişkinin olduğu görülmüştür. Anne baba tutum genel puanı ile benlik saygısı diğer alt ölçeklerle anlamlı düzeyde bir ilişki bulunamamıştır.

2.4.3. Empati İle İlgili Araştırmalar

Köksal (1997), tarafından yapılan araştırmada, müzik eğitimi alan ve almayan ergenlerin empatik beceri ve uyum düzeyi arasındaki ilişkinin bazı değişkenlerle incelenmesi amaçlanmıştır. Araştırma, iki yüz altı ergen üzerinde yapılmıştır. Araştırmanın bulgularına göre, empati beceri üzerinde; müzik eğitimi alıp almamanın doğum sırasına, cinsiyete, sınıf düzeyine, kardeş sahip olmamaya, anne-baba öğretim düzeyine göre anlamlı bir farklılık olmadığı görülmüştür.

Alver (1998), bireylerin uyum düzeyleri ile empati beceri düzeyleri arasındaki ilişkiler, cinsiyet ve fen-sosyal öğrenim alanı değişkenleriyle incelemiştir. Araştırmaya yüz kız yüz erkek olmak üzere toplamda iki yüz öğrenci katılmıştır. Araştırmanın sonucunda, ergenlerin uyum seviyeleri ile empati becerisi arasında

anlamli bir iliŒki bulunamamıŒtır. Cinsiyet ve öğrenim alanının da empati beceri ve uyum düzeyinde anlamli bir farklılık oluşmadığı görölmüŒtür.

Kök (2000), araŒtirmasında empati beceriye sahip bireylerin iliŒkili özerklik düzeyleri arasındaki iliŒkiyi incelemiŒtir. AraŒtırma Ağrı Eğitim Fakóltesi öğrencilerinden oluşmuŒtur. Elde edilen bulgulara göre iliŒkili özerklik ve kaygı arasında anlamli bir iliŒki bulunamamıŒtır. Fakat empati becerisine sahip kiŒilerin iliŒkili özerklik düzeyleri arasında anlamli bir iliŒki olduğu bulunmuŒtur.

Öner ve Dökmen (2001) araŒtırmalarında, farklı cinsiyet rol algılarına sahip üniversite öğrencilerinin empati beceri düzeyleri ve kız ve erkek öğrencilerin empati beceri düzeyleri incelenmiŒtir. AraŒtırmaya Ankara Üniversitesi Eğitim Fakóltesi birinci sınıf öğrencilerinden yüz kırk dokuz kiŒi katılmıŒtır. AraŒtırmanın sonucu ve elde edilen bulgulara göre farklı cinsiyet rol algılarına sahip öğrencilerin empati beceri düzeyleri arasında anlamli düzeyde farklılık bulunamamıŒtır. Kız ve erkek çocukların empati beceri düzeyleri arasında da anlamli bir farklılık bulunamamıŒtır.

Yılmaz-Yüksel (2003), empati eğitim programının ilköğretime giden öğrencilerin empati becerilerine etkisini incelemiŒtir. AraŒtırmaya Bursa ilinde özel bir okulda öğrenim gören empati becerileri düşük dördüncü sınıf öğrencilerinden yirmi kiŒi katılmıŒtır. Onar kiŒilik kontrol ve deney grubu oluşturulmuŒtur. Kontrol ve deney guruplarına ön test son test yapılmıŒtır. AraŒtırmanın sonucunda deney grubunda yer alan çocukların kontrol grubundaki çocuklara göre empati beceri düzeyleri anlamli düzeyde arttığı çıkmıŒtır.

Aluja ve Garcia (2004), sekiz yüz otuz iki İspanyol ergen örneğinde empati endeksi ve Büyük BeŒ kiŒilik modeli arasındaki iliŒkiyi araŒtırmıŒtır. Sonuç olarak, empatinin dostlukla güçlü bir Œekilde iliŒkili olduğu ifade edilmiŒtir.

Alkaya (2004), çalışmasında, liseye devam eden öğrencilerin bazı deđiŒkenlere göre iletişim ve empati becerileri arasındaki iliŒkiyi araŒtırmıŒtır. AraŒtırma lise ikinci sınıfa giden üç yüz altmış yedi öğrenciden oluşmuŒtur. AraŒtırmanın sonucunda, yaŒ deđiŒkeni dışında diğer deđiŒkenlerle iletişim ve empati düzeyi arasında anlamli bir farklılık görölmüŒtür.

Çetin (2008), araŒtirmasında, ilköğretime devam eden dördüncü sınıf öğrencilerin empati beceri düzeyleri ile, cinsiyet, ana baba öğrenim düzeyi, doğuş

sırası, ana baba tutumları, ailenin gelir düzeyi ve özsaygı ilişkilerini incelemiştir. Araştırmanın örneklemini, Ankara ilinde öğrenim gören dört yüz on yedi öğrenci oluşturmuştur. Bulgulara göre, kız öğrencilerin erkek öğrencilere göre empati beceri düzeylerinin daha fazla olduğu, anne eğitim düzeyinin, gelir düzeyinin empati beceri ilişkisi anlamlı çıkmıştır. Baba öğrenim durumuyla empati beceri puanları arasında anlamlı bir farklılık bulunamamıştır. Empati ile ana baba tutumlarıyla anlamlı ve negatif, öz-saygı ile anlamlı ve pozitif düzeyde bir ilişki olduğu bulunmuştur.

Erken (2009), empati becerisinin ahlaki davranışlar üzerindeki etkisini incelemiştir. Araştırmaya beşinci sınıfta öğrenim göre iki yüz altmış öğrenci katılmıştır. Yapılan araştırmanın sonucuna göre, öğrencilerin empati beceri düzeyleri ile ahlaki davranış düzeyleri arasında anlamlı düzeyde bir fark çıkmıştır. Bunun yanı sıra öğrencilerin cinsiyete göre empati beceri düzeyleri arasından anlamlı düzeyde bir ilişki çıkmamıştır.

Özbaş (2010), üstün ve normal zekâ düzeyindeki çocukların algıladıkları ebeveyn kabul ve ret düzeyleri ile empati düzeyi arasındaki ilişkiyi çeşitli değişkenlerle araştırmıştır. Araştırmaya dördüncü ve beşinci sınıfta öğrenim gören üç yüz yirmi yedi çocuk katılmıştır. Araştırmanın sonuçlarına göre ebeveyn kabul ve ret düzeyleri ile empati ölçeği puanları arasında anlamlı bir düzeyde ilişki bulunmuştur.

Derman (2011), farklı sosyo-ekonomik düzeylerdeki on-on bir yaşlarındaki saldırgan çocuklara uygulanan empati eğitim programının, çocukların var olan saldırganlık düzeyleri üzerindeki etkisini incelemiştir. Araştırmayı, Bursa ilinde öğretime devam eden ve saldırganlık düzeyi yüksek olan doksan öğrenci oluşturmuştur. Araştırma sonucuna göre, saldırganlık ve empati arasında ters yönlü ve anlamlı bir ilişki olduğu çıkmıştır. Empati beceri düzeyi arttıkça saldırganlık düzeyinin düştüğü görülmüştür.

Rabinowitch, Cross ve Burnard (2012), çocuklarda müzikal grup etkileşiminin duygusal empati için önemli olup olmadığını ve başkasının duygusal durumunu deneyimleme becerisiyle ilişki olup olmadığını incelemiştir. Araştırmanın örneklemini ilköğretim çağına giden çocuklar oluşturmuştur. Deney ve kontrol gurubu oluşturulmuştur. Deney grubundaki çocuklara çeşitli uygulamaları içeren etkileşimli müzik oyunları programı uygulanmıştır. Kontrol grubuna ise herhangi bir program uygulanmamıştır. Araştırmadan elde edilen bulgulara göre

müzikal grup etkileşimi içinde bulunan deney grubundaki çocukların duygusal empati düzeyinin kontrol grubundaki çocuklardan daha yüksek çıktığı gözlemlenmiştir.

Pouw, Rieffe, Oosterveld, Huskens & Stockmann (2013), Otistik Spektrum Bozukluğu ve Tipik Gelişen Çocukların arasındaki duygusal ve bilişsel empatinin farklı olup olmadığını araştırmıştır. Çalışmaya altmış yedi Otistik Spektrum Bozukluğu olan ve altmış altı Tipik Gelişen toplamda yüz otuz üç çocuk katılmıştır. Temel bulgular reaktif saldırganlık ile duygusal empati arasındaki ilişkinin Tipik Gelişen çocuklarda olumsuz fakat Otistik Spektrum Bozukluğu olan çocuklarda olumlu olduğunu göstermiştir.

Çankaya (2014), araştırmasında, çocukların oynadıkları oyunlar ve bazı değişkenler ile empati ve saldırganlık ilişkisini incelemiştir. Araştırmaya İstanbul ilinden dördüncü sınıfa devam eden altı yüz yirmi dokuz öğrenci katılmıştır. Elde edilen bulgulara göre çocukların oynadıkları bazı oyunlarla empati düzeyleri arasında anlamlı düzeyde bir ilişki bulunmuştur.

Karamuk (2015), on-on üç yaş grubu öğrencilerin empati düzeylerinin saldırganlık ve anne baba tutumlarıyla ilişkisini bazı değişkenlere göre farklılaşım farklılaşmadığını incelemiştir. Araştırmaya İstanbul ilinden ortaöğretime devam eden 100 öğrenci katılmıştır. Elde edilen bulgulara göre, empati düzeyi ile saldırganlık eğilimi arasında negatif yönde anlamlı bir ilişki bulunmuştur. Demokratik anne-baba tutumunda çocukların empati düzeyleri artarken, otoriter anne-baba tutumu ile empati düzeyinin azaldığı görülmüştür.

Küçük (2017), özel yetenekli olan ve olmayan dördüncü ve beşinci sınıfa giden çocukların liderlik becerilerinin empati becerileri ile ilişkisini incelemiştir. Araştırmaya iki yüz yetmiş dördü özel yetenekli, iki yüz doksan üçü özel yetenekli tanısı almamış toplamda beş yüz altmış yedi öğrenci katılmıştır. Araştırma bulgularına göre, her iki grup için liderlik becerilerinin empati becerileri ile anlamlı ve pozitif yönde bir ilişkisi olduğu çıkmıştır.

III. BÖLÜM

YÖNTEM

Bu kısımda araştırma modeli, çalışma evreni, çalışma grubu veri toplama araçları, verilerin toplanması ve verilerin nasıl analiz edildiği konusunda bilgilere yer verilmektedir.

3.1. Araştırma Modeli

Nicel araştırma paradigmasına sahip bu çalışmada, beşinci ve altıncı sınıf öğrencilerinin sahip oldukları değerler ile algıladıkları aile içi ilişkileri ve empati düzeyleri arasındaki ilişkilerin belirlenmesi ve bu değişkenler aralarındaki ilişkilerin yapısal eşitlik modeli ile sınanması amaçlanmıştır. Bu hedef doğrultusunda araştırma, genel tarama modelinin bir alt türü olan ilişkisel tarama modeline göre gerçekleştirilmiştir.

Genel tarama modelleri, çok sayıda elemandan oluşan bir evrende, evrenin tamamı ya da evrenden alınacak bir grup örnek ya da örneklem üzerinde, evren hakkında genel bir yargıya ulaşmak amacıyla yapılan tarama araştırmalarıdır. Genel tarama modelleri tekil ya da ilişkisel taramalar yapmaya imkân verir (Karasar, 2015). İlişkisel tarama modelleri, iki ya da daha fazla sayıdaki değişken arasındaki değişimin birlikte var olup olmadığını veya bu değişimin derecesini belirlemeyi amaçlayan araştırma modelleridir (Karasar, 2015)

3.2. Çalışma Evreni ve Grubu:

Araştırmanın çalışma evreni İstanbul ilinde Küçükçekmece, Avcılar, Beylikdüzü, Esenyurt ilçesinde öğürenim gören ortaokul beşinci ve altıncı sınıflardan oluşmaktadır. Araştırmanın çalışma grubu ise 255 'i (%53.7) kız 220 'si ((%46.3) erkek öğrencilerden oluşmaktadır.

3.3. Veri Toplamada Kullanılan Ölçme Araçları:

Bu araştırmada veri toplama aracı olarak Ahlaki Olgunluk Ölçeği (AOÖ), Aile İlişkiler Ölçeği (AİÖ) ve Çocuklar ve Ergenlerde Empati Ölçeği (ÇEEÖ)

kullanılmıştır. Ayrıca katılımcıların demografik özelliklerini belirlemek amacıyla kişisel bilgi formu kullanılmıştır.

3.3.1. Kişisel Bilgi Formu

Katılımcıların yaş, cinsiyet, anne eğitim durumu, baba eğitim durumu, vb. Sorulardan oluşan ve araştırmacı tarafından hazırlanan kişisel bilgi formu kullanılmıştır (Ek-1).

3.3.2. Ahlaki Olgunluk Ölçeği

Araştırmada öğrencilerin insani değer düzeylerinin belirlenmesinde “Ahlaki Olgunluk Ölçeği” kullanılmıştır. Ahlaki olgunluk ölçeği Dilmaç (1999) tarafından geliştirilen toplam 66 maddeden oluşan dördümlü likert tipi bir ölçektir. Ölçeğin geçerlik-güvenirlilik çalışmasında iç tutarlılık katsayısının .73 olduğu belirtilmiştir. Kapsam geçerliliği çalışmasında 23 uzman görüşüne başvurulmuştur. Havuzda bulunan toplam 108 maddenin geçerlik ve güvenirlik çalışmaları sonucunda 66 maddeye düştüğü görülmüştür (Dilmaç, 1999). Bu araştırma kapsamında toplanan veriler ile yapılan analizde iç tutarlılık katsayısı .91’dir (Ek-2).

3.3.3. Aile İlişkileri Ölçeği

Ölçek Demirtaş-Zorbaz ve Korkut-Qwen (2013) tarafından geliştirilmiştir. Bu çalışmada kuramsal olarak tanımlanan sağlıklı ailelerin özellikleri baz alınarak 4. ve 5. Sınıf öğrencilerine yönelik, çocukların aile işlevlerini nasıl algıladıklarını ölçen Çocuklar İçin Aile İlişkileri Ölçeği (ÇAIÖ) geliştirilmiştir. McMaster Modeli ve Krysan, Moore ve Zill (1990) tarafından belirtilen sağlıklı aile özellikleri dikkate alınarak madde havuzu oluşturulmuş ve toplam sekiz uzmanın görüşleri sonrasında 56 maddelik uygulama formu elde edilmiştir. Çalışmanın pilot çalışmasına 37, açılımlayıcı faktör analizi çalışmasına 590, doğrulayıcı faktör çalışmasına 300 dördüncü ve beşinci sınıf öğrencisi dahil edilmiştir. Açılımlayıcı faktör analizi sonucunda varimax rotasyonu ile ölçek, 56 maddeden, iki faktörlü 20 maddelik yapıya indirgenmiştir. Doğrulayıcı faktör analizinde bu yapı sınanmış ve ölçeğin önemli uyum endekslerine sahip olduğu saptanmıştır. Bu geçerlik çalışmaları ile ölçeğin onar maddelik Destekleyici ve Engelleyici Aile İlişkileri adları verilen iki faktörlü bir yapısının olduğu anlaşılmıştır. Kuramsal yapısı gereği iki ayrı puan veren

ÇAIÖ'nün Cronbach alfa katsayısı iki ayrı grup için, birinci alt boyut için .82 ve .84 ve ikinci alt boyut için .76 ve .78 olarak bulunmuştur (Demirtaş-Zorbaz ve Korkut-Qwen, 2013) (Ek-3).

3.3.4. KA-Sİ Çocuk ve Ergenler İçin Empati Ölçeği:

Kaya ve Siyez (2010) tarafından geliştirilen bu ölçeğin amacı çocuk ve ergenlerin empati eğilimlerini ölçmek için Türk kültürüne özgü bir ölçme aracı geliştirmektir. Araştırmanın çalışma grubunu, ilköğretim ve liseye giden toplam 1144 öğrenci oluşturmuştur. Veriler bütün sınıf seviyesinde ayrı analiz edilmiş, 3- 5. sınıfların görünümü ile 6-12. sınıfların görünümünün farklı olduğu gözlenmiştir. Bu sebeple ölçeğin çocuklara ayrı ergenlere ayrı formlar olarak hazırlanmasının doğru olacağı düşünülmüştür. KA-Sİ EEÖ'nün hem çocuk hem de ergen formunun geçerliliği için yapılan açıklayıcı ve doğrulayıcı faktör analizi ve alt-üst grup ayırt edicilik analizleri sonucunda hem çocuk hem de ergen formu için iki faktörlü yapının uygun olduğu belirlenmiştir. Ayrıca hem çocuk hem ergen formunun alt ölçeklere ve ölçeğin tamamına ilişkin Cronbach alpha güvenirlik katsayıları, alt ölçekler arasındaki korelasyon katsayıları ve bir hafta ara ile uygulanması sonucunda elde edilen test, tekrar test güvenirlik katsayıları ölçeğin güvenilir olduğunu göstermektedir (Ek-4).

3.4. Verilerin Toplanması:

Ölçekler İstanbul ortaokullarda öğrenim gören beşinci ve altıncı sınıftaki öğrencilere uygulanmıştır. Ölçekler uygulanmadan ilk başta araştırmaya katılanlara araştırmanın amacı ve ölçeğin nasıl uygulanacağı ile ilgili bilgiler verilmiştir. Ölçeklerin uygulanmasında gönüllülük ilkesi esas alınmıştır. Toplamda 500'ü bulan veri sayısı, geçersiz sayılan verilerden dolayı (eksik işaretleme, yarım bırakma, soruları anlayamama... vb.) 470'e düşmüştür. Uygulamalar yaklaşık 20-30 dakika sürmüştür.

3.5. Verilerin Analizi:

Araştırmada, beşinci ve altıncı sınıf öğrencilerinin sahip oldukları değerler ile algıladıkları aile içi ilişkileri ve empati düzeyleri arasındaki ilişkilerin belirlenmesi ve bu değişkenler aralarındaki ilişkilerin yapısal eşitlik modeli ile sınanması

amacıyla yapısal eşitlik modellemesi analizi yapılmıştır. Yapısal eşitlik modellemesi bir kuramsal modeli test etmek için gözlenen ve gizil değişkenler arasındaki nedensel ve karşılıklı ilişkileri ortaya koyan istatistiksel bir yaklaşımdır (Shumacker ve Lomax, 2004). Yapısal eşitlik modellemesi analizi AMOS 19 Programı ile gerçekleştirilmiştir.

Ayrıca toplanan verilerin yüzde ve frekans hesapları SPSS 18 paket programı ile gerçekleştirilmiştir.

IV. BÖLÜM

BULGULAR

Elde edilen son modelde ($X^2 = 723.612$, $df = 246$, $p < .001$) bir exogenous, değerler iki endogenous (empati ve aile içi iletişimde engel, aile içi iletişimde destek) veri yer almaktadır. Modelde gösterilmiş olan yolların her biri istatistiksel olarak anlamlı bulunmuştur. The Bentler-Bonett normed fit index (NFI), The Tucker-Lewis coefficient fit index (TLI) ve diğer uyum indeksleri modelin oldukça iyi uyumlu olduğunu göstermiştir (Tablo 1). Modelde yer alan endogenous verileri arasındaki iki yönlü korelasyonların her biri yüksek değerlere sahiptir ve istatistiksel olarak anlamlıdır. Bu durum, çalışmada kullanılan değerler ölçeğinin alt boyutlarının sahip olduğu korelasyon değerlerinden de etkilenmektedir.

Tablo-1: Yapısal Eşitlik Modelinin Uyumuna İlişkin İstatistiksel Değerler

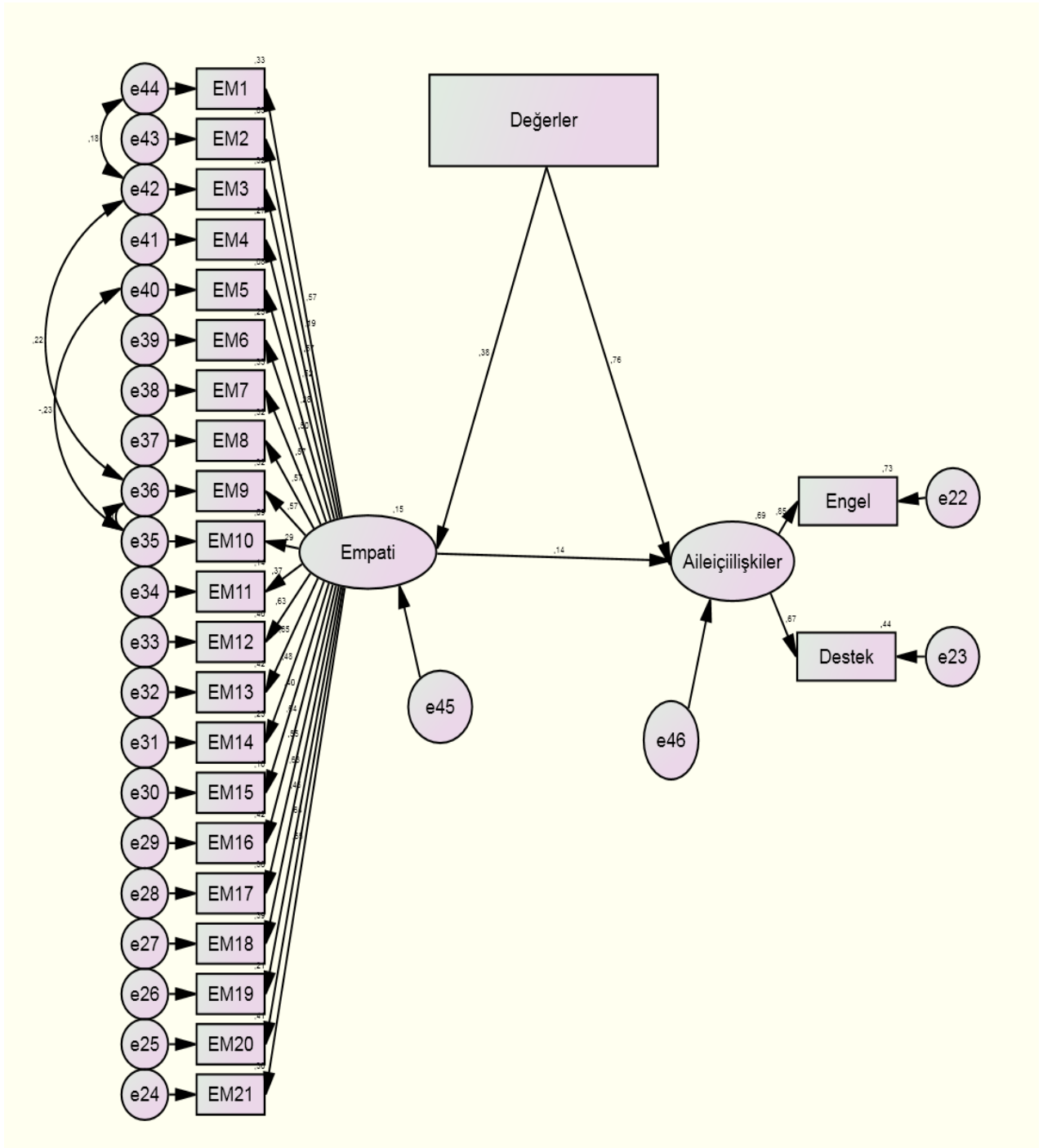
<i>Ölçüm</i>	<i>İyi Uyum</i>	<i>Kabul Edilebilir Uyum</i>	<i>Modelin Uyum İndeksi Değerleri</i>
(X^2/sd)	≤ 3	$\leq 4-5$	2.94
RMSA	≤ 0.05	0.06-0.08	0.04
SRMR	≤ 0.05	0.06-0.08	0.05
NFI	≥ 0.95	0.94-0.90	0.97
CFI	≥ 0.97	≥ 0.95	0.96
GFI	≥ 0.90	0.89-0.85	0.91
AGFI	≥ 0.90	0.89-0.85	0.93
TLI	≥ 0.95	0.94-0.90	0.95

Tablo 1’de yer alan uyum değerleri incelendiğinde, $X^2/sd = 2.94$, $RMSEA = 0.04$, $SRMR = 0.05$, $NFI = 0.97$, $CFI = 0.96$, $GFI = 0.91$, $AGFI = 0.93$ ve $TLI = 0.95$, olarak bulunmuştur. Genel olarak, modelin istenen düzeyde uyum değerlerine sahip

olduğu anlaşılmaktadır (Bollen, 1989; Browne ve Cudeck, 1993; Byrne, 2010; Hu ve Bentler, 1999; Kline, 2011; Tanaka ve Huba, 1985). Test edilen tek faktörlü model Şekil 1’de gösterilmiştir. Modelde gösterilen tüm yollar 0.001 düzeyinde anlamlıdır.

Şekil-1: Modele İlişkin Yol Analizi

Tablo-2: Beşinci Ve Altıncı Sınıf Öğrencilerinin Sahip Oldukları Değerler İle Algıladıkları Aile İçi İlişkileri Ve Empati Düzeyleri Asındaki Yordayıcı İlişkilere Yönelik Model

Yordayıcı Değişken	Bağımlı Değişken	Toplam Etki	Doğrudan Etki	Dolaylı Etki	Standart Hata	Kritik Değer
Değerler	Aile İçi İlişkiler	0.76	0.76	0	0.23	8.35*
Değerler	Empati	0.38	0.38	0	0.05	7.22*
Empati	Aile İçi İlişkiler	0.14	0.14	0	0.02	3.26*

^aToplam etki = Doğrudan etki + Dolaylı etki, * $p < 0.01$, ** $p < 0.05$.

Şekildeki model incelendiğinde, algılanan aile için ilişkileri etkileyen en önemli bağımsız değişkenin ($t=8.35$, $p < 0.01$) değerler değişkeni olduğu görülmektedir. Bu faktöre ilişkin bağlantı katsayı değeri $\beta = 0,76$ olarak bulunmuştur. Beşinci ve altıncı sınıf öğrencilerinin sahip oldukları değerler algılanan aile içi ilişkiler arasındaki yordayıcı ilişkiler incelendiğinde, pozitif yönlü doğrusal bir ilişki olduğu görülmektedir. Başka bir ifade ile elde edilen bulgular, beşinci ve altıncı sınıf öğrencilerinin sahip oldukları değerler artmasıyla ile algılanan aile içi ilişkilerinde artış olacağını ortaya koymaktadır.

Modelde empati düzeyini etkileyen diğer önemli değişkenin ($t = 7.22$, $p < 0.01$) beşinci ve altıncı sınıf öğrencilerinin sahip oldukları değerler olduğu görülmektedir. Bu faktöre ilişkin bağlantı katsayı değeri $\beta = 0,38$ olarak belirlenmiştir. Beşinci ve altıncı sınıf öğrencilerinin sahip oldukları değerler ve empati düzeyleri arasındaki yordayıcı ilişkiler incelendiğinde, pozitif yönlü doğrusal bir ilişki olduğu görülmektedir. Başka bir ifade ile elde edilen bulgular, beşinci ve altıncı sınıf öğrencilerinin sahip oldukları değerler arttıkça empati düzeyinin artacağını ortaya koymaktadır.

Ayrıca test edilen modelde, algılanan aile içi ilişkileri etkileyen ikinci önemli değişken bağımsız değişkenin ($t=3.26$, $p<0.01$) empati değişkeni olduğu görülmektedir. Bu faktöre ilişkin bağlantı katsayı değeri $\beta= 0,14$ olarak belirlenmiştir. Beşinci ve altıncı sınıf öğrencilerinin empati düzeyleri ile algılanan aile içi ilişkileri arasındaki yordayıcı ilişkileri incelendiğinde, pozitif yönlü doğrusal bir ilişki olduğu görülmektedir. Başka bir ifade ile elde edilen bulgular, beşinci ve altıncı sınıf öğrencilerinin empati düzeylerinin artmasıyla ile algılanan aile içi ilişkilerinde artma olacağını ortaya koymaktadır.

V.BÖLÜM

TARTIŞMA VE YORUM

5.1. Tartışma

Bu bölümde ilkokul dördüncü ve beşinci sınıfa devam eden öğrencilerin sahip olduğu değerler, algıladıkları aile ilişkileri ve empati düzeyleri arasındaki yordayıcı ilişkilerin araştırılması sonucu elde edilen bulgular tartışılmış ve yorumlanmıştır.

Araştırma bulgularına göre, algılanan aile içi ilişkileri etkileyen en önemli değişkenlerden biri öğrencilerin sahip oldukları değerlerdir. Değerler, toplumu oluşturan bireylere, nelerin önemli olduğunu, nelerin tercih edilmesi gerektiğini ve nasıl yaşanılması gerektiğini belirten (Akbaş, 2008) ve insanların davranışlarına yön veren inançlar bütünüdür (Ulusoy ve Dilmaç, 2012). En önemlisi insani değerler insanların kişiliğinin oluşmasına katkı sağlar (Dursun, 2016), insan olarak ne olduğumuz, ne olmamız ve nasıl olmamız gerektiği hususunda yolumuzu aydınlatır (Hökelekli, 2013). Literatürde değerler ile aile içi ilişkilerin birlikte ele alındığı çalışmalara rastlanmamıştır. İnsani değerlerin önemli bir değişken olduğu çalışmalara bakarsak, İşler ve Dilmaç (2016) cezaevinde yaşamını sürdüren hükümlülerle yaptıkları araştırmada, değerleri etkileyen en önemli bağımsız değişkenin affedicilik, sosyal kaygıyı etkileyen en önemli değişkenin değerler olduğu bulunmuştur. Değerler ve affedicilik ile pozitif ve anlamlı bir ilişki olup, hükümlüler için insani değerler arttıkça, affetme eğiliminde de artış olacağını gösterir. Hükümlülerin sahip oldukları değerler ile sosyal kaygı arasında da negatif yönde anlamlı bir ilişki olup, hükümlülerin insani değerleri arttıkça, sosyal kaygı düzeylerinin azalacağını gösterir. Dilmaç, Oral ve Karababa (2014) ergenlerde insani değerlerin başarı amaç yönelimlerini yordamadaki rolünü inceledikleri araştırma sonuçlarına göre, bireylerin tutum ve davranışlarını belirleme, biçimlendirme ve yönlendirmede önemli rol oynayan sorumluluk, saygı, dürüstlük, hoşgörü gibi insani değerlerin, öğrenme amaç yönelimini doğrudan yordadığı görülmüştür. Dursun (2016) lise öğrencilerinin değer tercihleri ve yaşam doyumları arasındaki ilişkiyi araştırmıştır ve sonuç olarak lise öğrencilerinin yaşam doyumlarına göre insani değer eğilimleri arasında İnsani Değerler Ölçeğinin “Dostluk-arkadaşlık”, “Barışçıl olma”, “Saygı”, “Sorumluluk” alt boyutları açısından aralarındaki farklar anlamlı bulunurken, “Dürüstlük” ve “Hoşgörü” açısından aralarındaki farklar anlamsız

bulunmuştur. Benzer bir çalışma da öğrencilerin insani değerler “Sorumluluk, Barışçı Olma ve Saygı” alt boyutları ile akran ilişkileri ölçeği “Bağlılık, Güven ve Özdeşim” alt boyutları arasında pozitif; “Sadakat” alt boyutu arasında negatif bir ilişki olduğu, öğrencilerin insani değerler “Dürüstlük” alt boyutu ile akran ilişkileri ölçeği “Bağlılık” alt boyutu arasında pozitif; “Sadakat” alt boyutu arasında negatif yönde anlamlı olduğu görülmüştür (Yılmaz, 2016). Şen'in (2015) yaptığı araştırma sonucuna göre, madde bağımlılığında korunma öz-yeterliğini etkileyen en önemli bağımsız değişkenin değerler olduğu görülmüştür. Bu durum ergenlerin madde bağımlılığında korunma öz-yeterliği düzeylerinin sahip oldukları değerlere göre farklılaşacağını ortaya koymuştur. Aynı zamanda araştırma sonuçlarına göre ergenlerin gelecek beklentisini etkileyen en önemli bağımsız değişkenin değerler olduğu, ergenlerin sahip oldukları değerlerin artması ile gelecek beklentilerinin de artacağını görülmüştür. Araştırmamızın sonucunda algılanan aile içi ilişkileri etkileyen en önemli bağımsız değişkenin sahip olunan değerler olduğu görülmektedir. Literatürü incelediğimizde insanın sahip olduğu değerler, yaşamımızın birçok alanında tutum ve davranışlarımıza etki eder, insani değerlere sahip bireylerin aile içi ilişkilerinde de olumlu davranış göstereceği dikkate alınacak olursa, araştırma bulguları literatürle birbirini destekler niteliktedir.

Aile içi ilişkiler, bireyin psiko-sosyal ihtiyaçlarının karşılanması ve topluma sağlıklı bireyler kazandırılması açısından önemlidir. Birey, fiziksel ve psikolojik gelişimini en iyi ailesinin içinde tamamlar (Tarhan, 2004). Aile içi iletişimin madde bağımlılığı üzerindeki etkisi ile ilgili yapılan bir araştırma sonucunda ailesi ile bütünleşmiş ve sağlıklı iletişim kuran ergenlerde madde bağımlılık riskinin düşük olduğu görülmüştür (Karaca, 2010). Özdoğan'a (2002) göre de ergenlerde madde bağımlılığının en önemli nedenleri arasında ailevi nedenler (aile içi iletişimin zayıf, çatışmalı, ilgisiz ve/veya ailede madde bağımlısı olması) bulunmaktadır. Aile içi ilişkilerin iyi olmaması problemleri internet kullanımının (Bayraktutan, 2005) ve sigara-alkol alışkanlığının (Akfert, Çakıcı ve Çakıcı; 2009) sebeplerinden biridir. İlgili literatür incelendiğinde, aile içi ilişkileri olumsuz olan bireylerin daha sık kötü alışkanlıklara yöneldiği ve insani değerlerden yoksun olduğu görülmektedir. Araştırma sonucuna göre sahip olunan değerler arttıkça aile içi ilişkiler de artmaktadır. Araştırma sonuçları ilgili literatürü destekler niteliktedir.

Yapılan başka bir araştırmada da aile içi iletişimi iyi olan öğrencilerin benlik saygısının yüksek olduğu, benlik saygısının düşük olduğu öğrencilerin de aile içi ilişkilerin kötü olduğu görülmüştür (Yalın, 2001). Aile içi ilişkilerin olumsuzluğu ve yetersizliği sosyal fobinin oluşmasına ve sosyal becerinin gelişmemesine neden olduğu (Erdoğan ve Alemdar, 2005), ayrıca aile içi ilişkilerin olumsuz ve yetersiz olduğu ortamda büyüyen çocukların, okul başarı düzeylerinin de düşük olduğu görülmüştür (Dam, 2008). İlgili literatür incelendiğinde, bireyin sahip olduğu değerlerin, yaşamımızın birçok alanında duygu, düşünce ve davranışlarımıza olumlu yönde etki ettiğini, olumsuz olabilecek davranışları azalttığını, ve insani değerlere sahip bireylerin aile içi iletişiminin pozitif yönde olacağını dikkate alacak olursak, araştırmalar elde ettiğimiz bulguları bu bağlamda destekler niteliktedir. Araştırmamızın sonucunda kişinin insani değerlerin artması ile aile içi ilişkilerinin anlamlı düzeyde arttığı görülmektedir

Araştırmanın diğer bir bulgusuna göre, empati düzeyini etkileyen değişkenin beşinci ve altıncı sınıf ğrencilerinin sahip olduğu değerler olduğu görülmektedir. Araştırma bulgularıyla paralellik gösteren birkaç çalışma vardır. Demir'in (2007), İştanbul'da eğitim gören liseli ergen öğrencilerin kişilerarası problem çözme becerileri ve empati eğilimlerinin sahip oldukları değerler açısından incelediği araştırma sonucuna göre empatiyi etkileyen en önemli bağımsız değişkenin değerler olduğu ve ergenlerin sahip oldukları değerlerin artmasıyla empati düzeylerinde de artış olacağı görülmüştür. Dereli ve Aypay (2012), değerler ve empati ile ilgili yaptıkları araştırmalarında bireylerin empati eğilimlerinin, insani değerler üzerinde önemli bir etkiye sahip olduğu ve araştırmanın sonuçlarını genel olarak inceleyen bu çalışmada, empati eğilim taşıyan kişilerin insancıl değerlerinin daha iyi olduğu görülmüştür. Ayrıca empati eğilim karakter özelliği puanlarının insani değerlerini yordama düzeylerinin belirlenmesi amacıyla çoklu regresyon analizi sonuçlarına göre, empati eğilim leği alt boyutlarının sorumluluk, barışçıl olma, saygı, dürüstlük, dostluk insani değerlerin pozitif yönde anlamlı düzeyde olduğu görülmüştür. Uzunkol'un (2014) alışmasında ise, hayat bilgisi dersinde uygulanan saygı ve sorumluluk temelli değerler eğitimi programının ilkokul üçüncü sınıf ğrencilerinin empati düzeylerini olumlu yönde etkilediği görülmüştür. Araştırmamızın bulguları empati düzeyi ile insani değerler arasında pozitif yönlü anlamlı bir ilişki olduğunu yani insani değerlerin arttığı bileyin sahip olduğu empati

düzeinin de anlamlı düzeyde artacağı yönündedir. Yapılan bu araştırma bulguları literatürle paralellik gösterdiği görülmektedir.

Çocukların sağlıklı ilişkiler kurma ve ilişkiyi devam ettirmesinde empati becerisi önemli bir etkidir (Karamuk, 2015). Empati, birçok iletişim problemlerinin ortaya çıkmasına engel olur ve aynı zamanda çatışmaların çözüme kavuşturulmasını sağlar. Bireyler arasındaki çatışmalar, iletişimdeki engeller arasında sıkça görülmektedir. Genellikle insanlara olumsuz tutum besleyen bireyler, iletişim çatışmasına girmeye daha meyillidirler ve empati kurma düzeyleri de daha düşüktür (Dökmen, 2009). Empati düzeyi insanların davranışlarına olumlu veya olumsuz yön vermektedir. Empati ile ilgili yapılan çeşitli çalışmalar bu söylenenleri destekler niteliktedir. Sökmen (2017) tarafından yapılan bir araştırma sonucunda, herhangi bir madde bağımlılığı olmayan grubun empati eğilimlerinin madde bağımlılığı olan ve en az üç ay süre ile tedavi gören gruptan anlamlı şekilde yüksek olduğu ve madde bağımlılığı olan ergenlerde empati eğilimi ile fiziksel saldırganlık, sözel saldırganlık, öfke, düşmanlık ve dolaylı saldırganlık arasında ters yönlü ilişkiler olduğu görülmüştür. Bağımlı olmayan grupta ise saldırganlık ölçeğinin sadece öfke boyutu ile empati eğilimi arasında negatif yönlü bir ilişki olduğu, empati puanları yüksek olan birinin olumlu iletişim kurma, diğerinin açısından bakma, kendini onun yerine koyup onun duygularını anlamaya çalışma ve ifade etme becerilerinde güçlü olacağı düşünülürse saldırganlık davranışı gösterme ihtimalin de o denli az olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Rehber'in (2007), ikinci kademe öğrencilerinde saldırganlık ile empati eğilim düzeyi arasındaki ilişkiyi incelediği araştırmasında empati eğilimi düşük olan öğrencilerin saldırgan davranışlarının empati eğilimi yüksek olanlara göre daha fazla olduğu bulunmuştur. Buna benzer bir diğer araştırmanın sonucunda empati eğilim düzeyi yüksek olan öğrencilerin zorba veya kurban olma risklerinin az, empati eğilim düzeyi düşük olan öğrencilerin ise zorba veya kurban olma riskleri fazla olduğu görülmüştür (Güven, 2015). Araştırma bulgularına göre, bireyin sahip olduğu insani değerlerin artmasıyla empati düzeyinin de anlamlı düzeyde arttığı görülmektedir. İnsani değerlere sahip bireylerin madde kullanımı, zorba ve saldırganlık gibi olumsuz davranışların azalacağı buna paralel olarak empati düzeyinin artması ile bireylerin olumlu iletişim kurma, saldırganlık düzeyinin azalması gibi pozitif yönde etkileri olduğunu dikkate alınacak olursa, araştırmadan elde edilen bulgular literatürle birbirini destekler niteliktedir.

Araştırmanın bir diğer bulgularına göre, algılanan aile içi ilişkileri etkileyen ikinci önemli değişken empati değişkenidir. Aile, çocukların iletişim kurduğu ilk ve en önemli sosyal birliktir. Ebeveyn-çocuk etkileşimleri, çocukların kişilik ve sosyal davranışlarının gelişimini önemli ölçüde etkiler (Eisenberg ve Mussen; 1989). Literatüre baktığımızda algılanan aile ilişkileri, anne-baba tutumu, aile işlevleri ve empati arasındaki ilişkiyi inceleyen çeşitli sayıda çalışmalar mevcuttur. Yapılan bir araştırma da öğrencilerin empati beceri düzeyleri ile anne-baba tutumları arasında negatif düzeyde anlamlı bir ilişki olduğu sonucuna ulaşılmıştır (Çetin, 2008). Sayın'ın (2010) yaptığı araştırmanın sonucunda, öğrencilerin empati beceri düzeyleri ile anne babanın kabul düzeyleri arasında anlamlı ve pozitif yönde bir ilişki olduğu görülmüştür. Anne-babasından kabul görme düzeyi yüksek olan öğrencilerin empati beceri düzeylerinin yüksek olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Bir diğer sonuçta öğrencilerin empati beceri düzeyleri ile anne-babanın otoriter olma düzeyi arasında anlamlı ve negatif yönde bir ilişki olduğu ve anne-babanın otoriter olma düzeyi arttıkça öğrencilerin empati beceri düzeylerinin düştüğü görülmüştür (Sayın, 2010). Karamuk (2015) on, on üç yaş grubu çocukların empati düzeylerini inceleyen bir çalışmada ele alınan bir değişken de algılanan anne baba tutumu ile empati seviyesinin arasındaki ilişkiyi incelemiştir. Elde edilen sonuçlara göre, demokratik anne baba tutumu ile empati arasında pozitif bir ilişki, otoriter anne baba tutumu ve empati arasında negatif yönde bir ilişki olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Akgün (2014), empati ve çocuk yetiştirme stilleri ile ilgili çalışmada, ergenlerin bilişsel ve duygusal empati düzeylerinin ebeveyn stillerine (otoriter, açıklayıcı/otoriter, izin verici/ihmalkar, izin verici/şımartan) bağlı olarak farklılaşıp farklılaşmadığını test etmek amacıyla yapılan analiz sonuçları ebeveyn stillerinin hem bilişsel hem de duygusal empati ile ilişkili olduğunu, izin verici/şımartan annelerin çocuklarının hem bilişsel hem duygusal empati düzeyleri izin verici/ihmalkar annelerin çocuklarına oranla daha yüksek olduğu görülmüştür. Araştırma sonuçları empati düzeyi ile anne-baba tutumu arasında ilişki olduğunu göstermektedir. Anne-baba tutumunun aile içi ilişkileri etkileyen önemli bir faktör olduğu dikkate alınacak olursa, araştırma sonuçları elde ettiğimiz bulguları destekler niteliktedir.

Bu bölümde çalışmanın bulgularından hareketle elde edilen sonuçlara ve önerilere yer verilmiştir.

5.2. Sonuçlar

1. Araştırma sonuçlarına göre, algılanan aile içi ilişkileri etkileyen en önemli bağımsız değişkenin değerler değişkeni olduğu görülmüştür. Beşinci ve altıncı sınıf ğrencilerinin sahip oldukları değerler ile algılanan aile içi ilişkiler arasındaki yordayıcı ilişkiler incelendiğinde, pozitif yönlü doğrusal bir ilişki olduğu görülmüştür. Başka bir ifadeyle, beşinci ve altıncı sınıfa devam eden öğrencilerin sahip oldukları değerlerin artmasıyla algılanan aile içi ilişkileri de artmıştır.

2. Empati düzeyini etkileyen değişkenin beşinci ve altıncı sınıf ğrencilerinin sahip oldukları değerler olduğu görülmüştür. Beşinci ve altıncı sınıf ğrencilerinin sahip oldukları değerler ve empati düzeyleri arasındaki yordayıcı ilişkiler incelendiğinde, pozitif yönlü doğrusal bir ilişki olduğu görülmüştür. Başka bir ifadeyle, beşinci ve altıncı sınıfa devam eden öğrencilerin sahip oldukları değerlerin artmasıyla empati düzeyleri de artmıştır.

3. Algılanan aile içi ilişkileri etkileyen ikinci önemli bağımsız değişkenin empati değişkeni olduğu görülmüştür. Beşinci ve altıncı sınıf ğrencilerinin empati düzeyleri ile algılanan aile içi ilişkileri arasındaki yordayıcı ilişkiler incelendiğinde, pozitif yönlü doğrusal bir ilişki olduğu görülmüştür. Başka bir ifadeyle, beşinci ve altıncı sınıf ğrencilerinin empati düzeylerinin artmasıyla algılanan aile içi ilişkilerinde artış olmuştur.

5.3. neriler

1. Bu araştırmanın örneklemini ortaöğretime devam eden beşinci ve altıncı sınıf öğrencilerle ve İstanbul iliyle sınırlıdır. Benzer araştırmaların diğer yaş gruplarına yapılması konu ile ilgili daha geniş bilgi sahibi olunmasına katkı sağlayacaktır.

2. Ülkemizde değerler ve empati ile ilgili araştırmalara rastlamak nispeten yaygın olsa da algılanan aile içi ilişkiler ile ilgili çalışmalar sınırlıdır. Algılanan aile içi ilişkiler ile ilgili yeni araştırmalar bu kavramın daha da anlaşılmasına katkı sağlayacaktır.

3. Sahip olunan insani değerlerin artması, aile içi ilişkileri ve empati düzeyini pozitif yönde etkilediği göz önüne alındığında ülkemizdeki öğrencilere beşinci ve

altıncı sınıftan itibaren değerler eğitiminin verilmesi öğrencilere ve toplumumuza olumlu yönde katkı sağlayacaktır.

4. Araştırmanın bir diğer sonucuna göre, beşinci ve altıncı sınıfa devam eden öğrencilerin empati düzeyleri arttıkça algılanan aile içi ilişkileri de artmaktadır. Bu bağlamda ülkemizde ilkokul ve ortaokula devam eden öğrencilerin empati düzeylerini arttırmak için okul rehber öğretmenleri ve sınıf öğretmenlerinin uygulayacağı empati eğitim programı bu duruma katkı sağlayacaktır.

KAYNAKÇA

- Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı, (2011). *Türkiye’de aile yapısı araştırması*. Ankara: Uzerler.
- Adler, A. (1993). Psikolojik aktivite. (B. Çorakçı, Çev.). İstanbul: Say Yayınları.
- Akbaba, S. (1988). *Ana-Baba tutumlarının bazı kişilik özellikleri üzerine etkisi*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Akbaş, O. (2004). *Türk milli eğitim sisteminin duyuşsal amaçlarının ilköğretim II.kademedeki gerçekleşme derecesinin değerlendirilmesi*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü Eğitim Programları ve Öğretimi Bilim Dalı, Ankara.
- Akbaş, O. (2008). Değer eğitimi akımlarına genel bir bakış. *Değerler Eğitimi Dergisi*, 6 (16), 9-27.
- Akfert, K, S., Çakıcı, E., Çakıcı, M. (2009). Üniversite öğrencilerinde sigara-alkol kullanımı ve aile sorunları ile ilişkisi. *Anatolian Journal of Psychiatry*, (10), 40-47.
- Akgül, T. (2013). *Ortaöğretim öğrencilerinin okul iklimine ilişkin alguları ile insani değerleri benimseme düzeyleri arasındaki ilişki*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Fırat Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Elâzığ.
- Akkoyun, F. (2011). *Transaksiyonel analiz: psikolojide işlemsel çözümleme yaklaşımı*. Ankara: Nobel.
- Akıncı, A. (2005). Hayata anlam vermede dini değerlerin ve din öğretimin rolü. *Değerler Eğitimi Dergisi*, 3(9), 7–24.
- Alisinanoğlu, F., Köksal, A. (2000). Gençlerin ben durumları ve empatik becerilerinin incelenmesi. *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, (18), 11-16.

- Alkaya, L. (2004). *Lise öğrencilerinin iletişim ve empati becerilerinin sosyo-demografik değişkenler açısından incelenmesi*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.
- Alport, G.W. (1960). *Personality: a psychological interpretation*. New York: Holt.
- Allport, G. W., Vernon, P. E., & Lindzey, G. (1960). *Study of values*. England: Houghton Mifflin.
- Alver, B. (1998). *Bireylerin uyum düzeyleri ile empatik becerileri arasındaki ilişkiler*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum.
- Argun, Y. (1995). *Anne babaları çocuk yetiştirme tutumlarının ortaokul öğrencilerinin denetim odağı üzerine etkisi*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.
- Aries, P. (1962). *Centuries of childhood: a social history of family life*. (R. Baldick, Çev.). Newyork: Vintage.
- Arpacı, M. (2013). Din kültürü ve ahlak bilgisi öğretmeni adaylarının değer ve değerler eğitime ilişkin görüşleri. *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, 13(2), 205-228.
- Arslan, H. (2016). *Ankara ili Polatlı ilçesindeki ailelerin sosyoekonomik düzeyleri ve aile içi ilişkiler temelinde on üç-on sekiz yaş gençlerde madde bağımlılığı*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Yıldırım Beyazıt Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Ankara.
- Aslan, E. (1992). Benlik kavramı ve bireyin yaşamındaki etkileri. *Marmara Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi* 4, 7-14.
- Avcı, A. (2014). *Eğitim bilimine giriş*. İstanbul: Türdav Yayın.
- Avcı, N. (2007). *Toplumsal değerler ve gençlik, bir değerler sosyolojisi denemesi*. Ankara: Siyasal Kitabevi.
- Aydın, A. (2005). *Dil ve tarih coğrafya fakültesi öğrencilerinin değer hiyerarşileri ile ilahiyat fakültesi öğrencilerinin değer hiyerarşilerinin karşılaştırılması*.

(Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

Aydın, A., Akgün, S. (2014). Ergenlikte reaktif,proaktif saldırganlık öfke ve narsisizm ilişkisi. *Türk Psikoloji Dergisi*, 29(73), 44-56.

Aydın, M. (2011). Değerler, işlevleri ve ahlak. *Eğitime Bakış Dergisi*, 7(19), 39-45.

Aytaç, K., (1980). *Avrupa eğitim tarihi*. Ankara: Doğu-Batı Yayın.

Bacanlı, H. (2002). *Gelişim ve öğrenme*. Ankara: Nobel.

Bacanlı, H. (2002). *Psikolojik kavram analizleri*. Ankara: Nobel.

Bakan, U., Bakan, U., (2017). Facebook'ta aile ile ilişkileri ve sosyal medya adanmışlığına yönelik bir içerik analizi. *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 9(20), 54-68.

Bal, H. (2010). *İletişim üzerine sosyal yaklaşımlar*. Isparta: Fakülte.

Bal, P. (2015). *Examining the permanence of the effect of an empathy program for the acquisition of empathy skills on gifted adolescents*. 23.08.2015. <https://files.eric.ed.gov/fulltext/EJ1078356.pdf>.

Balgalmış, E., Baloğlu, M. (2004). İlköğretim ve ortaöğretim yöneticilerinin öz değerlerinin betimlenmesi: Tokat ili örneği. *13. Ulusal Eğitim Bilimleri Kurultayı*, 1-10.

Baltas, A. (1993). Eğitim başarısını yükseltmede, sağlıklı ve mutlu insanlar yetiştirmede ailenin rolü. H. Yavuzer (Der.), *Ana-Baba Okulu* (s.157-194). İstanbul: Remzi Kitabevi.

Baltaş, A. (2012). *Ana-baba el kitabı*. İstanbul: Remzi.

Barrio, V. D., Aluja, A., & García, L. F. (2004). Relationship between empathy and the big five personality traits in a sample of Spanish adolescents. Social behavior and personality: *An International Journal*, 32(7), 677-681.

Başaran, İ. E. (2004). *Yönetimde insan ilişkileri: Yönetimsel davranış*. İstanbul: Nobel Yayın Dağıtım.

- Batson, C. D., Oleson, K. C. (1991). Current status of the empathy-altruism hypothesis. *Review of personality and social psychology*, (12), 62-85.
- Bayraktutan, F. (2005). *Aile içi ilişkiler açısından internet kullanımı*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Baysal, N., Saman, O. (2010). İlköğretim beşinci sınıf öğrencileri ile değerler üzerine bir çalışma. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 9(34), 56-69.
- Besel, L. S., Yuille, J. C. (2010). Individual differences in empathy. The role of facial expression recognition. *Personality and Individual Differences*, 49(2), 107-112.
- Bilgin, N. (1995). *Sosyal psikolojide yöntem ve pratik çalışmalar*. İstanbul: Sistem.
- Bolay, S. H. (2004). Değerlerimiz ve günlük hayat. *Değerler Eğitimi Dergisi*, (1), 12-19.
- Borke, R. C. (1982). Perisomatic changes in the maturing hypoglossal nucleus after axon injury. *Journal of neurocytology*, 11(3), 463-485.
- Boydak, Ö, M. (2009). Öğrenim görülen okul türüne göre yöneticilerin öğrencilere değer kazandırma davranışları. *Doğu Anadolu Bölgesi Araştırmaları*, Elâzığ.
- Börekçi, B. (2017). *Okul öncesi çocuklarda dikkat eksikliği hiperaktivite bozukluğu belirtilerinin, davranışsal, sosyal problemler, aile işlevselliği ve ebeveyn tutumları ile ilişkilerinin incelenmesi*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Işık Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Bridges, L. J., Denham, S. A., Ganiban, J. M. (2004). Definitional issues in emotion regulation research. *Child development*, 75(2), 340-345.
- Budak, S. (2003). *Psikoloji sözlüğü*. Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları.
- Bulut, I. (1993). *Aile değerlendirme ölçeği el kitabı*. Ankara: Özgüneli.
- Burger, J. M. (2004). *Kişilik*. (İ, D. Erguvan Çev.) İstanbul: Kaknüs.

- Büyükdüvenci, S. Yalçın, Ş. (2002). *Değerin değeri üzerine. Bilgi ve değer sempozyumu bildirileri*. Ankara: Vadi.
- Büyükyıldırım, İ., Dilmaç, B. (2015). Siber mağdur olmanın insani değerler ve sosyo-demografik değişkenler açısından incelenmesi. *Değerler Eğitimi Dergisi*, 13(29), 7-40.
- Canat, S. (1985). *Ergenlik dönemi ve bireyselleşme sorunu*”, XXI. ulusal psikiyatri ve nörolojik bilimler kongresi bilimsel çalışmaları. Çukurova Üniversitesi Tıp Fakültesi, Adana.
- Canatan, K. (2004). Avrupa birliği ülkelerinde değerler yönetimi. *Değerler Eğitimi Dergisi*. 2 (7), 41-63.
- Canatan, K. (2011). *Aile sosyolojisi*. İstanbul: Açılım.
- Caprara, G. V., Schwartz, S. H., Cabaña, C., Vaccine, M., & Barbaranelli, C. (2005). Personality and politics: Values, traits, and political choice. *Political Psychology*.
- Cevizci, A. (1999). *Paradigma felsefe sözlüğü*. İstanbul: Paradigma.
- Cirhinlioglu, F. G. (2001). *Çocuk ruh sağlığı ve gelişimi*. Ankara: Nobel.
- Cohen, B. S., Wheelright, S. (2006). The empathy quotient: an investigation of adults with asperger syndrome or high functioning autism, and normal sex differences. *Journal of Autism and Developmental Disorders*, 34(2), 163-175.
- Connolly, I., O'Moore, M. (2003). Personality and family relations of children who bully. *Personality and Individual Differences*, 35(3), 559-567.
- Coombs-Richardson, R., Tolson, H. (2005). A comparison of values rankings for selected American and Australian teachers. *Journal of Research in International Education*, 4, 263-277.
- Coşkun, Y. (2009). Ortaöğretim öğrencilerinin öğrenilmiş güçlülük düzeyleri ve aile içi ilişkileri. *Ç.Ü. Sosyal Bilimler Estitüsü Dergisi*, 18(2), 104-118.
- Cotton, K. (2001). New small learning communities: Findings from recent literature. <https://files.eric.ed.gov/fulltext/ED459539.pdf>.

- Cüceloğlu, D. (1997). *İnsan ve davranışı*. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Çağlar, A. (2005). *Okul öncesi dönemde değerler eğitimi erken çocuklukta gelişim ve eğitimde yeni yaklaşımlar*. İstanbul: Morpa.
- Çalışkur, A. (2009). *Psikolojide değerler ve gençlik*. İstanbul: Papatya Yayıncılık.
- Çalışkur, A., Aslan, A. E. (2013). Rokeach değerler envanteri güvenirlilik ve geçerlik çalışması. *Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 16(29), 81-105.
- Çankaya, G. (2014). *Çocukların oynadıkları oyunlara göre empati ve saldırganlık düzeylerinin incelenmesi*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). İstanbul Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.
- Çavdar, M. (2009). *İlköğretim öğretmenlerinin bireysel değerlerinin çok boyutlu incelenmesi*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Yeditepe Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.
- Çavdarıcı, M. (2002). *Türkiye'de sosyal değerlerin aşınması ve kültür sömürgeciliği*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Isparta.
- Çelik, E. M. (2014). *Ergenlerde internet sosyal iletişim ağlarının kullanımı, empati ve iletişim becerileri*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Maltepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Çelik, G. E. (2015). *Algılanan ebeveyn kontrolü ile ergen iyi oluşu arasındaki ilişkide duygusal özerklik ve empatinin aracı rolü*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Ankara Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara.
- Çelikkaya, H. (1996). *Fonksiyonel eğitim sosyolojisi*. İstanbul: Alfa.
- Çengel, Y. (2012). Özlü sözlerle güvenli bir gelecek için insani değerler. *Eğitime Bakış Dergisi*, 7(19), 13-17.
- Çetin, N. C. (2008). *İlköğretim dördüncü sınıf öğrencilerinin empatik beceri düzeylerinin ana baba tutumları ve özsaygı ile ilişkisi*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara.

- Dadds, M. R., Hunter, K., Hawes, D. J., Frost, A. D., Vassallo, S., Bunn, P., & El Masry, Y. (2008). A measure of cognitive and affective empathy in children using parent ratings. *Child Psychiatry and Human Development*, 39(2), 111-122.
- Dam, H. (2008). Öğrencinin okul başarısında aile faktörü. *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 7(14), 75-99.
- Davis, M. H. (1983). Measuring individual differences in empathy: Evidence for a multidimensional approach. *Journal of personality and social psychology*, 44(1), 113-126.
- Davis, M. (1996). *Empathy: a social psychological approach*. Colorado: Westview Press.
- Demircioğlu, H.İ., Tokdemir, A. M. (2008). Değerlerin oluşturulma sürecinde tarih eğitimi: amaç, işlev ve içerik. *Değerler Eğitimi Dergisi*, 6(15), 69-88.
- Demir, S. (2017). *Ergenlerin kişilerarası problem çözme becerileri ve empatik eğilimlerinin sahip oldukları değerler açısından incelenmesi*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Sabahattin Zaim Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Denham, S. A., Holt, R. W. (1993). Preschoolers' likability as cause or consequence of their social behavior. *Developmental Psychology*, 29(2), 271.
- Demirtaş-Zorbaz, S., Korkut-own, F. (2013). Çocuklar için aile ilişkileri ölçeğinin geliştirilmesi. *Türk Psikolojik Danışma ve Rehberlik Dergisi*, 4(39), 58-67.
- Dereli, E., Aypay, A. (2012). The prediction of empathetic tendency and characteristic trait of collobration on human values in secondary education students and the examining to those characteristic. *Educational Science Theory and Practice*, 12(2), 1262-1270.
- Derman, M. (2011). *Farklı sosyoekonomik düzeylerdeki on-on bir yaş çocuklarına uygulanan empati eğitim programının saldırganlık düzeyleri üzerindeki etkisi*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Uludağ Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Bursa.

- Derman, M. T., Başal, H. A. (2013). Okulöncesi çocuklarında gözlenen davranış problemleri ile ailelerinin anne-baba tutumları arasındaki ilişki. *Amasya Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 2(1), 115-144.
- Dewey, J. (1960). *Theory of the moral life*. New York: Holt.
- Dilmaç, B. (1999). *İlköğretim öğrencilerine insani değerler eğitiminin verilmesi ve eğitimin ahlaki olgunluk ölçeği ile sınanması*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Marmara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.
- Dilmaç, B. (2002). *İnsani değerler eğitimi*. Ankara: Nobel.
- Dilmaç, B. (2007). *Bir grup fen lisesi öğrencisine insani değerler eğitiminin insani değerler ölçeği ile sınanması*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.
- Dilmaç, B. (2012). *İnsanca değerler eğitimi*. Ankara: PegemA.
- Dilmaç, B., Deniz, M., Deniz, M.E. (2009). Üniversite öğrencilerinin öz-anlayışları ile değer tercihlerinin incelenmesi. *Değerler Eğitimi Dergisi*, 7(18), 9-24.
- Dilmaç, B., Ekşi, H. (2007). Değerler eğitiminde temel tartışmalar ve temel yaklaşımlar. *İlk Öğretmen Eğitimci Dergisi*, (14), 21–29.
- Dilmaç, B., Tanrıseven, I. (2013). Predictive relationships between secondary school students' human values, motivational beliefs, and self-regulated learning strategies. *Educational Sciences: Theory and Practice*, 13(1), 29-36.
- Doğan, İ. (2009). *Dünden Bugüne Türk Ailesi. Sosyolojik Bir Değerlendirme*. Ankara: Ankara Kültür Merkezi.
- Doğan, İ. (2012). *Sosyoloji, kavramlar ve sorunlar*. Ankara: PegemA.
- Doğanay, A. (2006). *Değerler eğitimi. Hayat bilgisi ve sosyal bilgiler öğretimi "yapılandırmacı bir yaklaşım"*. Ankara: PegemA.
- Dokuyan, M. (2015). *12.Sınıf öğrencilerinde algılanan anne-baba tutumları ile benlik saygısı arasındaki ilişkinin incelenmesi*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Aydın Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

- Dökmen, Ü. (1993). Empati kurma becerisi ile sosyometrik statü arasındaki ilişki. *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi*, 20 (1), 183–207.
- Dökmen, Ü. (2009). *Sanatta ve günlük yaşamda iletişim çatışmaları ve empati*. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Duman, K. G. (2008). *İlköğretim sekizinci sınıf öğrencilerinin durumluluk sürekli kaygı düzeyleri ile sınav kaygısı düzeyleri ve ana-baba tutumları arasındaki ilişkinin incelenmesi*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Dokuz Eylül Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, İzmir.
- Dunlop, F. (1996). Democratic values and the foundations of political education. J.M. Halstead ve M.J. Taylor (Ed.), *Values in education and education in values*. London: Falmer Press.
- Dursun, H. (2016). *Lise öğrencilerinin değer tercihleri ve yaşam doyumları arasındaki ilişki*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Atatürk Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Erzurum.
- Eisenberg, N., Mussen, P. H. (1989). *The roots of prosocial behavior in children*. Cambridge University Press.
- Eisenberg, N., Strayer, J. (2006). Critical issues in the study of empathy. In N. Eisenberg, J. Strayer (Ed.), *Empathy and its development* (pp. 3-16). New York: Cambridge University Press.
- Ekşi, H. (2006). *Din eğitimi, gençlik ve kişilik., gençlik din ve değerler psikolojisi*. İstanbul: Dem.
- Eldeleklioğlu, J. (1996). *Karar stratejileri ile anne-baba tutumları arasındaki ilişki*. (Doktora Tezi). Gazi üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Epstein, N., Baldwin, L., Bishop, D. (1983). The mcmastr family assesment device. *Journal of Marital and Family Therapy*, 9 (2), 171-180.
- Er, Gamze. (2014). *Ergenlikte reaktif-proaktif saldırganlık, empati ve çocuk yetiştirme stilleri*. Mersin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Mersin.

- Ercan, İ. (2001). *İlköğretim sosyal bilgiler programlarında ulusal ve evrensel değerler*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Onsekiz Mart Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Çanakkale.
- Erdem, A. R. (2003). Üniversite kültüründe önemli bir unsur: değerler. *Değerler Eğitimi Dergisi*, 1(4), 55-72.
- Erdoğan, İ., Alemdar, K. (2005). *Öteki kuram kitle iletişim kuram ve araştırmalarının tarihsel ve eleştirel değerlendirmesi*. Ankara: Erk Yayınevi.
- Eric, B. (1964). *Games people play*. New York: Grove.
- Erinç, S. (1995). Sanat eğitiminde felsefe, felsefe açısından eğitim ve Türkiye’de eğitim. İstanbul.
- Erkan, Z. (2002). Sosyal kaygı düzeyi yüksek ve düşük ergenlerin ana baba tutumlarına ilişkin nitel bir çalışma. *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 10(10), 120-133.
- Erken, M. (2009). *Empati becerisinin ahlaki davranışlar üzerindeki etkisi*. (Yüksek Lisans Tezi). Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sakarya.
- Eser, A. (2012). *İlköğretim ikinci kademe öğrencilerinin insani değerler düzeyleri ile çevresel tutumları arasındaki ilişki*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Yeditepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Evirgen, N. (2010). *Aile içi örüntülerin çocukların algıları açısından incelenmesi*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Feshbach, N. D. (1979). Empathy training: A field study in affective education. *Aggression and behavior change: Biological and social processes*, 234-249.
- Fichter, J. (2011). *Sosyoloji nedir*. (N. Çelebi, Çev.) Ankara: Anı Yayıncılık.
- Fidaner, H. (1995). *Ruh sağlığı hizmetinde aileye yaklaşım*. İzmir: Sevdî Matbaacılık.

- Fişek, G. (1984). *Türk ailesinin dinamik ve yapısal özellikleri üzerinde düşünceler ve konuya ilişkin bir ön çalışma raporu*. III. Ulusal Psikoloji Kongresi.
- Gladding, S.T. (2006). *Family Therapy History, Theory and Practice* (4th Ed). Ohio: Pearson
- Goleman, D. (2012). *Duygusal zekâ*. (B.Yüksel, Çev.) İstanbul: Varlık.
- Göncü, F. (2013). *Dördüncü ve beşinci sınıf öğrencilerinin algıladıkları aile ilişkileri ile öz-yeterlilikleri arasındaki ilişkinin incelenmesi*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.
- Gülerce, A. (2007). *Dönüşümsel aile modeli ve Türkiye'de ailelerin psikolojik örüntüleri*. İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi.
- Güneş, A. (2015). *Lise öğrencilerinin şiddet ve değer eğilimlerinin bazı değişkenler açısından incelenmesi*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sivas.
- Güngör, E. (2010). *Değerler psikolojisi üzerine araştırmalar*. İstanbul: Ötüken.
- Gürses, İ. (2006). Dindarlık ile ilgili tutumlar ve otoriteriyen kişilik ilişkisi. Hayati Hökelekli (Ed.), *Gençlik Din ve Değerler Psikolojisi*. İstanbul: Dem.
- Güven, F. (2015). *Ortaokul sekizinci sınıf öğrencilerinin zorbalık yapımları ile zorbalığa maruz kalmalarının, cinsiyet, anne-baba eğitimi, sosyoekonomik düzey ve empati eğilimi açısından incelenmesi*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Toros Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Mersin.
- Güvenç, B. (1994). Aile ve eğitim, demografik açıdan Türk ailesi ve eğitim. Sabri Koç (Ed.), *Türk Eğitim Derneği 8. Eğitim Toplantısı*. Türk Eğitim Derneği Yayınları.
- Hallaç, S. ve Öz, F. (2014). Aile kavramına kuramsal bir bakış. *Psikiyatride Güncel Yaklaşımlar*, 6(2), 142-153.
- Hançerlioğlu, O. (1996). *Felsefe sözlüğü*. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Harrison, G. W., List, J. A. (2004). Field experiments. *Journal of Economic literature*, 42(4), 1009-1055.

- Hatfield, E., Cacioppo, J. T., Rapson, R. L. (1993). Emotional contagion. *Current directions in psychological science*, 2(3), 96-100.
- Hoffman, M. L. (2000). *Empathy and moral development: implications for caring and justice*. New York: Cambridge University Press.
- Hofsede, G., Hofse, J., Minkov, M. (1991). *Cultures and organizations: software of the mind*. UK: Harper Collins Publishers.
- Holmgren, R. A., Eisenberg, N., Fabes, R. A. (1998). The relations of children's situational empathy-related emotions to dispositional prosocial behaviour. *International Journal of Behavioral Development*, 22(1), 169-193.
- Hökelekli, H. (2011). *Değerler psikolojisi ve eğitimi*. İstanbul: Timaş.
- Hökelekli, H. (2013). *Ailede, okulda, toplumda değerler psikolojisi ve eğitimi*. İstanbul: Timaş.
- Hökelekli, H. (2013). *Psikoloji, din ve eğitim yönüyle insani değerler*. İstanbul: Dem.
- Hüseyinlioğlu, B. (2010). *Bireysel değerler ve örgütsel bağlılık düzeyi ilişkisi: Asker hastanesi çalışanları üzerinde bir inceleme*. (Doktora Tezi). Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Adana.
- İkizoğlu, M. (1983). *Demokratik ve otoriter anne-baba tutumlarının benlik saygısı üzerine etkileri*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- İnceoğlu, M. (2010). *Tutum algı iletişim*. İstanbul: Beykent Üniversitesi Yayınları.
- İnsani Değerler Eğitimi Seminer Programı (1996). İstanbul: Karşılıksız Hizmet Vakfı.
- İsmen, A. E. (2004). Duygusal zekâ ve aile işlevleri arasındaki ilişki. *Sosyal Bilimler Dergisi*, 55-75.
- İşler, S., Dilmaç, B. (2016). Explanatory and predictor relationships between forgiving behaviors, social anxiety levels and values of convict-prisoners in penal institutions. *Social Sciences and Education Research Review*, 3(1), 87-100.

- İşleyen, F. (2013). *Lise öğrencilerinin internet bağımlılığı düzeylerinin kişisel ve ailesel faktörlerle ilişkisinin incelenmesi*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.
- Kağıtçıbaşı, Ç. (1990). *İnsan aile kültürü*. İstanbul: Remzi.
- Kahriman, M. (2014). *İlkokul üçüncü sınıf hayat bilgisi dersi benim eşsiz yuvam temasındaki konuların drama yöntemine dayalı öğretiminin öğrencilerin iletişim, empati becerileri ve değer algıları üzerine etkisi*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Hatay.
- Kalkandelen, A. H. (2015). Pendnameler ışığında insani değerler. *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. (43), 286-305.
- Kalliopuska, M. (1992). *Holistic empathy education among preschool and school children*. 23.03.1992. <https://files.eric.ed.gov/fulltext/ED348167.pdf>
- Kalyencioglu, D., Kutlu, Y. (2010). Ergenlerin aile işlevi algılarına göre uyum düzeyleri. *Florence Nightingale Hemşirelik Dergisi*, 18(2), 56-62.
- Karababa, A. Oral, T., Dilmaç, B., (2014). Ergenlerin başarı amaç yönelimlerini yordayan değişkenlerden biri olarak: insani değerler. *Değerler Eğitimi Dergisi*, 12(7), 165-186.
- Karaca, İ. (2010). *Aile içi iletişimin ortaöğretim öğrencilerinin madde bağımlılığına etkisi*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Elâzığ.
- Karaduman, İ. D. (2012). *İlköğretim birinci kademe dördüncü ve beşinci sınıf öğrencilerinin saldırganlık düzeyleri ile ana baba tutumları arasındaki ilişkinin incelenmesi*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Arel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Karamuk, A. (2015). *On-On üç yaş grubu çocuklarının empati düzeylerinin incelenmesi*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Beykent Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul

- Karatay, H. (2011). Karakter eğitiminde edebi eserlerin kullanımı. *Turkish Studies-International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkishor Turkic*, 6 (1), 1398-1412.
- Kavun, Y. (2016). *Ergenlerde dindarlık ve insani değerler*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.
- Kaya, K., Tuna, M. (2010). Popüler kültürün ilköğretim çağındaki çocukların aile içi ilişkileri üzerindeki etkisi. *SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, (21), 237-256.
- Kaya, M. (1991). *Sosyal değişme ve dini hayat*. İstanbul: İslami İlimler.
- Kaya, A., Siyez, D.M. (2010). KA-Sİ çocuk ve ergenler için empatik eğilim ölçeği: geliştirilmesi geçerlik ve güvenirlik çalışması. *Eğitim ve Bilim*, 35 (156), 111-125.
- Kayır, G. (2011). *Ortaöğretim öğrencilerinin değer algularının incelenmesi*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Osmangazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Eskişehir.
- Kaymakcan, R. (2012). Gençlerin dini değerlere bakışı: Türkiye ve Avrupa karşılaştırması. *Değerler eğitimi uluslararası konferansı bildiriler kitabı (13)*. İstanbul.
- Kerimoglu, E. (1996). *Aile tedavileri*. Ankara: Ankara Üniversitesi Tıp Fakültesi Yayınları.
- Kızılcelik, S., Erjem, Y. (1996). *Açıklamalı sosyoloji terimler sözlüğü*. İzmir: Saray Yayıncılık.
- Kinnier, R. T., Kernes, J. L., Dautheribes, T. M. (2000). A short list of universal moral values. *Counseling and Values*, 45(1), 4-16.
- Kirman, M. (2004). *Din sosyolojisi terimleri sözlüğü*. İstanbul: Rağbet.
- Kline, R. B. (2011), *Principles and practice of structural equation modeling*. New York: The GuilfordPress.

- Kongar, E. (1970). Türkiye’de aile yapısı, evrimi ve bürokratik örgütlerle ilişkileri. *Amme İdaresi Dergisi*, 3, 58- 83.
- Kongar, E. (1999). *21. yüzyılda Türkiye*. İstanbul: Remzi Yayınevi.
- Kostelnik, M., Whiren, A., Soderman, A., Rupiper, M., Gregory, K. (2014). *Guiding children's social development and learning*. Nelson Education.
- Köksal, A. (1997). *Müzik eğitimi alan ve almayan ergenlerin empatik becerileri ve uyum düzeylerinin incelenmesi*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Ankara Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Ankara.
- Kuşaridi, J. (1995). *Felsefi açıdan eğitim ve Türkiye’de eğitim*. İstanbul: Anka.
- Kulaksızoglu, A. (2002). *Ergenlik psikolojisi*. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Kuşdil, M.E., Kağıtçıbaşı, Ç. (2000). Türk öğretmenlerin değerler yönelimi ve Schwartz değer kuramı. *Türk Psikoloji Dergisi*, 15(45), 59-76.
- Kuzgun, Y. (1972). *Ana-baba tutumlarının kendini gerçekleştirme düzeyine etkisi*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Hacettepe Üniversitesi, Ankara.
- Kuzgun, Y. (2002). *Rehberlik ve psikolojik danışma*. Ankara: ÖSYM.
- Küçük, D. H. (2017). *Özel yetenekli olan ve olmayan dördüncü ve beşinci sınıf öğrencilerinin liderlik becerileri ile ilişkinin incelenmesi*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Bahçeşehir Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.
- Leake, E. (2016). Writing pedagogies of empathy: as rhetoric and disposition. composition forum. 2016, <http://compositionforum.com/issue/34/empathy.php>.
- Lickona, T. (2009). *Educating for character: How our schools can teach respect and responsibility*. Bantam.
- Maccoby, E. E., Martin, J. A (1983). Socialization in the context of the family: parent-child interaction. P. H. Mussen, E. M.Hetherington (Ed.), *Handbook a Child Psychology: socialization, personality, and social developmet* (ss. 1-101) Newyork: Wiley.

- Maslow, A.H. (1996). *Dinler, değerler, doruk deneyimler*, (H.K. Sönmez Çev.) İstanbul: Kuraldışı.
- Mathijssen, J. J., Koot, H. M., Verhulst, F. C., De Bruyn, E. E., & Oud, J. H. (1998). The relationship between mutual family relations and child psychopathology. *The Journal of Child Psychology and Psychiatry and Allied Disciplines*, 39(4), 477-487.
- Maturidi, M. (1979). *Kitabu't-tevhîd*. B, Topaloğlu (Çev.). İstanbul: İsam.
- Mehmetoğlu, U. (2006). *Gençlik, değerler ve din. Küreselleşme, ahlak ve değerler*. İstanbul: Litera.
- Memiş, A. ve Gedik, E. G. (2010). Sınıf öğretmenlerinin değer yönelimleri. *Değerler Eğitimi Dergisi*, 8 (20), 123-145.
- Merter, F. (1990). *1950-1988 yılları arasında köy ailesinde meydana gelen değişiklikler*. Ankara: T.C. Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu.
- Metli, G. (2017). *Ortaokul öğrencilerinin siber zorbalık, siber mağduriyet ve insani değerleri arasındaki ilişkinin incelenmesi*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Sabahattin Zaim Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Morgan, T. C. (1997). *Psikolojiye giriş ders kitabı*. (S. Karakaş, Çev). Hacettepe Üniversitesi Psikoloji Bölümü Yayını: Ankara.
- Muluk, G. E. (2004). *Alt ve üst sosyo-ekonomik düzeydeki ailelerin aile yapıları ve anne çocuk ilişkisinin incelenmesi*. (Yüksek Lisans Tezi). Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara.
- Nazlı, S. (2012). *Aile danışmanlığı*. Ankara: Anı.
- Nesbitt, E., Henderson, A. (2003). Religious organisations in the UK and values education programmes for schools. *Journal of Beliefs & Values*. 24(1), 75-88.
- Ozankaya, Özer (1996). *Toplumbilim*. İstanbul: Cem.
- Önder, A., Gülay, H. (2007). Annelerin kabul red düzeyi ile çocuklarının empati becerisi arasındaki ilişkinin incelenmesi. *Pamukkale Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 2(22), 23-30.

- Öner, N. (2001). *Farklı cinsiyet rol yönelimli kız ve erkek üniversite öğrencilerinin empatik beceri düzeylerinin Karşılaştırılması*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Öngel, E., Bedir, E., Karakaya, M., Kılıç, C. ve Tokuroglu, B. (1997). *Yüksek enflasyonun aile içi ilişkiler üzerinde etkisi*. Ankara: T.C. Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu.
- Örgün, S. K. (2000). *Anne baba tutumları ile sekizinci sınıf öğrencilerinin benlik saygıları ve atılganlıkları arasındaki ilişki*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Marmara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Ana Bilim Dalı, İstanbul.
- Öz, S. (2008). *Farklı aile yapılarındaki altı yaş çocuklarının aile ilişkilerini algılayışlarındaki benzerlik ve farklılıkların incelenmesi*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Hacettepe Üniversitesi Sağlık Bilimi Enstitüsü, Ankara.
- Özbakır, E. (2015). *Ortaokul öğrencilerinin insani değerleri ile okul tükenmişlikleri arasındaki ilişki ve bir araştırma*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Yeditepe Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, İstanbul
- Özbaş, E. (2010). *Üstün ve normal zekâ düzeyine sahip dördüncü ve beşinci sınıf öğrencilerinin ebeveyn kabul ret düzeylerini algılayışlarıyla empati düzeyleri arasındaki ilişki*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Özbek, F. M., (2005). İnsan ilişkilerinde empatinin yeri ve önemi. *Sosyal Siyaset Konferansları Dergisi*, (49), 567-587.
- Özben, Ş. (2004). *Lise öğrencilerinin iletişim ve empati becerilerinin sosyo-demografik değişkenler açısından incelenmesi*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Dokuz Eylül Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, İzmir.
- Özdil, G. (2008). *Kişiler arası problem çözme becerileri eğitimi programının okul öncesi kurumlara devam eden çocukların kişilerarası problem çözme becerilerine etkisi*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Aydın.

- Özensel, E. (2003). Sosyolojik bir olgu olarak değer. *Değerler Eğitimi Dergisi*, 1(3), 217-239.
- Özensel, E. (2004). *Türk gençliğinin değerleri (liseli gençlik üzerine bir araştırma)*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sakarya.
- Özgüven, E. İ. (2010). *Ailede iletişim ve yaşam*. Ankara: PDREM.
- Özgüven, İ. E. (1994). Psikolojik testler. Ankara: PEDREM.
- Özkalp, E. (1988). Aile Kurumu. *Davranış bilimlerine giriş* (ss. 65-77). Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları.
- Özkalp, E., Varoğlu, A., Varoğlu, D., Kirel, Ç., Acar, P. (2013). *Örgütsel davranış*. Açıköğretim Fakültesi Yayınları: Eskişehir.
- Pala, A. (2008). Öğretmen adaylarının empati kurma düzeyleri üzerine bir Araştırma. *Pamukkale Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 1(23), 13-23.
- Parsons, T. (1951). *The social system*. Glencoe. IL: Free Press.
- Peker, A. (2013). *İnsani değerler yönelimli psiko-eğitim programının problemleri internet kullanımı ve siber zorbalık üzerindeki etkisi*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Sakarya Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Sakarya.
- Pektaş, İ. (1998). *İlköğretim öğrencilerinin anneleri ile olan ilişkilerini algılayışları ve bu ilişkiyi etkileyen etmenlerin incelenmesi*. (Yüksek Lisans Tezi). Ege Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü, İzmir.
- Pişkin, M. (1991). Empati, kaygı ve çatışma eğilimi arasındaki ilişki. *A.Ü.E.B.F. Dergisi*, 22 (2), 775-784.
- Pouw, L. B., Rieffe, C., Oosterveld, P., Huskens, B., & Stockmann, L. (2013). Reactive/proactive aggression and affective/cognitive empathy in children with ASD. *Research in Developmental Disabilities*, 34(4), 1256-1266.
- Rabinowitch, T. C., Cross, I., & Burnard, P. (2013). Long-term musical group interaction has a positive influence on empathy in children. *Psychology of Music*, 41(4), 484-498.

- Rehber, E. (2007). *İlköğretim ikinci kademe öğrencilerinin empatik eğilim düzeylerine göre çatışma çözme davranışlarının incelenmesi*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Adana.
- Rehber, U. P. D. E., Atıcı, M. (2009). İlköğretim ikinci kademe öğrencilerinin empatik eğilim düzeylerine göre çatışma çözme davranışlarının incelenmesi. *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 18(1).
- Rogers, C. (1983). Empatik olmak değeri anlaşılmamış bir varoluş seklidir.” Çev. F. Akkoyun. *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi*. 16(1), 103-124.
- Rohan, M. J. (2000). A rose by any name? The values construct. *Personality and Social Psychology Review*, 4, 255–277.
- Rokeach, M. (1968). *Beliefs, attitudes, and values: A theory of organization and change*. San Francisco: Jossey-Bass.
- Rokeach, M. (1973). *The nature of human values*. New York: The Free Press.
- Saran, N. (1979). Aile hayatı ve toplum. *Sosyal Antropoloji ve Etnoloji Dergisi*, 3, 13-23.
- Satir, V. (2001). *İnsan yaratmak*. İstanbul: Beyaz Yayınları.
- Savi, F. (2008). *On iki- on beş yaş arası ilköğretim öğrencilerinin davranış sorunları ile aile işlevleri ve anne-baba kişilik özellikleri arasındaki ilişki*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Dokuz Eylül Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, İzmir.
- Sayın, K. B. (2010). *İlköğretim birinci kademe öğrencilerinin empati becerileri ile anne-baba tutumları arasındaki ilişki*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Maltepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Sezal, İ. (1997). *Aile nedir*. TC Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu.
- Schoenewolf, G. (1990). Emotional contagion: behavioral induction in individuals and groups. *Modern Psychoanalysis*, 15(1), 49-61.

- Schumacker, R. E., Lomax, R. G. (2004). *A beginner's guide to structural equation modelling*. London: Lawrence Erlbaum Associates, Publishers.
- Schwartz, S. H., Melech, G., Lehmann, A., Burgess, S., Harris, M., & Owens, V. (2001). Extending the cross-cultural validity of the theory of basic human values with a different method of measurement. *Journal of Cross-Cultural Psychology*, 32(5), 519-542.
- Schwartz, S. H., & Boehnke, K. (2004). Evaluating the structure of human values with confirmatory factor analysis. *Journal of Research in Personality*, 38(3), 230-255.
- Sezal, İ. (2012). *Sosyolojiye giriş*. İstanbul: Beta.
- Shalom H. Schwartz (1992). "Universals in the content structure of values: Theoretical advances and empirical tests in 20 countries" Zanna (Ed.). *Advances in Experimental Social Psychology* (ss.1-65), New York: Academic Pres.
- Shamay-Tsoory, S. G., Aharon-Peretz, J., Perry, D. (2009). Two systems for empathy: a double dissociation between emotional and cognitive empathy in inferior frontal gyrus versus ventromedial prefrontal lesions. *Brain*, 132(3), 617-627.
- Smith, A. (2006). Cognitive empathy and emotional empathy in human behavior and evolution. *Psychological Record*, 56(1), 3.
- Sökmen, A. (2017). *Madde bağımlılığı olan ve olmayan on dört-on yedi yaş aralığındaki ergenlerin empati eğilimi ve saldırganlık tutumu açısından karşılaştırılması*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Hasan Kalyoncu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Gaziantep
- Staub, E. (1971). The use of role playing and induction in children's learning of helping and sharing behavior. 11.03.2016.
http://www.jstor.org/stable/1127450?seq=1&cid=pdf-reference#references_tab_contents

- Şen, S. A. (2015). *Ergenlerin sahip oldukları değerler ile gelecek beklentileri ve madde bağımlılığından korunma öz-yeterliliği arasındaki yordayıcı ilişkiler*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Necmettin Erbakan Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Konya.
- Şendil, Gül. (2003). *Çocuk, ergen ve anne baba*. İstanbul: Çantay.
- Şerif, M. (1985). *Sosyal kuralların psikolojisi*. İstanbul: Alan Yayıncılık.
- Şerif, M. (2008). *İlköğretim beşinci sınıf öğrencilerine uygulanan mesnevi temelli değerler eğitimi programının ahlaki olgunluğa ve saldırganlık eğilimine etkisi*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Yeditepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Şirin, A. (1983). *Gençlerin değerler sıralaması üzerine bir araştırma*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.
- Şişman, M. (2011). *Örgütler ve kültürler*. Ankara: Pegem Akademi.
- Tanaka, J. S. ve Huba, G. J. (1985). A fit index for covariance structure models under arbitrary GLS estimation. *British Journal of Mathematical and Statistical Psychology*, 38(2), 197-201.
- Tarhan, N. (2015). *Değerler psikolojisi ve insan güzel insan modeli*. İstanbul: Timaş.
- Taş, H. (2008). *İlköğretim ikinci kademe Türkçe öğretiminde transaksiyonel analiz açısından hikayeler*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Zonguldak Karaelmas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Zonguldak.
- Tezcan, M. (1974). *Türklerle ilgili stereotipler (kalıp yargılar) ve Türk değerleri üzerine bir deneme*. Ankara: Ankara Üniversitesi Eğitim Fakültesi Yayınları.
- Tezcan, M. (2000). *Türk ailesi antropolojisi*. Ankara: İmge.
- Theodorson, G.A. (1969). *A modern dictionary of sociology*. Newyork: Crowell.
- Tokdemir, M. A. (2007). *Tarih öğretmenlerinin değerler ve değer eğitimi hakkındaki görüşleri* (Yüksek Lisans Tezi). Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Trabzon.

- Toku, N. (2003). *Değerlerin dilemması: sübjektiflik ve objektiflik. Bilgi ve değer sempozyum bildirileri*. Ankara: Vadi.
- Topçugil, N. (2002). *Ankara defterdarlığı gündüz bakımevine devam eden 3-6 yaş grubundaki çocukların aile işlevselliğinin değerlendirilmesi ve aile işlevlerinin çocukların psikolojik, sosyal ve fiziksel gelişimleri üzerindeki etkisinin araştırılması* (Yüksek lisans tezi). Gazi Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Ankara.
- Topçuoglu, A. (1999). *Üniversite gençliğinin değerleri*. Ankara: Vadi Yayınları.
- Tozlu, N. (1992). *Eğitim problemlerimiz üzerine düşünceler*. İstanbul: Mikro.
- Türk Dil Kurumu (2005). *Türkçe sözlük*. Ankara: Akşam Sanat Okulu Matbaası.
- Türnüklü, A. (2004). Okullarda sosyal ve duygusal öğrenme. *Kuram ve Uygulamada Eğitim Yönetimi Dergisi*, 37, 136-157.
- Ulusoy, K., Dilmaç, B. (2012). *Değerler eğitimi*. Ankara: PegemA.
- Ulusoy, K., Arslan, A. (2014). Değerli bir kavram olarak “değer ve değerler Eğitimi”. R. Turan, K. Ulusoy, *Farklı Yönleriyle Değerler Eğitimi* (s. 1-16). Ankara: Pegem Akademi.
- Uzunkol, E. (2014). *Hayat bilgisi öğretiminde uygulanan değerler eğitimi programının öğrencilerin özsaygı düzeyleri, sosyal problem çözme becerileri ve empati düzeylerine etkisi*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara.
- Ülken, H.Z. (1967). *Sosyoloji sözlüğü*. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.
- Ünal, C. (1981). *Genel tutumların veya değerlerin psikolojisi üzerine bir araştırma*. Ankara: Ankara Üniversitesi Dil Tarih Coğrafya Fakültesi.
- Ünal, F. (2007). Çocuklarda empatinin gelişimi: empatinin gelişiminde anne-baba tutumlarının etkisi. *Millî Eğitim Dergisi*, 176.
- Ünal, V. (2013). Geleneksel geniş aileden çekirdek aileye geçiş sürecinde boşanma sorunu ve din. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 6(26), 588,602.

- Wentzel, K. R. (2014). Prosocial behavior and peer relations in adolescence. *Prosocial development: A multidimensional approach*, 178-200.
- Wiseman, T. (1996). A concept analysis of empathy. *Journal of Advanced Nursing*, (23), 1162-1167.
- Yapıcı, A., Zengin, S. Z. (2003). İlâhiyat fakültesi öğrencilerinin değer tercih sıralamaları üzerine psikolojik bir araştırma: Çukurova üniversitesi ilâhiyat fakültesi örneği. *Değerler Eğitimi Dergisi*, 1(4), 173–206.
- Yalım, E.F., (2001). *Yüksek okul öğrencilerinde benlik saygısının akademik başarı ve anne-baba ile iletişime etkisi*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kocaeli.
- Yavuz, Ş. (2007). Değerlerin Şeceresi, Doğası, Sınırı ve Devamlılığı: Değerlerin Dini ve Sosyal Karakteri ve Sürekliliği, R. Kaymakcan (Ed.), *Değerler ve Eğitimi Uluslararası Sempozyumu* (s.92). İstanbul: Değerler Eğitimi Merkezi Yayınları,
- Yavuzer, H. (1986). *Aile ve çocuk*. İstanbul: Ak.
- Yavuzer, H. (2010). *Ana-baba ve çocuk*. İstanbul: Remzi.
- Yavuzer, H. (2011). *Çocuk eğitimi el kitabı*. İstanbul: Remzi.
- Yavuzer, H. (2011). *Çocuk ve ergen eğitiminde anne baba tutumları*. İstanbul: Timaş.
- Yavuzer, H. (Ed.) (2012). *Ana-baba okulu*. İstanbul: Remzi.
- Yavuzer, H. (Ed.) (2012). *Evlilik okulu*. İstanbul: Remzi.
- Yıldız, M., Dilmaç, B. (2012). Öğretmen adaylarının sahip oldukları değerler ile kişilik özellikleri arasındaki ilişkinin incelenmesi. *Mersin Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 8(3), 122-134.
- Yılmaz, A. (2003). *Empati eğitim programının ilköğretim öğrencilerinin empatik becerilerine etkisi*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara.

- Yılmaz, A. (2009). *Suçta yönelmiş ve yönelmemiş on dört-on sekiz yaş arası ergenlerin empati düzeylerinin ve ana-baba tutumlarının incelenmesi*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bursa.
- Yılmaz, E. (2009). Öğretmenlerin değer tercihlerinin bazı değişkenler açısından incelenmesi. *Değerler Eğitimi Dergisi*, 7(17), 109-128.
- Yılmaz, K. (2008). *Eğitim yönetiminde değerler*. Ankara: PegemA.
- Yılmaz, S. (2016). İmam hatip lisesi öğrencilerinin akran ilişkilerinin, insani değerler ve öznel iyi oluş düzeyleri açısından incelenmesi. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Marmara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.
- Yörükoğlu, A. (1998). *Çocuk ruh sağlığı*. İstanbul: Özgür Yayınları.
- Yüksel, A. (2009). İlköğretim beşinci sınıf öğrencilerinin empatik becerileriyle aile işlevleri ve benlik kavramları arasındaki ilişkinin incelenmesi. *Pamukkale Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 25(25), 153-165.

EKLER

Ek 1 - Kişisel Bilgi Formu

KİŞİSEL BİLGİ FORMU

Sevgili Öğrenciler,

Bu anket bir araştırma için düzenlenmiştir. Cevaplarınız kesinlikle başkaları tarafından görülmeyecektir. Bu yüzden aşağıdaki bilgileri eksiksiz ve doğru bir şekilde doldurmanızı rica ediyorum. Sizin durumunuza en uygun olan seçeneğin yanındaki paranteze (X) işareti koyunuz. Katılımınız için teşekkür ediyorum.

-
1. Cinsiyetiniz : Kız () Erkek ()
 2. Yaşınız :
 3. Annenizin Eğitim Durumu : Okuryazar değil () Okuryazar ()
İlkokul () Ortaokul () Lise () Üniversite () Lisansüstü/Yüksek Lisans-Doktora ()
 4. Babanızın Eğitim Durumu : Okuryazar değil () Okuryazar ()
İlkokul () Ortaokul () Lise () Üniversite () Lisansüstü/Yüksek Lisans-Doktora ()
 5. Ailenizin gelir seviyesi : 750 TL ve altı () 750-1500 TL () 1500-3000 TL ()
3000-4500 TL () 4500 TL ve üzeri ()
 6. Kardeş Sayınız : Kardeşim yok () 1 () 2 () 3 () 4 () 5 ve üstü ()
 7. Annenizin Size Karşı Tutumu : Otoriter () Hoşgörülü () Aşırı Koruyucu ()
İlgisiz ()
 8. Babanızın Size Karşı Tutumu : Otoriter () Hoşgörülü () Aşırı Koruyucu ()
İlgisiz ()
 9. Anne Sağ mı? : Evet () Hayır ()
 10. Baba Sağ mı? : Evet () Hayır ()
 11. Anne Baba Durumu : Birlikte () Boşanmış ()
 12. Katıldığınız Sosyal Aktivite : Basketbol () Futbol () Voleybol ()
Müzik/Gitar-keman vs. () Yabancı Dil Öğrenme/İngilizce-Almanca vs ()

Ek 2- Ahlaki Olgunluk Ölçeği

		Her Zaman Doğru	Ara Sıra Doğru	Nadiren Doğru	Hiç Bir Zaman Doğru
1	Canlıların nasıl meydana geldiğini merak ederim.				
11	Sahip olduklarımla yetinmem.				
30	Başkalarına hizmet etmekten hoşlanırım.				
45	Temiz olmak benim için önemlidir.				
61	Bana yapılan kötülükleri affederim.				

Ek 3- Aile İlişkileri Ölçeği

	Her zaman	Bazen	Hiçbir zaman
2. Ailemin birbiriyle hiç konuşmadığı zamanlar olur.			
7. Ailem söylediklerimi dikkatle dinler.			
14. Ailemde herkes birbirine emir verir.			
20. Ailemde duygularımızı rahatlıkla gösterebiliriz.			

Ek 4- KA-Sİ Çocuk ve Ergenlerde Empati Ölçeği

4. Ağlayan bir erkek çocuğu gördüğümde ben de ağlamaklı olurum.	EVET	HAYIR
9. Birinin neden üzgün olduğunu anlamak benim için zordur.	EVET	HAYIR
16. Sınıf arkadaşımın sürekli öğretmenin yardımına ihtiyacı varmış gibi davranması beni deli eder.	EVET	HAYIR
20. Kurabiyelerimi yerken birinin bana kurabiyelerimden istermiş gibi baktığını görsem bile yine de tüm kurabiyelerimi yiyebilirim.	EVET	HAYIR

ÖZGEÇMİŞ

Nesibe Yüca

Sahil Mah. Mustafa Kemal Cad.

Hasdenk Apt. 72 Blok, No:32

Beylikdüzü, İstanbul

Email: yucanesibe@gmail.com

Tel: 0544 430 67 17

A. EĞİTİM

Yüksek Lisans: İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi, Rehberlik ve Psikolojik Danışmanlık, 2018, İstanbul

Lisans: Fatih Üniversitesi, Rehberlik ve Psikolojik Danışmanlık, 2015, İstanbul

B. İŞ DENEYİMİ

2015-2016 Özel bir okulda Rehber Öğretmen

C. İLGİ ALANLARI

Çocuk-Ergen Danışmanlığı, Aile Danışmanlığı, Bireysel Danışmanlık, Oyun Terapisi, Grup Terapisi, Yaratıcı Drama, Yetişkin ve Çocuk Zeka Testleri, Dikkat ve Gelişim Testleri